

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

МАЛЕЖИК Дмитро Іванович

УДК 94 (477) «1945/1953»: 316.343.652

**Творча інтелігенція Української РСР
у повоєнний період (1945 – 1953 рр.)**

07.00.01 – історія України

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Дробот Іван Іванович,
доктор історичних наук, професор

Київ – 2011

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1	
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Стан наукової розробки теми.....	9
1.2. Джерельна база та методологічні основи дослідження.....	26
РОЗДІЛ 2	
ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СОЦІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ.....	43
2.1. Соціально-демографічні характеристики складу митців України	43
2.2. Соціальна структура української творчої інтелігенції в 1945–1953 рр...	60
РОЗДІЛ 3	
ПІДГОТОВКА ТА ПЕРЕПІДГОТОВКА КАДРІВ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УРСР	78
3.1. Умови формування та соціальні джерела поповнення мистецьких кадрів в УРСР	78
3.2. Залучення старих кадрів творчої інтелігенції	92
3.3. Підготовка митців України в 1945–1953 рр.	105
РОЗДІЛ 4	
КУЛЬТУРНИЦЬКА, ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА ДЕРЖАВНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ.....	124
4.1. Культурно-освітня робота творчої інтелігенції.....	124
4.2. Громадсько-політична діяльність українських митців.....	143
4.3. Державницька діяльність представників мистецького середовища України.....	161
ВИСНОВКИ.....	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	186
ДОДАТКИ.....	246

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Агітпроп – відділ (управління) пропаганди та агітації
- АН – Академія наук
- ВНЗ – вищий навчальний заклад
- ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
- ВЛКСМ – Всесоюзний ленінський комуністичний союз молоді
- ВР – Верховна Рада
- ім. – імені
- КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
- КПУ, КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України
- МВС – Міністерство внутрішніх справ
- нарком – народний комісар
- Наркомат – Народний Комісаріат
- н. р. – навчальний рік
- НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
- обком – обласний комітет (партії)
- ООН – Організація Об'єднаних Націй
- РМ – Рада Міністрів
- РНК (Раднарком) – Рада Народних Комісарів
- РРФСР – Російська Радянська Соціалістична Федеративна Республіка
- РСР – Радянська соціалістична республіка
- СРКУ – Спілка радянських композиторів України
- СРПУ – Спілка радянських письменників України
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- СРХУ – Спілка радянських художників України
- США – Сполучені Штати Америки
- УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
- ЦК – Центральний Комітет

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах розбудови незалежної України особливої актуальності набуває духовна сфера суспільства, уособленням розвитку якої в різні періоди української державності виступала творча інтелігенція. Саме вона є генератором культурних та інтелектуальних цінностей суспільства. Значущість інтелігенції зростає разом з необхідністю пошуків виходу суспільства з духовної кризи, підвищення національної самосвідомості громадян в умовах трансформаційних процесів.

Вироблення перспектив подальшого розвитку духовного життя українського суспільства немислиме без аналізу й узагальнення досвіду діяльності інтелектуалів попередніх поколінь. У цьому зв'язку значне наукове та практичне значення має повоєнний період, який, з одного боку, характеризувався посиленням адміністративно-командних методів керівництва культурою, активізацією репресивно-каральних заходів проти митців, а з іншого боку, прагненням творчої інтелігенції розв'язати питання мови, освіти, зберегти історичну пам'ять, які є співзвучними нашому часу.

Актуальність обраної теми посилюється науково-пізнавальними потребами історичної науки. Відсутність комплексних наукових робіт з проблем творчої інтелігенції УРСР в 1945–1953 рр. обумовила необхідність вивчення теми, що дозволить дати більш повне уявлення про основні тенденції суспільно-політичного та культурного розвитку України повоєнного періоду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукового напрямку Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Теорія та технологія навчання і виховання в системі освіти» та відповідно до науково-дослідницької проблематики кафедри історії та філософії історії Інституту філософської освіти «Державницьке, суспільно-політичне життя та освіта в Україні ХХ–ХХІ ст.». Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол

№ 7 від 31 січня 2008 року) та уточнено на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 3 від 28 жовтня 2010 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає в з'ясуванні особливостей процесу розвитку та діяльності творчої інтелігенції УРСР в перші повоєнні роки.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** наукового дослідження:

- проаналізувати стан наукової розробки теми, охарактеризувати джерельну базу, методологічні принципи та методи дослідження;
- простежити динаміку соціальної природи мистецького середовища;
- дослідити політику радянської влади щодо діячів літератури та мистецтва, виявивши особливості формування творчої інтелігенції в умовах післявоєнного посилення тоталітарного режиму;
- з'ясувати особливості професійної та політико-агітаційної підготовки митців України;
- розкрити внесок представників творчої інтелігенції України в культурно-освітнє та суспільно-політичне життя республіки, проаналізувати вплив їхньої діяльності на піднесення національної свідомості суспільства;
- висвітлити участь представників творчої інтелігенції в державницькому житті УРСР.

Об'єкт дослідження – культурно-мистецьке та суспільно-політичне життя в Українській РСР у 1945–1953 рр.

Предмет дослідження – творча інтелігенція України в період пізнього сталінізму, формування її складу, культурно-освітня, громадсько-політична та державницька діяльність.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1945 р. по 1953 р. *Нижня межа* відповідає завершенню Другої світової війни та відновленню діяльності всіх довоєнних організацій творчих спілок та мистецьких навчальних закладів. *Верхня межа* датується початком суттєвих змін партійно-

державної політики у сфері освіти, культури, ідеології, помітними зрушеннями в суспільній свідомості, становищі інтелігенції в період після смерті Й.Сталіна.

Географічні межі дослідження визначаються кордонами Української РСР станом на 1945–1953 рр. У роботі визначення «Україна» вживається на позначення території УРСР у складі СРСР.

Методологічною основою дисертаційної роботи є наукові принципи історизму, об'єктивності, системності, всебічності, комплексності, які в органічній сукупності дозволяють розкрити поставлену проблему.

Для розв'язання поставлених у роботі завдань було використано такі основні загальнонаукові і спеціальні історичні **методи дослідження**: конкретно-пошуковий (аналіз і систематизація джерел і літератури); історико-порівняльний (зіставлення особливостей становища творчої інтелігенції різних регіонів України); історико-системний (представлення творчої інтелігенції як цілісного соціально-культурного феномену); персоніфікації (визначення внеску конкретних представників творчої інтелігенції в різні сфери суспільного життя).

Розкриваючи проблеми творчої інтелігенції, ми основну увагу приділяємо дослідженню становища і діяльності письменників, художників і композиторів, які перебували в складі відповідних творчих спілок. Розвиток і діяльність інших підгруп творчої інтелігенції, зокрема й осіб, що не перебували в складі творчих спілок, потребують окремого наукового дослідження.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що на основі широкої джерельної бази вперше комплексно і всебічно проаналізовано та узагальнено основні аспекти соціального становища творчої інтелігенції Української РСР у період пізнього сталінізму, розкрито проблему формування її складу, проаналізовано головні напрями діяльності митців. Введено до наукового обігу значну кількість маловідомих архівних матеріалів, які розширили джерельну базу досліджуваної теми. Уперше в науковій літературі простежено зміну соціально-демографічних показників творчої інтелігенції, проаналізовано процес підготовки мистецьких кадрів України. На основі

новітніх методологічних принципів та фактологічного матеріалу розкрито пріоритетні напрями культурно-освітньої, громадсько-політичної та державницької діяльності представників української творчої інтелігенції. Простежено вплив митців України на розвиток суспільної свідомості населення. Визначено внесок представників творчої інтелігенції в розбудову культурно-освітньої сфери суспільства. З'ясовано, що завдяки активній громадській і національній позиції творчої інтелігенції вдалося зберегти та примножити здобутки української культури.

Науково-практичне значення одержаних результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що фактичний матеріал і теоретичні висновки дослідження можуть бути використані при написанні загальних праць з історії України, української культури, підготовці спецкурсів для студентів історичних, соціологічних та мистецтвознавчих спеціальностей вищих навчальних закладів, складанні програм і методичних рекомендацій.

Висновки та рекомендації дисертаційного дослідження можуть сприяти вдосконаленню державних засад у галузі культурно-освітньої політики, процесу підготовки майбутніх митців у професійних навчальних закладах.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні теоретичні та практичні положення та результати роботи доповідалися та отримали схвалення на 12 міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференціях і наукових читаннях: XII Запорізьких єврейських читаннях (Запоріжжя, 2008), IV Міжнародній науковій конференції «Знаки питання в історії України: особа і суспільство в історико-культурному просторі» (Ніжин, 2008), Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених «Українська державність: історія і сучасність» (Маріуполь, 2009), V Міжнародній науковій конференції «Знаки питання в історії України: Україна на перехресті цивілізацій» (Ніжин, 2009), Шостій всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Україна наукова» (2009), I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Наука і сучасність: досвід та перспективи розвитку на межі тисячоліть» (Запоріжжя, 2010), VI Міжнародній

науковій конференції «Знаки питання в історії України: регіональний вимір» (Ніжин, 2010), III Волинській Міжнародній історико-краєзнавчій конференції (Житомир, 2010), IX Міжнародній науковій конференції «Традиція і культура» (Київ, 2010), V міжвузівській науково-практичній конференції «Крымские диалоги: культура, искусство, образование» (Сімферополь, 2010), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська державно-соборницька ідея: історико-філософський дискурс» (Київ, 2011), Міжнародній науковій конференції «Суспільство: історія, сучасність, культура», присвяченій 15-річчю історичному науковому журналу «Пам'ять століть» (Київ, 2011), а також під час щорічних звітних-наукових конференцій викладачів та аспірантів Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, на засіданнях кафедри історії та філософії історії.

Публікації. Матеріали дисертації відображені в 7 одноосібних наукових публікаціях, 5 з яких вміщені у фахових виданнях ВАК України.

Структура роботи. Дисертаційне дослідження побудоване з урахуванням мети та завдань роботи і відповідно до вимог, які ставляться до праць такого типу. Робота складається із вступу, чотирьох розділів (10 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 253 сторінки, з них 185 – основного тексту. Список використаних джерел та літератури складає 60 сторінок (740 позицій), додатки становлять 8 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Українська історична наука все частіше звертається до дослідження періоду перших післявоєнних років. Цей період відзначався достатньо суперечливими, але разом з тим кардинальними змінами в усіх сферах життя українського суспільства, які незначною мірою відповідали сподіванням народу. Одним з головних учасників тогочасних суспільних процесів була українська творча інтелігенція.

Останнім часом історія інтелігенції, зокрема її творчої групи, посідає значне місце в суспільствознавчих наукових працях. Сучасні методологічні підходи дозволяють стверджувати, що пріоритетом історичних досліджень мають стати не події, які відбуваються навколо особистості, а сама людина, яка є учасником тих чи інших подій. Відповідно, застосовуючи цей підхід до обраної теми, можна відзначити, що об'єктом історичного процесу має стати не стільки влада, її методи впливу на митців, не лише культурне та соціальне життя суспільства, а власне творча інтелігенція.

Водночас період пізнього сталінізму в українській історії (1945–1953 рр.) довгий час залишався малодослідженим через обмежений доступ до джерел, які містили інформацію про життя тогочасного суспільства і творчої інтелігенції зокрема. Багато даних про склад інтелігенції, її громадсько-політичну діяльність не розголошувалось, а окремі сторінки належали до закритих. Серед головних причин цього слід назвати політико-ідеологічні кампанії повоєнного періоду, упереджене ставлення до інтелігенції партійно-радянської верхівки. Разом з тим, цілком очевидно, що події 1945–1953 рр. багато в чому стали визначальними для українського суспільства і тому потребують детального вивчення.

Упродовж другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. накопичено значний історіографічний доробок про різні аспекти життя та діяльності митців України. З огляду на це наукові дослідження з досліджуваної проблеми можна умовно поділити на три основні групи: 1) праці радянського періоду (1940-ві – 1980-ті рр.); 2) сучасні українські дослідження, тобто видані після 1991 р.; 3) історіографія зарубіжних вчених, у тому числі представників української діаспори та сучасних російських науковців.

У радянській історичній літературі інтелігенція розглядалась побіжно: або в контексті історії двох основних класів – робітників і селян, або в плані розвитку «соціалістичної» культури. Лише незначна кількість праць присвячена власне інтелігенції як окремій соціальній групі. Особливо упереджено радянська наука ставилася до українських митців, бо саме вони впродовж кількох століть були носіями української національної ідеї.

Варто відзначити, що концептуальні основи вивчення історії інтелігенції були закладені в 1920–1930-ті рр. Саме тоді історична наука була підпорядкована інтересам панівної марксистсько-ленінської ідеології з її класовим підходом [525, с.8]. Відповідно до останнього, інтелігенція почала розглядатися як прошарок, який обслуговує класи робітників і селян. Така схема позбавляла її самостійного місця в суспільстві і стала визначальною для вчених-суспільствознавців до кінця 1980-х рр. Разом з тим, у наукових дослідженнях набувала поширення ідея, висунута Й.Сталіним, щодо «стирання меж» між класами, за якою представники розумової сфери мали б розчинитися у середовищі робітників і селян. Тоді ж було закладено тезу, прописану в Конституції СРСР 1936 р., про формування на противагу старій «буржуазній», нової, робітничо-селянської інтелігенції.

Перші спроби висвітлення окремих питань історії повоєнної творчої інтелігенції припадають на другу половину 1940-х рр. Такі праці належали перш за все радянським ідеологам, партійним і державним діячам. Вони містили чітке ідеологічне спрямування, формулювали основні завдання для митців у процесі повоєнної відбудови, керуючись партійними постановами в

галузі культури та мистецтва. Серед таких досліджень необхідно виділити роботу С.Кафтанова «Советская интеллигенция и ее задачи в новой пятилетке» [499], яка виписана як ідеологічне замовлення. Від інтелігенції вимагалось чіткого виконання п'ятирічного плану, зокрема збільшення кількості виданих творів, розширення сфери культурного обслуговування населення, що сприяло б ідеологічному вихованню суспільства [499, с.53]. Вагомий вплив на подальше вивчення проблеми мали роботи секретаря ЦК ВКП(б) з ідеології А.Жданова [461], які започаткували таврування митців УРСР у повоєнні роки.

Філософські обґрунтування становища інтелігенції в перші повоєнні роки в руслі офіційної партійної лінії та на засадах діалектичного матеріалізму здійснили О.Рякін [724] та М.Спесивцев [728].

Отже, під час післявоєнного періоду сталінщини основа увага науковців була прикута до участі представників творчої інтелігенції у відбудові народного господарства під керівництвом ВКП(б) та її вождя Й.Сталіна.

Із середини 1950-х рр. почався процес десталінізації та суспільної лібералізації, який став поштовхом до розширення тематики історіографічних досліджень. Після XX з'їзду КПРС з наукових праць зникають основні постулати сталінізму та цитати праць самого вождя. Починається процес відновлення історичної спадщини та долання «знеособленої» історії. У зв'язку з початком процесу реабілітації жертв репресій, було скасовано ідеологічні постанови 1940-х років. Завдяки цьому було знято обвинувачення в антинародності з композиторів М.Вериківського, Б.Лятошинського, Г.Таранова, остаточно реабілітовано Остапа Вишню, що дозволило історикам, літературознавцям і мистецтвознавцям більш об'єктивно висвітлювати їхній спадок та оцінювати внесок у розвиток української культури [412; 419]. Тоді ж з'явилась можливість для ґрунтовніших розробок літературно-мистецької та громадської діяльності представників української творчої інтелігенції. Активізується вивчення життя й доробку видатних діячів літератури і мистецтва, які не зазнавали переслідувань, з'являються перші узагальнені роботи з історії української радянської культури та її окремих галузей [420; 429;

456; 465; 541].

Розширюється коло науково-історичних досліджень. Проблеми залучення інтелігенції до співробітництва з радянською владою, підготовка нових кадрів досліджені у працях Ю.Курносова й А.Бондар, О.Лутченка [534; 545]. Проте, роботи цих років не містили в собі аналізу процесів формування та становлення творчої інтелігенції.

Водночас у період «відлиги» не змінилися концептуальні засади вивчення історії інтелігенції, до того ж обов'язковим стало цитування робіт В.Леніна [525, с.19]. Разом з тим, збереження тези про «визначальний вплив» на українську культуру російської з одночасним применшенням здобутків українських митців негативно вплинуло на подальші дослідження. Отже, роботи періоду «відлиги» свідчили про достатньо контрольовану лібералізацію в галузі суспільних наук.

Подальша розробка історії творчої інтелігенції проходила в умовах посилення авторитарних тенденцій та повороту до політики неосталінізму в другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр. Проаналізувавши ці дослідження, можна визначити в них кілька основних тенденцій. З одного боку, припинився процес «відлиги» в культурній сфері й історичній науці. З другого боку, зріс професійний рівень суспільствознавців, розширилось коло їх наукових пошуків та джерельна база досліджень. Це зумовило появу робіт, у яких понятійний апарат і типи залучених до аналізу джерел зазнають певних змін [471; 475]. Позитивно вплинули на суспільні науки проведені в Мінську та Новосибірську конференції з питань соціальної структури радянського суспільства [472; 630].

Досягнення радянської історіографії інтелігенції означених років узагальнила колективна монографія «Советская интеллигенция (История формирования и роста. 1917–1965 гг.)» [627]. У ній авторами визначено основні тенденції і напрямки вивчення цієї верстви населення, висвітлені зміни в її чисельності і складі, питання підготовки кадрів спеціалістів, ролі інтелігенції в різних сферах суспільного життя.

Із 1970-х рр. посилюється інтерес радянської гуманітарної науки до окремих груп інтелігенції, зокрема і творчої. Першою працею, у якій охарактеризовано творчу інтелігенцію як окрему групу, стала робота «Структура советской интеллигенции» [642], написана на матеріалах Білоруської РСР. Співавтор дослідження Л.Філюкова стверджує, що ядро творчої інтелігенції становлять члени творчих спілок, розкриває питання неоднорідності соціальної структури митців [658, с.101]. Подальше вивчення творчої інтелігенції здійснювали Г.Аванесова, В.Копирін та В.Попов [377; 517; 518; 519]. Вирізняється своєю комплексністю робота В.Астахової, написана із залученням статистичного матеріалу міста Харкова [392].

Слід відзначити, що першість у дослідженнях з історії інтелігенції належала переважно російським радянським історикам. Саме в союзному центрі визначалися основні тенденції у розробці історичних тем, а українські науковці лише наповнювали головні засадничі принципи місцевим ілюстративним матеріалом. З огляду на це ряд науковців небезпідставно стверджує, що українська історична наука зберігала статус провінційної [525, с.58; 714, с.13].

Триває вивчення історії процесу кадрової підготовки інтелігенції, якій присвячені дослідження В.Корольова [716], О.Шокалюка [676], розвідка В.Носова [572]. Однак проблему формування творчої інтелігенції автори оминають увагою.

Протягом 1970-х років з'являються узагальнені праці з історії УРСР, у яких фрагментарно розкрито проблеми інтелігенції [492, 644]. Особливе місце належить восьмитомній «Історії Української РСР» (т. 8) [477], у якій зосереджено увагу на сприянні митців України піднесенню культурного рівня населення, подано матеріал про конкретну участь творчої інтелігенції у відбудові культурно-освітньої сфери в означений період. Колективом істориків залучено фактичний матеріал про розширення мережі вищих навчальних закладів, зростання кількості викладачів та студентів, зокрема й мистецьких ВНЗ. Однак у силу ідеологічних причин автори вищеназваних праць оминають

увагою не вирішені питання матеріального та соціального забезпечення населення, замовчують негативні сторони діяльності радянської влади на території західноукраїнських земель, зокрема ліквідацію місцевих культурних осередків, ідеологічні переслідування та репресії проти місцевої інтелігенції, свідомо залишають поза увагою окремих талановитих особистостей регіону.

У той же час зростає кількість публікацій, які відтворюють механізми державного контролю над культурними процесами [581; 582; 624]. Ці роботи мали на меті переконати громадську думку в необхідності контролю партійного керівництва над культурною сферою, який був би запорукою її успішного розвитку.

Низка узагальнювальних публікацій присвячена проблемі культурного будівництва та розвитку окремих галузей духовної культури [478; 488; 489; 491; 605]. Незважаючи на перевантаженість ідеологічними нашаруваннями, у вказаних працях розкрито внесок творчої інтелігенції в розвиток української культури, схематично представлено основні аспекти діяльності митців України.

Заслужують на увагу біографічні дослідження, присвячені діячам української творчої інтелігенції [451; 457; 505]. Вони відображають інформацію не лише про життєвий шлях митців, а й містять відомості про їхню участь у громадській роботі, внесок у культурне життя України, цінний документальний матеріал.

Узагальненням наукових пошуків 1960–1970-х рр. стала колективна монографія «Советская интеллигенция. Краткий очерк истории. (1917–1975 гг.)» [628]. У ній виділено творчу інтелігенцію в окрему соціально-професійну групу, показано основні шляхи підготовки її кадрів, участь митців у громадсько-політичному житті суспільства. Натомість у праці збережено канони та стереотипи попередніх років. З-поміж узагальнювальних досліджень з історії інтелігенції УРСР варто виділити монографію Л.Ткачової [647]. Щоправда, робота має лише історіографічну та фактографічну цінність.

Найбільше праць, присвячених інтелігенції, її місцю в соціальній структурі належить вченим-соціологам [388; 494; 466; 612; 613; 620]. Так, у

монографії М. Зезіної [466] розглядаються кількісні та якісні зміни в середовищі інтелігенції союзних республік у 1960-ті рр., її національній структурі, кваліфікаційному й професійно-галузевому складі. Однак, як слушно зауважує автор, у статистичних даних існувало багато неточностей, які унеможлилювали встановлення справжньої чисельності складу працівників розумової сфери [459, с.56].

Проблема радянської інтелігенції, зокрема й творчої її групи, була висвітлена в ряді філософських праць [455; 726], у яких вчені основну увагу зосереджують на стиранні меж між класами, розкривають моральні риси «нової» інтелігенції та джерела її формування.

Отже, протягом другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. значно зростає кількість робіт, присвячених історії творчої інтелігенції. Однак посилення цензури та русифікаційних процесів призвели до звуження історичного світогляду щодо шляхів становлення та розвитку інтелігенції як окремої соціальної групи. Дослідження переважно спрямовувались у русло визначення керівної ролі комуністичної партії над культурним процесом і роботою митців. Зросла залежність української історичної науки від російської, адже остання мала порівняно кращі умови для роботи.

Нові підходи до визначення ролі творчої інтелігенції в житті суспільства з'явилися лише наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. і пов'язані з процесами перебудови. Наукові праці цього періоду все ще вирізняються заідеологізованістю, однак вони вже містять спроби критичного підходу до аналізу деяких процесів і явищ перших післявоєнних років.

Так, перегляд низки положень радянської історіографії відображено в колективній роботі «Про минуле – заради майбутнього» [595]. Автори висвітлюють проблему впливу сталінських репресій на долю творчої інтелігенції, приділяють увагу необґрунтованим заходам влади щодо боротьби з українським «буржуазним націоналізмом» та космополітизмом. Переосмисленню традиційних положень у різних сферах культурного будівництва перших післявоєнних років присвячено дослідження В.Юрчука та

І.Кожукала [678], зокрема названо деякі прорахунки партійного керівництва в культурній сфері. Питання сталінських репресій, у тому числі й проти митців, розкрито в роботі Ю.Шаповала [664]. Важливою подією стала поява праці «Историки спорят: 13 бесед», побудованої у формі дискусій між відомими радянськими істориками [528]. Одна з них присвячена переосмисленню концептуальних підходів до вивчення інтелігенції як соціальної групи та формулює напрямки перспективних досліджень перед науковцями.

Підсумковою й узагальнюючою роботою з історії та методології дослідження української інтелігенції повоєнного періоду стала колективна монографія «Интеллигенция Советской Украины. Некоторые вопросы историографии и методологии исследования» [477]. Проте вона становить науковий інтерес лише з точки зору історіографії та фактологічного наповнення. До того ж, значним недоліком роботи є відсутність аналізу творчої інтелігенції як окремої соціально-професійної групи.

Таким чином, протягом другої половини 1980-х років спостерігається новий поштовх у вивченні історії інтелігенції, зумовлений політикою «перебудови». Поступово втрачали провідну роль марксистсько-ленінська методологія, принцип партійності, схематизм у підходах до творчої інтелігенції та її ролі в культурному розвитку народу, визначалися перспективні напрямки подальших досліджень. Однак ці праці ще зберігали однобічні та упереджені оцінки щодо діяльності окремих митців, тому вони становлять переважно фактологічну цінність, відзначаючись низьким аналітичним рівнем.

Отже, радянський період історіографії характеризувався жорстким ідеологічним тиском, цензурою, чітко визначеною тематикою досліджень, знеособленістю історії. Навіть радянські науковці підкреслювали, що у вивченні історії післявоєнного суспільства мають місце «лакування дійсності, суб'єктивізм у відборі в трактуванні фактів, поширення цитатницького методу» [576, с.89]. Суттєвим методологічним недоліком було те, що мистецькі кадри сприймалися як об'єкт партійного впливу, а не як суб'єкт історичного процесу. Знижує фактологічну вартість робіт радянського періоду майже цілковита

відсутність статистичного матеріалу Української РСР, тому узагальнення про радянську інтелігенцію зроблені або на підставі даних інших союзних республік, або навіть окремих їх регіонів.

Новий етап вивчення досліджуваної теми, що ознаменувався корінними змінами в трактуванні історичної ролі та місця інтелігенції в суспільно-політичному та культурному житті України, розпочався в умовах розбудови суверенної української держави, тобто з 1991 р. Саме в цей час переосмислено марксистсько-ленінську схему історичного розвитку, відкинута класовий підхід і принцип партійності, залучено нові методологічні засади та розширено методи досліджень. Перелічені ознаки сприяли зростанню наукових розробок про повоєнний період у цілому й інтелігенцію зокрема.

Уже на початку 1990-х рр. з'являється ряд видань, яким притаманний значно вищий, порівняно з попереднім періодом, рівень об'єктивності та аналітичності. Перші праці років незалежності були спрямовані на подолання фальсифікацій, наявних у радянській науці, виправлення помилок методологічного характеру. Такими є монографії І.Біласа, С.Білоконя, В.Даниленка, Г.Касьянова, С.Кульчицького, Ю.Шаповала [406; 408; 447; 496; 655–666]. Ці роботи стали підґрунтям для багатьох науковців у розумінні суті тоталітарного режиму в Україні. Не ставлячи перед собою мету окремо розглянути становище та діяльність творчої інтелігенції, автори здійснили аналіз сталінського режиму, осмислили механізми політичних репресій, приділили увагу питанню розвитку національної культури та долі окремих творчих особистостей.

Важливими для розкриття досліджуваної теми стали узагальнювальні праці з історії повоєнної України [443; 540; 590; 649]. На окрему увагу заслуговує монографічне дослідження В.Барана [400] та його ж робота в співавторстві з В.Даниленком [401]. Науковцями на основі широкої джерельної бази проаналізовано процес повоєнної відбудови, відновлення тоталітарного режиму на звільнених землях, визначено особливості суспільно-політичного та

національно-культурного життя України, хоч автори не мали на меті виділити із загального контексту проблеми творчої інтелігенції.

Долі українського народу в Другій світовій війні та особливостям впливу воєнних подій на стан населення присвячено дослідження М.Ковалю, колективну працю І.Дробота, В.Кучера, А.Слюсаренка, П.Чернеги, роботу М.Ковалю [506; 654]. Дослідження Т.Вронської та П.Чернеги [424; 662] розкривають особливості матеріально-побутового забезпечення населення цього часу, висвітлюють ряд аспектів діяльності митців у період звільнення території УРСР.

Соціальні аспекти життя інтелігенції в тоталітарну добу стали предметом вивчення істориків Л. Ковпак, В. Шарпатога і В. Швидкого [507; 668-669; 670]. Приміром, у монографії Л.Ковпак [507] уперше узагальнено великий обсяг даних щодо соціальних та матеріальних проблем повоєнної України, зокрема висвітлено деякі аспекти життя творчої інтелігенції.

Узагальнені праці, присвячені переосмисленню ставлення до спеціалістів і ролі інтелігенції в добу сталінізму, належать В.Даниленку та Г.Касьянову [496; 497]. Так, Г.Касьянов на основі сучасних методологічних підходів розглядає інтелігенцію як специфічну відносно стабільну професійну групу, своєрідний соціокультурний феномен із притаманними йому законами розвитку та функціонування. Історик доводить, що українська еліта в ХІХ–ХХ ст. формувалась передусім з представників художньої та наукової інтелігенції [497, с.4].

Вплив тоталітаризму на долю митців проаналізовано в працях О.Замлинської, І.Ільєнка, Л.Шевченко, М.Шитюка [464; 481; 671; 675] та ін. У колективній роботі «Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ–ХХ ст.: історичні нариси» [591] узагальнено та осмислено масштаби впливу насильства влади на долю української еліти.

Значне місце в теоретичному та фактологічному полі досліджуваної проблеми посідає монографія колективу авторів «Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.)» [566], у якій на нових методологічних

засадах проаналізовано участь творчої інтелігенції в різних сферах суспільного життя, наведено статистичні дані щодо кількості митців та подано важливі світоглядні узагальнення.

Великий інтерес становлять роботи, присвячені діяльності інтелігенції окремих регіонів України. До їхнього числа належать праці В.Бадяка, О.Рубльова та Ю.Черченка, С.Сворака [397; 609; 617]. Узагальненим дослідженням, присвяченим становищу та діяльності західноукраїнських митців, стала монографія Т.Марусик [557], у якій висвітлено соціально-професійні, демографічні характеристики діячів культури і мистецтва краю в структурі гуманітарної інтелігенції, розкрито специфіку кадрової політики партійно-радянського керівництва, проаналізовано окремі напрямки культурницької та громадсько-політичної діяльності митців регіону.

Останнім часом історики приділяють значну увагу вивченню повсякденних реалій життя інтелігенції. З найновіших робіт такого характеру варто назвати колективну монографію за редакцією В.Даниленка та С.Кульчицького «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)» [586; 587]. У ній проаналізовано основні параметри соціальної стратифікації українського радянського соціуму, динаміку соціальних процесів і трансформацій усередині різних соціальних груп. Незважаючи на те, що автори окремо не досліджують творчу інтелігенцію, однак у монографії подано цінний методологічний та історіографічний матеріал для вивчення митців зазначених років.

Близькими за проблемно-змістовим навантаженням до аналізованої теми є узагальнювальні роботи з історії української культури та окремих галузей духовного життя повоєнної України [450; 490; 491; 593; 651; 679]. Так, М.Попович у монографії «Нарис історії культури України», аналізуючи особливості становища українських митців під час ідеологічних кампаній, резюмує, що «тоталітаризм культивував ворожість до гуманізму, інтелігентності та інтелігенції» [593, с.645]. Однією з останніх праць цього напрямку є художньо-документальна робота «Таємниці письменницьких

шухляд: Детективна історія української літератури» [660]. У ній на основі широкого кола документів і свідчень звертається увага на маловідомі аспекти життя літераторів, їхні взаємини з владою, повсякденне життя митців.

Сучасними науковими підходами до висвітлення питання творчої інтелігенції різних періодів новітньої історії України або дотичних тем характеризуються дисертації, підготовлені протягом 1990-х – 2000-х рр. Одними з перших досліджень стали кандидатські дисертації О.Замлинської та Р.Дудки [711; 712], докторська дисертація Г.Касьянова [714]. Зокрема, у роботі О.Замлинської проаналізовано культурне життя в Україні протягом 1943–1953 рр., визначено негативну роль сталінізму в організації наступу на українських митців [712]. У дисертаційному дослідженні М.Мозговського [720] узагальнено методи боротьби тоталітарної системи проти діячів української науки й культури в 1946–1953 рр. та висвітлено згубні наслідки терору для духовної сфери українського народу. Окремим аспектам діяльності творчої інтелігенції в різні періоди ХХ ст. присвячені дисертації Т.Анпілогової, Д.Бачинського, І.Сушик, О.Тарапон, М.Шипович [704; 706; 730; 731; 734]. Дослідниця О. Прохоренко [722] розкриває проблему повсякденного життя науково-педагогічної інтелігенції в означений період. Цінною є дисертаційна робота Л.Ругаль [723], основним предметом якої стала діяльність митців України в 1943–1945 рр. Проте, відносно невеликі хронологічні рамки роботи, а також фокусування основної уваги дослідниці переважно на культурницькій діяльності української творчої інтелігенції, спонукають продовжити дослідження проблеми митців України повоєнного десятиліття.

Викликають інтерес дисертаційні роботи, присвячені різним сферам діяльності окремих видатних діячів літератури та мистецтва України [709; 727; 732]. Наприклад, Л.Даниш [709] аналізує громадсько-політичну, державну та культурницьку роботу П. Тичини, А.Теличко [732] – громадсько-політичну та державницьку діяльність М. Бажана.

Частина дисертаційних досліджень присвячена історії інтелігенції окремих регіонів України [710; 718; 721; 725]. Так, у дисертації Р.Попп [721]

проаналізовано окремі аспекти діяльності творчої інтелігенції Львова в часи пізнього сталінізму, особливості репресивної політики та ідеологічних переслідувань західноукраїнських митців.

Насамкінець варто зупинитися на сучасних філософських та соціологічних дослідженнях, присвячених інтелігенції та її творчій групі. Їхнє значення полягає в здійсненні міждисциплінарного підходу до вивчення історії українських митців. Філософсько-історичний концептуальний аналіз феномену української інтелігенції протягом тривалого історичного періоду здійснено в монографії А.К.Бичко та І.В.Бичка [405] і науково-публіцистичній роботі І.Белебехи [404]. У новітніх соціологічних працях [542; 547; 623;] інтелігенція визначається як самостійна і впливова складова українського суспільства. Однак у цих роботах вивченню мистецького середовища не приділяється достатньо уваги.

Таким чином, на сучасному етапі української історіографії склалися сприятливі умови для об'єктивного вивчення історії української творчої інтелігенції: скасовано цензуру, надано більш широкий доступ до історичних джерел, переосмислено методологічні та концептуальні засади історичної науки, започатковано феноменологічний підхід до вивчення інтелектуальної верстви. Велику увагу приділено питанню впливу сталінщини на свідомість інтелігенції, процесам взаємин митців із владою. Серед основних досягнень історичної науки періоду незалежності варто назвати вихід перших узагальнюючих праць з історії інтелігенції, побудованих на широкій методологічній та джерельній базі, розширення хронологічних та регіональних рамок дослідження, посилення уваги до вивчення персоналій митців України. В останні роки зростає інтерес до вивчення громадсько-політичної та державницької роботи представників творчої інтелігенції. Разом із тим, варто зазначити, що митці України першої повоєнної декади не стали об'єктом окремого системного дослідження.

Іншу групу, з огляду на фактологічну та методологічну специфіку, становлять праці зарубіжних дослідників. Вони представлені науковими

роботами вчених української діаспори, дослідженнями англомовної україністики та радянології, а також доробком сучасних російських вчених.

Першими питання діяльності творчої інтелігенції в Україні вивчали науковці української діаспори. Їхній доробок характеризується посиленою увагою до світоглядних позицій. У поглядах дослідників діаспори на проблеми освіти, науки, літератури, мистецтва домінували національні аспекти, на відміну від радянських інтернаціональних, а по суті – проросійських.

На противагу радянській історіографії, яка практично відійшла від дослідження становища і діяльності творчої інтелігенції в 1940–1950-ті рр., на Заході активізувалося вивчення цього періоду [543; 571; 688]. Так, предметом уваги С.Николишина стала більшовицька політика щодо української культури та інтелігенції [571]. Значний інтерес викликає праця Б.Дмитришина «Москва і Україна 1918–1953: вивчення російської більшовицької національної політики» [688]. У ній фактично вперше повоєнна творча інтелігенція як соціально-професійна група стала предметом наукового дослідження зарубіжних вчених.

Науковці Я.Білинський [685] і Г.Костюк [524] на прикладі українського радянського суспільства розглядають процеси функціонування сталінської системи, визначаючи її вплив на життя національної еліти. Робота Б.Крупницького [530] присвячена огляду стану історичної науки в СРСР. У ній вчений звертає увагу на замовчування радянськими вченими реального стану справ у культурній та національній сфері країни Рад.

У дослідженні Б.Кравченка «Соціальні зміни та національна свідомість в Україні ХХ ст.» [527] автор розглядає інтелігенцію як головного носія національної свідомості.

Окремим напрямом робіт науковців діаспори є створення узагальнювальних праць з історії української культури та окремих її галузей [427; 567; 568; 619]. Наприклад, у роботі М.Семчишина [619] українська культура розглядається як цілісний організм, що безперервно розвивався в тісному зв'язку з історією народу.

Отже, історики української діаспори у своїх роботах розкрили лише деякі

аспекти національно-культурного руху в означений період, але узагальнюючого дослідження з історії української творчої інтелігенції та її участі в культурно-освітній і політичній сферах не містять. З огляду на те, що за радянської доби об'єктивне вивчення історичного минулого українського народу було практично неможливим, українські вчені за межами СРСР зробили вагомий внесок у висвітлення проблем суспільно-політичного і культурного життя України в умовах радянського тоталітарного режиму.

Зарубіжні англомовні автори у своїх роботах розкрили питання взаємин суспільства та влади в СРСР, інтелектуального опору в добу тоталітаризму, взаємодії творчої інтелігенції з суспільством в умовах ідеологічного тиску. Осмислення соціального устрою Радянського Союзу було важливим завданням зарубіжної радянології з початку 1950-х років.

У загальних концепціях радянського суспільства невід'ємним елементом залишалась соціальна стратифікація суспільства. Основними дослідниками цієї проблеми були П.Голландер, А.Інкелес, Л.Черчворд, Г.Фішер [693; 694; 687; 689]. Так, А.Інкелес у радянському суспільстві виділяв 10 соціально-класових груп, з яких чотири верхні щаблі займала інтелігенція [694, р.151].

Варті уваги дослідження, присвячені особливостям втілення політики московського центру в Україні. Зокрема, у роботі Р.Салліванта «Радянська політика та Україна. 1917–1957» [699] велику увагу приділено висвітленню ролі Й.Сталіна в ідеологічних та репресивних акціях проти української інтелігенції.

Серед фундаментальних праць, предметом яких є суть тоталітарного суспільства, сталінський терор та особливості його прояву, слід назвати роботи Г.Арендт, М.Джиласа, Р.Конквеста, К.Фрідріха [387; 452; 686; 691]. Дослідниця Г.Арендт [387] звертає увагу на найістотнішу ознаку тоталітаризму – прагнення цілковитої перебудови суспільства за допомогою ідеологічної конструкції та відповідних репресивно-примусових заходів.

Зазначимо, що відповіддю на дослідження зарубіжних вчених були радянські праці, присвячені викриттю «ревізіоністських» і «буржуазних

викривлень» соціалістичної історії [413; 454]. Ці роботи хоч і мали пропагандистське спрямування, однак були єдиним джерелом інформації про розвиток зарубіжної науки.

Важливою подією для історіографії став вихід у 1990-х роках узагальнювальних праць з історії СРСР [411; 414], які містили окремі відомості про діяльність інтелігенції.

Протягом останніх двох десятиліть відбулися зміни в методологічних підходах до вивчення радянського суспільства в зарубіжній історіографії. Приміром, нові підходи до тлумачення дефініції «клас» пропонує Ш.Фіцпатрік. У її монографії «Повсякденний сталінізм: ординарне життя в екстраординарний час» [690] акцентується увага на основних аспектах соціальної історії повоєнного періоду.

Отже, праці західних істориків дозволяють по-новому розглянути історичний розвиток суспільства в тоталітарну добу. Вони акцентували увагу переважно на тих подіях і явищах, які замовчувались радянською історіографією. Недоліком цих робіт є недостатнє залучення джерельної бази, особливо матеріалів з історії УРСР, що часто призводило до необ'єктивних висновків та фактологічних помилок.

Інтерес для вивчення інтелектуальної верстви становлять історіографічні надбання сучасних російських дослідників, написаних на базі нових методологічних принципів та джерел. Заслужують на увагу роботи М.Зезіної [467], О.Зубкової [469-470], В.Кожінова [508], Г.Костирченка [522], Б.Старкова [639], які розкривають історичні події і явища в СРСР другої половини ХХ ст. Зокрема, М.Зезіна у спеціальному дослідженні, присвяченому творчій інтелігенції [467], простежила трансформацію механізму вироблення й впровадження в життя партійних директив у галузі літератури і мистецтва, охарактеризувала методи впливу на інтелігенцію в повоєнний період за правління Й.Сталіна та М.Хрущова. Значний інтерес становить монографія Т.Горяєвої [436], у якій автор на основі широкого масиву джерел простежує механізми впливу цензури на представників творчої інтелігенції. В

узагальнювальній колективній праці «Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал» [634] здійснено аналіз впливу рішень та постанов партійно-державного керівництва на стан суспільства на різних етапах його розвитку, у тому числі й у повоєнний період, зроблено значний внесок в «олюднення» історії. Частина російських дослідників звертає увагу на нові аспекти вивчення історії творчої інтелігенції, у тому числі її повсякденне життя, характер взаємин із владою [386; 441]. Окрему увагу варто звернути на дисертаційні дослідження, підготовлені сучасними російськими науковцями [705; 708].

Таким чином, проведений історіографічний аналіз свідчить про наявність великої кількості праць, що прямо чи опосередковано стосуються історії української творчої інтелігенції повоєнного десятиліття. Незважаючи на це, аналізована проблема розглядалась переважно в контексті більш загальних питань або була значно обмежена територіальними рамками. Найбільшу кількість становлять роботи радянських науковців. Вони відзначаються ідеологічними нашаруваннями, кон'юктурним підходом до оцінки фактів, подій і явищ повоєнного суспільства. Це призводило до необ'єктивної оцінки місця та ролі діячів літератури та мистецтва в суспільному житті. Водночас більшість досліджень радянського періоду висвітлювали переважно участь інтелігенції в культурницькому розвитку суспільства, оминаючи інші аспекти діяльності митців України. Також не проведено статистичного підрахунку їх складу.

На початку 1990-х рр., у нових політичних та суспільно-культурних умовах, зріс науковий інтерес до проблем української інтелігенції, з'явилася низка серйозних досліджень. Сучасні гуманітарії намагаються ліквідувати методологічні недоліки попередників, розширюють джерельну базу досліджень, на нових засадах розробляють питання соціальної структури творчої інтелігенції та різних аспектів її життя і діяльності. З огляду на це нагальною є потреба комплексного історичного дослідження, присвяченого творчій інтелігенції як окремій соціально-професійній групі в період 1945–1953

рр. Значне місце в історіографічному полі належить і дослідженням закордонних істориків, насамперед вчених української діаспори. Саме науковці зарубіжної україніки вперше загострили увагу на актуальних проблемах, замовчуваних в СРСР, зокрема питаннях сталінської національної та культурної політики, ролі інтелігенції в тоталітарному суспільстві тощо. Знижує їх наукову вартість недостатнє залучення радянських джерел, що ставало причиною різного роду фактологічних неточностей.

1.2. Джерельна база та методологічні основи дослідження

Дослідження питання становища та діяльності творчої інтелігенції Української РСР в 1945–1953 рр. пов'язане з існуванням низки суперечливих тверджень, упереджених оцінок, маловідомих і замовчуваних раніше сторінок. З'ясувати істину в цих питаннях неможливо без залучення широкого масиву історичних джерел. Характер використаної джерельної бази обумовлений метою і завданнями дисертаційного дослідження, специфікою та колом проблем, на яких зосереджується головна увага в праці.

Джерельна база роботи складається із сукупності архівних та опублікованих матеріалів, які можна поділити на декілька груп: 1) архівні матеріали; 2) опубліковані збірники документів і матеріалів, у тому числі й статистичні довідники; 3) мемуари; 4) періодичні видання.

Першочергове значення для висвітлення поставленої проблеми мали архівні документи та матеріали. Під час підготовки дослідження були опрацьовані матеріали 13 державних архівів, зокрема центральних: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України); місцевих архівів: Державного архіву Волинської, Київської, Львівської, Одеської, Харківської, Чернівецької

областей і Державного архіву м. Києва, а також документи та матеріали Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ), відділу рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України та відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника.

Комплекси архівних джерел поділяються на такі види документів: урядові законодавчі та підзаконні акти та їх проекти; постанови та директиви партійних органів; резолюції з'їздів і пленумів та інші матеріали творчих спілок; документи мистецьких навчальних закладів, зокрема звітна, організаційна та розпорядча документація.

Значна частина документів, використаних у дисертаційному дослідженні, зберігаються в сховищах ЦДАВО України. У фондах Президії Верховної Ради УРСР (ф. 1) та Ради Міністрів УРСР (ф. 2) міститься документація офіційного характеру, у тому числі державних установ та громадських організацій, яка дозволяє розкрити широкий спектр питань, передусім про державницьку діяльність представників творчої інтелігенції та їхні взаємини з радянською владою. Під час дослідження поставленої проблеми вагоме значення мали матеріали фондів Міністерства освіти УРСР (ф. 166) і Комітету в справах мистецтв Української РСР (ф. 4763), у яких зберігаються постанови, накази, розпорядження, інформації, звіти, доповідні записки, листи, статистичні дані. Ці матеріали дозволили скласти уявлення про стан вищих і середніх спеціальних мистецьких навчальних закладів після війни, про їхню відбудову та створення нових закладів освіти, характер підготовки професорсько-викладацького складу вказаних закладів, статистичні дані про кількість викладачів і студентів у провідних мистецьких вищих і середніх спеціальних навчальних закладах та інші матеріали. Вперше залучено матеріали, які містять дані про пам'яткоохоронну діяльність Комітету в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР та заступника голови РМ УРСР М.Бажана.

Серед джерел ЦДАГО України найбільшу цінність мають архівні матеріали, які знаходяться у фонді ЦК КП(б)У (ф. 1). Тут систематизовані

документи з'їздів, конференцій, пленумів ЦК, протоколи Політбюро, Оргбюро, секретаріатів, відділів ЦК КП(б)У, інформації обкомів КП(б)У тощо. Вони допомагають осягнути багато питань із роботи творчих спілок, якими цікавилась партійна номенклатура. Варто зазначити, що матеріали цього фонду відзначаються найвищим ступенем достовірності з-поміж інших архівних джерел, оскільки більша частина з них була підготовлена для службового використання та донедавна була засекречена.

Особливу інформативність із матеріалів фонду мають описи 23, 24, 30, 41, 70, 71, у яких відображено методи партійного керівництва культурною сферою та інтелігенцією, різні аспекти повоєнного становища та діяльності творчої інтелігенції, містяться дані про її кількісний склад, матеріально-побутові умови тощо. Цікавими є інформаційні записки про настрої митців, які надходили переважно від партійних органів, державних і громадських організацій, приватних осіб. Окремі справи, які були розсекречені нещодавно, містять компрометуючі дані про видатних діячів української літератури, зокрема М.Рильського, В.Сосюру, І.Сенченка, Ю.Яновського тощо. Це дає підстави стверджувати, що навіть «офіційно визнаним» українським радянським письменникам не було гарантовано постійне прихильне ставлення режиму.

Загалом, незважаючи на специфіку походження наявного блоку джерел, за умов критичного підходу до їх осмислення, вони здатні забезпечити розкриття багатьох питань і напрямів дослідження.

Основний масив документів, залучених до написання дисертації, зберігається в Центральному державному архіві літератури і мистецтва України. Найбільшу групу з-поміж них склали матеріали творчих спілок – протоколи, стенограми засідань, пленумів, з'їздів творчих працівників, засідань їх партійних осередків, звіти та відомості про особовий склад цих організацій, листування з партійними, радянськими та профспілковими органами. Вони зберігаються у фондах Національної спілки художників України (ф. 581), Національної спілки письменників України (ф. 590), Національної спілки композиторів України (ф. 661). Ці документи, частину з яких опрацьовано

вперше, дозволяють розкрити трансформаційні процеси в соціальній структурі української творчої інтелігенції в перші повоєнні роки, висвітлити основні напрямки культурницької та громадської роботи митців України. Залучення протоколів засідань, стенограм пленумів та з'їздів спілок дозволяє відтворити картину реального стану цих організацій, вплив культурно-ідеологічних процесів на творчі спілки та їх членів. Окрім того, матеріали вказаних фондів містять дані про матеріальне забезпечення творчих спілок та їх окремих представників, вирішення житлової проблеми, питання соціального забезпечення митців України, їх культурницьку та громадсько-політичну роботу.

Велике значення для висвітлення поставленої проблеми мають фонди особового походження представників творчої інтелігенції, зокрема письменників М.Бажана (ф. 535), О.Корнійчука (ф. 453), П.Тичини (ф. 464), композитора П.Козицького (ф. 359). Вони дозволяють розкрити невідомі раніше сторінки життєвого та творчого шляху діячів літератури та мистецтва, їхній морально-психологічний стан і матеріально-побутові умови життя.

Інформація обласних державних архівів доповнюють та розширюють дані центральних архівів. Залучення місцевих фондів дозволило розкрити ієрархічність творчих організацій, стан справ у місцевих творчих спілках, віднайти цінну інформацію про особливості підготовки кадрів регіональними мистецькими навчальними закладами.

Зокрема, в опрацьованих матеріалах фонду Р-4784 (Харківський обласний відділ мистецтв) Державного архіву Харківської області міститься цінна інформація про діяльність обласних осередків творчих спілок, культурні та соціальні процеси, що відбувалися в області в досліджуваній період, участь музичної інтелігенції міста Харкова у створенні Державного гімну УРСР. Цінними для написання дослідження виявилися матеріали партійних фондів цього ж архіву (ф. П-2 та ф. П-69), у яких зосереджено інформацію про завдання та методи агітаційно-пропагандистської роботи, становище творчих спілок, участь митців у громадсько-культурній діяльності. Окремо варто

виділити фонди мистецьких навчальних закладів (ф. Р-3951; ф. Р-1364; ф. Р-5795), які дозволили простежити особливості спеціальної освіти творчої художників та музикантів, охарактеризувати становище викладацького та студентського контингенту.

Матеріали подібного характеру були залучені з Державного архіву Київської області та Державного архіву Одеської області.

Враховуючи значні регіональні особливості на західноукраїнських землях, для написання роботи було опрацьовано численні матеріали Державного архіву Волинської області, Державного архіву Львівської області та Державного архіву Чернівецької області.

Особливо інформативно наповненими виявилися фонди Державного архіву Львівської області. Важливі дані про трансформацію етносоціальної структури інтелігенції Львова, залучення її до культурного і господарського життя, а також про основні напрямки ідеологічної роботи серед митців одержано з матеріалів фондів Львівського обласного і міського комітетів Компартії України (ф. П-3; ф. П-4), Львівської обласної і міської рад депутатів трудящих (ф. Р-6; ф. Р-221). Цінні матеріали виявлено також у фондах творчих спілок: художників, композиторів, письменників (ф. Р-1694 – Львівське відділення Спілки радянських художників України; ф. Р-1864 – Львівська обласна спілка радянських композиторів України; ф. Р-2009 – Львівська обласна організація Союзу письменників України). Тут зібрані протоколи засідань членів і правлінь організацій, постанови виконкомів Львівської обласної і міської рад депутатів трудящих щодо митців, звіти про творчу діяльність, штатний розпис і кошторис творчих спілок, матеріально-побутові умови творчої інтелігенції. Документи архіву дозволяють суттєво розширити уявлення про становище та діяльність творчої інтелігенції в західноукраїнському регіоні.

Із Державного архіву м. Києва використано документи фондів Р-622 (Київський державний художній інститут) і Р-810 (Київська державна консерваторія). Тут зберігається поточна документація вказаних вищих шкіл,

яка дає можливість детально ознайомитися з внутрішнім життям мистецьких навчальних закладів, охарактеризувати контингент студентів та абітурієнтів. Цінними документами є особові справи митців-викладачів, заяви до різних інстанцій та установ. Вони дозволяють неупереджено показати реальне матеріально-побутове становище представників творчої еліти.

Суттєве значення для розкриття теми мали документи ІР НБУВ, відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України та відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, зокрема листи та щоденникові записи представників творчої інтелігенції, неопубліковані спогади та автобіографії. Вони дозволяють висвітлити маловідомі аспекти різносторонньої діяльності митців України, охарактеризувати їх матеріально-побутове становище, показати роль окремих представників творчої інтелігенції у відстоюванні інтересів національної культури.

Матеріали загального характеру щодо становища і діяльності творчої інтелігенції зберігаються в особистих фондах ІР НБУВ. Найбільший інтерес становлять документи з особових фондів І.Іжакевича (ф. XVII), П.Козицького (ф. XXXIX), Є.Кирилюка (ф. 73), М.Рильського (ф. 76), П.Тичини (ф. 79) та ін. Так, в особовому фонді композитора П.Козицького (ф. XXXIX) віднайдені не лише матеріали щодо творчої діяльності, а й культурницької, освітньо-педагогічної, наукової, громадської та державницької роботи митця.

Отже, саме документи архівних установ стали основними при написанні дисертаційної роботи. Характеризуючи використані для дослідження архівні матеріали, слід зауважити, що інформативна якість джерел не цілком відповідає їх кількості. Значна частина інформації має локальний характер, майже відсутні узагальнюючі дані. До того ж ця інформація розпорошена серед багатьох фондів. Певну складність дослідження обраної теми зумовлює те, що більшість доступних нам документальних матеріалів мають опосередкований характер, тобто відображають суб'єктивну оцінку ролі інтелігенції офіційними партійно-державними структурами. Ця обставина спонукала автора до ретельного

аналізу і пошуку об'єктивної істини шляхом комплексного дослідження, застосовуючи метод верифікації джерел.

До другої групи джерел належать опубліковані документи та матеріали, підготовлені радянськими, сучасними українськими та зарубіжними вченими.

Збірники, які видано в СРСР, відображають переважно такі сфери суспільного життя, як вища й середня спеціальна освіта, література і мистецтво, культурно-освітня робота й засоби впливу партійно-державного керівництва на діяльність творчої інтелігенції. Вони вміщують переважно такі види матеріалів: рішення комуністичної партії та уряду СРСР та УРСР, доповідні записки та довідки на ім'я партійного керівництва, суспільно-політичні виступи діячів інтелігенції. На увагу заслуговують збірники як загального характеру, зокрема «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК» [302], «30 років Радянській Україні» [284], так і тематичні, присвячені розвитку освіти та культури в УРСР в зазначений період: «Культурне будівництво в Українській РСР» [304], «Культурне будівництво в Українській РСР. Червень 1941–1950» [305], «КПСС о культуре, просвещении и науке» [303], «Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции» [289] та ін. Цінними є видані документи про визначних діячів української культури [291]. Варто зазначити, що практика радянської доби передбачала дозоване, ідеологічно вивірене введення до наукового обігу документів, які мали підтверджувати визначену історичну концепцію та не суперечити офіційній ідеології. Тому при зовні великих обсягах опублікованих в той час матеріалів практично всі збірники характеризуються односторонністю, оминають труднощі, які переживали письменники, художники та композитори., хоча й дають певне уявлення про окремі напрями діяльності громадських організацій у Радянському Союзі.

У період «перебудови» започатковано видання ряду збірників документів, пов'язаних з репресіями періоду 30–40-х і початку 50-х років ХХ ст. Особливо варто виділити публікації «Реабилитация. Политические процессы 30–50-х годов» [321], «Так это было. Национальные репрессии в СССР. 1919–1952

годы» [325], у яких уміщено матеріали й про події в Україні. Для розуміння історії повоєнної доби важливою є публікація тексту доповіді М.Хрущова «Про культ особи та його наслідки», яка була виголошена ще 1956 р., але видана повністю тільки в 1989 р. [332].

Великий інтерес становлять документи і матеріали, опубліковані за період незалежності України. Вони вміщують велику кількість матеріалів, недоступних для широкого загалу в радянський період. Змінюється принцип побудови документальних публікацій: замість радянського тенденційного підбору матеріалів сучасні дослідники застосовують принцип об'єктивності.

Важливе місце посідають збірники, присвячені репресивній політиці радянської влади щодо творчої інтелігенції. Так, у праці «Літопис нескореної України» [309] охарактеризовано основні етапи становлення національно-визвольного руху в західних областях України у 1940–1950-ті рр., становище західноукраїнської творчої інтелігенції. Збірник «Літопис Голготи України» [347] вміщує спогади політв'язнів та репресованих, зокрема й представників творчої інтелігенції. Важливою подією став вихід монографічного дослідження І.Біласа [406]. Автор додав до тексту монографії великий блок відповідних архівних, а також деяких надрукованих матеріалів, зокрема про духовне життя західних областей України в перші повоєнні роки. Серед узагальнених публікацій документів і матеріалів з історії України значне місце займають збірники, укладені А.Коцуром [299] та А.Слюсаренком [328]. У них вміщено значну кількість документів, які розривають сталінські репресії проти української творчої інтелігенції в період боротьби з «українським буржуазним націоналізмом». Неупереджено висвітлити питання розвитку культури в повоєнну добу дозволяє збірник документів за редакцією С.Клапчука та В.Остафійчука [300]. Ряд збірників присвячені історії окремих мистецьких ВНЗ, зокрема Львівській національній академії мистецтв [398]. Також варто відзначити сучасні публікації документів, які присвячені суперечливому розвитку західноукраїнських земель у повоєнний період [288; 292; 306; 322].

Заслуговують на увагу збірники документів і матеріалів, видані

істориками української діаспори – «Українські інтелігенція під судом КГБ» [329] та «Українська суспільно-політична думка у ХХ столітті» [330]. Вони були унікальними для свого часу, оскільки містили матеріали, замовчувані в Радянському Союзі, зокрема про переслідування митців, реалізацію сталінської національної політики в Україні.

Важлива інформація міститься в публікаціях матеріалів, виданих у пострадянський час у Росії. Зокрема, вплив політичної цензури на післявоєнне суспільство в цілому та творчу інтелігенцію зокрема висвітлюють збірники «Аппарат ЦК КПСС и культура. 1953–1957» [286], «Власть и художественная интеллигенция» [287], «Литературный фронт. История политической цензуры в СССР. 1932–1946» [308], «Цензура в СССР. Документы. 1917–1991» [334]. Особливою цінною для розкриття досліджуваної проблеми з-поміж названих публікацій є «Власть и художественная интеллигенция» [287]. Цей збірник сформовано з раніше недоступних матеріалів про творчу інтелігенцію України, зокрема про особисті прийоми її представників у Й.Сталіна, про нагородження митців державними преміями та нагородами, загальні настрої в мистецькому середовищі тощо.

До групи документальних джерел варто також віднести матеріали довідково-статистичних видань, які містять певну інформацію про творчу інтелігенцію. Найважливішими серед них є публікації матеріалів Всесоюзного перепису населення 1959 р., ювілейних збірників і статистичних щорічників [294; 295; 297-298; 310; 311]. Вказані джерела за умов ретельного вивчення доповнюють архівні при вивченні складу творчої інтелігенції, її чисельності та місці в соціальній структурі. Ускладнює використання цих матеріалів те, що творча інтелігенція не виділена в окрему соціальну групу населення.

До третьої групи джерел належать мемуари, листування, щоденники й спогади сучасників подій, які досліджуються в роботі. Усю літературу цього жанру можна умовно поділити на три великі групи: мемуари радянських партійно-державних керівників, мемуари самих митців, а також матеріали свідків тогочасних подій, які торкаються окремих аспектів проблеми творчої

інтелігенції. Вони вимагають обережного й ґрунтовного аналізу, зважаючи на характерні особливості цих джерел, зокрема суб'єктивність суджень, зовнішню та внутрішню цензуру. Водночас мемуарна література містить чимало фактологічної інформації, що дає змогу більш глибоко розкрити тему дисертації.

Мемуаристика часів радянської України відзначалась ідеологічною зашореністю та тенденційністю. З-поміж цього пласту джерел особливий інтерес становлять публікації спогадів про видатних діячів української культури, які переважно приурочувались до ювілейних дат [350; 353-355]. Попри традиційні для радянського часу недоліки, такі збірники дозволяють глибше відчутти атмосферу творчого та громадського-політичного життя в повоєнний період.

Значний інтерес становлять спогади партійно-державних діячів УРСР повоєнного періоду, які були опубліковані на початку 1990-х років [359; 360].

Вищий ступінь інформативності та несфальшовані думки авторів притаманні мемуарній літературі, виданій уже в період незалежної України. З-поміж них слід назвати щоденники О.Довженка та О.Гончара, спогади Л.Крушельницької, М.Нечиталюка й І.Рибалки [341; 340; 346; 348-349]. Вони дозволяють відтворити живу атмосферу періоду пізнього сталінізму, показати її суперечності. Так, у щоденнику О.Довженка [341] велику увагу приділено оцінці тогочасних культурних процесів, проблемі збереження національної ідентичності. Цінними є спогади безпосереднього оточення митців. Зокрема, спомини М.Нечиталюка [348] оповідають про тогочасні реалії ідейно-політичного виховання творчих працівників Західної України, особливості взаємин між «місцевими» та «приїжджими» митцями. На увагу заслуговують спогади відомого історика І.Рибалки [356], які відзначаються глибокою ерудованістю, аналітичним викладом матеріалу, посиланням на маловідомі джерела. З-поміж мемуарів представників зарубіжної україністики слід відзначити спогади Г.Костюка [345], які містять цінну інформацію про маловідомі сторінки життя та діяльності українських митців.

Отже, залучення джерел особистого походження дає можливість більш повно зрозуміти морально-психологічні аспекти життя і діяльності митців України в умовах апогею сталінського режиму, їхні світоглядні засади, дії та вчинки, які не вписувались в офіційне радянське інформаційне поле.

Окрему групу джерел, які дозволяють значно розширити базу дослідження, становлять матеріали тогочасної періодики. З-поміж періодичної преси 1945–1953 рр. вивчені й використані республіканські газети «Радянська Україна», «Правда Украины», «Молодь України», мистецькі газети: «Література і мистецтво», реорганізована в 1945 р. у «Літературну газету» і «Радянське мистецтво».

На шпальтах загальнореспубліканської періодики містились матеріали, які стосувались різних аспектів життя повоєнного суспільства, зокрема й культурного. Значний інтерес становлять передові статті, виступи в пресі самих представників творчої інтелігенції, які підтримували партійну лінію, визнавали як власні ідеологічні помилки, так і засуджували своїх колег. При цьому варто зауважити, що значна частина таких «викривальних» статей написана іншими особами, а в деяких випадках створена під тиском партійно-радянських органів.

Таким чином, незважаючи на те, що партійні, радянські, комсомольські та профспілкові періодичні видання висвітлювали офіційну позицію влади та контролювались її органами, при уважному вивченні ці матеріали дозволяють простежити суспільну атмосферу досліджуваного періоду, залучити до роботи низку маловідомих фактів про діячів творчої інтелігенції.

Отже, опубліковані джерела стали суттєвим доповненням до архівних матеріалів. Документи радянського періоду дають неповну і часто поверхову інформацію щодо різних аспектів життя і діяльності митців України, висуваючи на перший план піклування партійно-державного апарату про культуру та мистецтво, водночас приховуючи реальний стан справ у цій сфері. Збірники документів і матеріалів української діаспори акцентують увагу на замовчуваних у радянських публікаціях національних аспектах політики сталінщини. Опубліковані джерела періоду незалежності України та сучасні російські

видання намагаються заповнити прогалини у висвітленні історії творчої інтелігенції в повоєнний період. Критичне використання мемуарної літератури та періодичних видань аналізованого періоду й зіставлення їх з іншими джерелами дає можливість неупереджено підійти до тогочасних фактів і подій.

Таким чином, джерельна база дослідження представлена широким колом архівних і опублікованих матеріалів, у яких зосереджено різні важливі аспекти становища та діяльності творчої інтелігенції Української РСР у добу пізнього сталінізму. Більшість з неопублікованих документів має фрагментарний характер і потребує уточнення та доповнення інформацією з інших джерел. Загалом автором опрацьовано матеріали 13 державних архівних установ, які налічують понад 280 справ.

Аналіз джерельної бази дає підстави вважати, що перспективним напрямком дослідження є вивчення повсякденного життя творчої інтелігенції України та її окремих регіонів у роки першої повоєнної декади, висвітлення проблеми матеріально-побутового становища митців, глибоке дослідження педагогічної діяльності діячів мистецтва у профільних навчальних закладах.

Теоретико-методологічна база дослідження зумовлена сучасними підходами до соціально-гуманітарного наукового пізнання та ґрунтується на загальнонаукових принципах об'єктивності, історизму, системності, комплексності, розвитку та плюралізму. Вони в органічній сукупності дозволяють розкрити поставлену проблему. У концептуальному плані автор спирається на гуманістичні положення, згідно з якими повноцінне і гармонійне становлення соціуму неможливе без гарантування прав і свобод особистості.

З огляду на те, що в науковій літературі існують суперечливі трактування термінів «інтелігенція» та «творча інтелігенція», варто зробити деякі уточнення. При визначенні поняття «інтелігенція» його традиційне соціологічне тлумачення вважаємо за доцільне доповнити культурологічним змістом. Враховуючи це, у дисертаційній роботі творча інтелігенція розглядається як соціально-професійна група населення, яка на основі висококваліфікованої розумової праці на фаховому рівні безпосередньо

створює духовну культуру нації та бере участь у її збереженні та трансляції. Використання деякими дослідниками термінів «художня», «мистецька» або «літературно-мистецька інтелігенція» вважаємо припустимими, однак зауважимо, що термін «творча інтелігенція» має більш усталений вжиток саме в історичній літературі. Відповідно до цього в дослідженні надаємо перевагу саме терміну «творча інтелігенція». Зазначмо також, що в роботі підтримується концепція, згідно з якою інтелігенція є соціально-культурним феноменом та акумулює історико-культурні досягнення нації.

Принцип історизму є в роботі основоположним. Він дозволяє розглянути становище та діяльність української творчої інтелігенції як процес, який має свою внутрішню логіку, проаналізувати обставини, у яких діяли митці, та практичне здійснення партійних рішень. Даний принцип базується на розгляді реальної, а не офіційно афішованої політики щодо мистецьких кадрів у період 1945–1953 рр., і тісно пов'язаний з принципами об'єктивності, системності та розвитку.

Принцип наукової об'єктивності був використаний при аналізі історичних джерел, які відтворювали фактичні події і процеси зазначеного періоду. Крім того, вказаний принцип полягає в незалежності суджень від світоглядних і суспільно-політичних орієнтацій та дозволяє максимально відобразити широкий спектр становища й діяльності творчої інтелігенції УРСР в умовах тоталітаризму.

Принцип системності допомагає розкрити цілісність об'єкта дослідження, виявити його різноманітні зв'язки.

Для з'ясування комплексу чинників, які впливали на процес формування та діяльність творчої інтелігенції України в аналізований період у роботі було застосовано принцип багатofакторності.

Принцип усебічності дозволив проаналізувати явища повоєнної дійсності в усій складності їх взаємозв'язків. Реалізуючи в рамках дослідження системний та комплексний підходи, автор при аналізі теоретичних засад проблеми спирався на філософські, політологічні, соціологічні та

мистецтвознавчі наукові положення.

Важливим методологічним принципом є принцип розвитку, який спрямовує історичне пізнання на досягнення діяльності митців у період від визволення території України до останніх років сталінського режиму.

Застосування вищезазначених принципів дало змогу з'ясувати, що на становище і діяльність творчої інтелігенції УРСР впливала низка взаємопов'язаних і взаємозумовлених чинників: остаточна перемога СРСР у війні з Німеччиною та її союзниками, посилення політико-ідеологічного контролю партійних і радянських органів, нерівномірність розвитку різних регіонів післявоєнної України тощо.

Реалізація наукових принципів і підходів досягається використанням відповідних наукових методів. Останні визначаються характером теми, метою та особливостями джерельної бази дослідження. Для розв'язання завдань дисертації застосовувались загальнонаукові, спеціальні історичні методи дослідження, а також методи дослідження інших сфер гуманітаристики, при виборі яких враховувався характер роботи.

Загальнонаукові методи аналізу і синтезу використано при опрацюванні історіографії та джерельної бази, під час дослідження окремих аспектів діяльності творчої інтелігенції. Діалектичний метод сприяв висвітленню подій і явищ з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків. Метод узагальненого умовиводу використано для формулювання наукових висновків проведеного дослідження.

Окрім загальнонаукових, при написанні роботи було залучено ряд спеціальних історичних методів дослідження. Для розв'язання поставлених завдань автор послуговувався історико-генетичним, компаративним, критично-аналітичним, ретроспективним, проблемно-хронологічним, системно-структурним, статистично-аналітичним методами, поєднання яких сприяло висвітленню маловідомих аспектів проблеми, подоланню наявних стереотипів та ідеологічних нашарувань, реалізації нових підходів при інтерпретації та аналізі тогочасних явищ і подій. Однак згадані методи актуальні лише для висвітлення

окремих питань дослідження.

Історико-генетичний метод застосовано для виявлення найбільш значущих чинників, які вплинули на еволюцію поглядів та діяльності творчої інтелігенції України відповідно до державної політики щодо митців.

При аналізі динаміки соціальної природи творчої інтелігенції, її співставленні в довоєнний і післявоєнний періоди, визначенні особливостей становища митців у різних регіонах України використано історико-порівняльний метод. Велике значення для з'ясування причинно-наслідкових зв'язків має історико-системний метод. Він дозволяє представити творчу інтелігенцію як цілісний соціально-культурний феномен, а партійно-державне керівництво, відповідно, як соціально-адміністративний феномен суспільного життя.

Історико-типологічний метод застосовано насамперед для з'ясування соціальної структури творчої інтелігенції України.

Використання проблемно-хронологічного методу допомогло у визначенні структури дисертаційної роботи з метою досягнення послідовності, логічності та повноти дослідження; завдяки логіко-аналітичному методу фактичний матеріал викладено в чіткій послідовності та логічній завершеності.

Критично-аналітичний і ретроспективний методи застосовані під час роботи з джерелами і літературою. Метод персоніфікації сприяв визначенню особливого внеску конкретних представників творчої інтелігенції в різні сфери суспільного життя в аналізованій період.

У роботі також використано можливості міждисциплінарних методів, якими послуговуються дослідники інших наук. Приміром, для систематизації великої кількості фактів і статистичних даних щодо основних соціально-демографічних показників творчої інтелігенції УРСР у повоєнний період застосовано статистичний та математичний методи. Вони дають можливість зафіксувати не лише процес кількісних та якісних змін у мистецькому середовищі, а й загальні тенденції та закономірності, їхні особливості в різних регіонах України. Метод історичної ідеографії дозволив здійснити опис

фактичного матеріалу, який характеризував різні сторони діяльності й умов праці творчої інтелігенції.

Як спеціальний метод формалізації та визначення якісних ознак історичної інформації з масових документальних джерел використано контент-аналіз.

При дослідженні соціальної структури творчої інтелігенції та змін її складу протягом повоєнного періоду в дослідженні застосовано методи соціальної демографії. Метод історичної демографії використано при відображенні трансформації соціально-демографічних показників у складі творчої інтелігенції в його соціально-історичній зумовленості.

Різноплановий характер дослідження, комплексний та міждисциплінарний підходи до висвітлення поставленої проблеми спираються також на здобутки суміжних галузей гуманітарних наук – філософії, політології, соціології, культурології.

Отже, застосування зазначених наукових принципів і методів, використання новітніх підходів до вивчення соціальних процесів дозволяють всебічно та неупереджено дослідити становище та діяльність творчої інтелігенції Української РСР 1945–1953 рр. і визначити головні закономірності й тенденції розвитку трансформації змін у середовищі досліджуваної соціально-професійної групи.

Таким чином, проведений аналіз історіографії та джерельної бази за темою дисертаційної роботи дає підстави стверджувати, що питання становища та діяльності творчої інтелігенції України перших повоєнних років певною мірою висвітлювалося в ряді праць історичного, соціологічного, мистецтвознавчого та філософського характеру. Розробка та інтерпретація досліджуваної проблеми відбувалася епізодично і фрагментарно, попри достатньо великий масив робіт вчених, які пропонували різні, часом суперечливі й ідеологічно заангажовані підходи. Проте й досі відсутнє комплексне наукове дослідження, у якому б висвітлювалося питання діяльності представників творчої інтелігенції УРСР у повоєнний період. Поза увагою

дослідників залишилися проблеми соціальної природи митців України в період апогею сталінізму, процес їхньої професійної підготовки, основні аспекти культурницької, громадсько-політичної та державницької діяльності, що зумовлює необхідність подальшого вивчення теми. Перспективним залишається вивчення повсякденного життя української творчої інтелігенції, її морально-психологічних настроїв, матеріального становища, особливостей відносин митців з владою. Окремої уваги науковців вимагає діяльність підгруп творчої інтелігенції, не представлених у роботі: театральних діячів, архітекторів, позаспілкових і самодіяльних митців.

Джерельна база з основної проблематики дослідження, що включає в себе архівні матеріали, опубліковані документи, видані радянськими, сучасними українськими та зарубіжними археографами, літературу мемуарного характеру й матеріали періодичних видань, містить значний інформаційний матеріал, вказує на інтенсивність та багатовимірність життя і діяльності творчої інтелігенції. Більшість джерел лише опосередковано стосуються аналізованої теми та мають фрагментарний характер. Найвагомими для автора були архівні документи та матеріали, значну частину з яких уведено до наукового обігу вперше. Використання різноманітних джерел дозволило комплексно підійти до вивчення питань творчої інтелігенції, висвітлити маловідомі аспекти їхньої діяльності та переосмислити ряд застарілих тверджень. Отже, джерельна база роботи є достовірною та достатньо репрезентативною, що дає можливість розв'язати основні завдання дослідження.

Базуючись на принципах наукової об'єктивності та історизму, дисертант при аналізі поставленої проблеми спирався на новітні підходи до вивчення соціальних процесів. Комплексне використання загальнонаукових, спеціальних історичних та міждисциплінарних методів наукового пізнання дозволило всебічно та неупереджено проаналізувати становище та основні аспекти діяльності творчої інтелігенції України 1945–1953 рр., а також визначити головні закономірності трансформаційних процесів у її середовищі та загальні тенденції підготовки українських митців.

РОЗДІЛ 2

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СОЦІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

2.1. Соціально-демографічні зміни складу митців України

Останнім часом у науковому середовищі України зросла увага до вивчення окремих соціальних груп і верств населення різних періодів історії держави. Вагоме місце в суспільному розвитку належить інтелігенції як соціальному феномену. Вона попри репресивно-каральну політику радянської влади не втратила своїх унікальних рис, основною з яких є пріоритет духовного над матеріальним у структурі ціннісних орієнтацій. Історична думка радянської доби й перших років незалежності України фактично оминула зміни та соціальні перетворення в структурі інтелігенції, залишаючи в цьому пріоритет вченим-соціологам. Це призвело до того, що історичний контекст суспільних трансформацій, зокрема й у мистецькому середовищі інтелігенції, залишався малодослідженим. Натомість аналіз трансформаційних процесів структури творчої інтелігенції дозволяє поглибити наукове знання про цю суспільну верству та комплексно підійти до вивчення поставленої проблеми.

Аналізуючи будь-яку соціально-професійну групу людей, у тому числі й творчу інтелігенцію, не можна не звернути увагу на її соціально-демографічні показники, а саме: чисельність, національний склад, вікові ознаки, статеву належність, освітній рівень і партійність. Вивчення зазначених характеристик дозволяє всеосяжно дослідити проблему розвитку повоєнного суспільства, сприяє глибшому осмисленню тогочасних суспільних процесів у середовищі інтелігенції, допомагає здійснити проєкцію на сучасний суспільний розвиток.

Крім того, дослідження соціально-демографічних показників дозволить більш чітко окреслити місце творчої інтелігенції в соціальній структурі повоєнного суспільства. Оскільки це питання недостатньо розкрито в історіографії, то його висвітлення допоможе заповнити прогалини в українській

історичній науці та більш об'єктивно оцінити ряд аспектів і явищ, щодо яких існують достатньо суперечливі оцінки.

Творча інтелігенція – досить динамічна група в структурі повоєнного радянського суспільства, яка перебувала в процесі неперервного розвитку, зростання, оновлення. У дисертаційному дослідженні розглядаються такі соціально-демографічні характеристики, як чисельність, національний склад, стать, вік, професійна освіта, партійна належність. Додатково простежено територіальний розподіл митців України.

У перші післявоєнні роки комуністична партія приділяла велику увагу культурі та мистецтву як важливим ділянкам ідеологічної роботи. Враховуючи це, посилювалась увага і до творчої інтелігенції як до головного виразника культури. Плановий характер державного будівництва зумовлював посилення контролю і над мистецтвом. Водночас, у зв'язку з поширенням впливу художньої культури на всі сфери суспільного життя, збільшенням естетичних потреб і художніх запитів народу розширювалася сфера праці митців і відповідно зростала їх кількість.

Варто зазначити, що внаслідок повільного розвитку статистичної науки в повоєнні роки встановлення точної кількості інтелігенції викликає значні труднощі. Наприклад, дослідник соціально-демографічних процесів СРСР Б.Урланіс наводить такі основні способи встановлення кількісного складу інтелігенції: 1) підрахунок всіх дипломованих фахівців; 2) облік усіх працюючих спеціалістів; 3) врахування осіб, зайнятих на робочих місцях, що вимагають відповідної освіти [656, с.65–66].

Однак варто відзначити, що українське мистецьке середовище в повоєнний період було достатньо розпорошене: більша частина письменників, художників і композиторів повернулася на визволені землі, частина емігрувала, а деякі представники творчої інтелігенції перебували в сталінських таборах. Статистичні джерела не дозволяють зробити узагальнення про кількісний склад усіх вищеназваних категорій митців України. Отже, жоден із загальноприйнятих методів обліку не дає можливості встановити хоча б приблизну кількість митців

України в перші повоєнні роки.

При визначенні чисельності творчої інтелігенції в повоєнну добу для автора основними джерелами були статистичні звіти відповідних творчих спілок, довідки їхніх партійних осередків та інформації до відділу агітації та пропаганди при ЦК КП(б)У. Оскільки ці матеріали були єдині щодо встановлення кількості митців, саме на них зосередимо основну увагу. Звичайно, ці дані не можуть претендувати на вичерпність, однак дають змогу простежити загальні тенденції соціально-демографічних змін складу митців України.

Аналіз трансформаційних процесів у соціальній структурі творчої інтелігенції неможливий без врахування наслідків Другої світової війни. Незважаючи на те, що митцям як особливо значущій верстві суспільства було надано право евакуюватись у східні області СРСР, зокрема в міста Уралу, Сибіру, Казахстану та Середньої Азії, частина творчої інтелігенції вийшла з-під контролю спілок. Мова йде насамперед про митців – учасників бойових дій і тих, хто залишався на окупованих територіях. На думку дослідника О.Кучерука, частина з них залишилась працювати при окупаційному режимі свідомо [536, с.246], інші, потрапивши до списків, не змогли з об'єктивних причин виїхати, а решта не потрапила до списків евакуйованих осіб. Наприклад, із членів СРКУ, за офіційними даними, 37 осіб перебували на окупованих територіях [158, арк.2].

Характер і наслідки війни позначились не лише на суспільно-політичному та моральному становищі творчої інтелігенції, а й на її кількісних показниках. Найбільших втрат зазнала письменницька організація. Із 250 майстрів слова, які до війни належали до СРПУ, 49 осіб брали участь у подіях на фронті, що складало п'яту частину всіх спілчан [118, арк.27]. Із них загинуло та зникло безвісти 25 осіб, зокрема П.Альтман, О.Гаврилюк, О.Десняк, Я.Качура, М.Гайдабура, М.Кульчицький, та ін. [119, арк. 2-5]. За даними цього ж документа, лише Харківська організація СРПУ втратила 9 осіб, зокрема М.Феденка, Й.Фельдмана, Ю.Корецького [119, арк. 4].

Крім бойових втрат, частина творчої інтелігенції була знищена репресивно-каральною системою радянської влади на початку війни. Як зазначає дослідник М.Льницький, у Львові частину польських письменників, окрім В.Броневського, було заарештовано та депортовано радянськими органами ще до нападу А.Гітлера [482, с.137]. Під час евакуації на Схід було знищено письменників В.Свідзинського та М.Трублаїні, хоча останній, за офіційними радянськими даними, загинув у 1941 р. на фронті [585, с.439]. На зміну соціально-демографічних показників творчої інтелігенції вплинуло і знищення нацистами під час окупації українських діячів культури. Одним із найперших об'єктів повсякденної терористичної практики окупантів стала інтелігенція, вже й без того послаблена сталінськими чистками [566, с.86, 109]. Першими жертвами мали стати державні і партійні діячі, представники інтелігенції та всі євреї. Зокрема, у Львові було знищено письменницю Г.Гурську. У перший же день війни від однієї бомби загинули львівські письменники С.Тудор і О.Гаврилюк, С.Харшевська і Ф.Перацький [306, с.195]. Була знищена частина єврейських митців УРСР: письменники і публіцисти Д.Кенінсберг, Я.Шудріх, літературознавці Г.Штернберг, І.Берман та інші [594, с.374]. Наприкінці окупації багато представників інтелігенції емігрувало. Наслідки цього процесу особливо чітко простежуються в диспропорціях складу творчої інтелігенції польської національності в УРСР.

Отже, унаслідок Другої світової війни митці зазнали відчутних людських втрат: лише за офіційними даними з представників письменницької організації втрати становили 36 осіб [118, с.17].

Вплинули на чисельний склад творчої інтелігенції і зовнішньополітичні події. Зокрема, після закінчення Другої світової війни до складу УРСР було включено Закарпаття, де невдовзі виникли обласні відділення творчих спілок. Разом з тим тривав процес еміграції з Північної Буковини, Бессарабії та Східної Галичини тих представників довоєнної інтелігенції, які не бажали співпрацювати з радянською владою. Це призвело до того, що, наприклад, на

Буковині, фактично не залишилося художників, які працювали в довоєнний період.

Попри всі вищенаведені проблеми, чисельність творчої інтелігенції поступово зростала. Для цього були як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. До перших слід віднести поступове налагодження соціального та матеріального становища населення, відновлення мистецьких навчальних закладів та творчих організацій. Серед другої групи причин варто назвати політику партійного регулювання складу інтелігенції та прагнення багатьох митців-початківців поповнити лави творчих спілок з огляду на переваги, які давало членство в цих організаціях.

Загальний процес зміни чисельності складу митців дозволяє простежити таблиця А.1 «Зміна кількісних показників членів та кандидатів у члени творчих спілок України протягом 1940–1953 рр.» (додаток А). Основними її часовими параметрами є 1940 рік як передвоєнний, 1944 р. – час повного визволення території України від німецьких загарбників і повернення в основному всіх осередків творчих спілок до роботи; 1947 р. – період завершення відбудови всіх обласних організацій творчих спілок, які існували до війни, а також створення нових осередків, і 1953 р. – верхня межа даного дослідження.

Таблиця дає змогу зробити висновок, що кількісний склад творчих організацій за досліджувані роки зріс майже на 44 % в порівнянні з 1944 р. та на 38 % порівняно з довоєнним рівнем. Деякі дані таблиці А.1 (додаток А) потребують уточнення та пояснення. Наприклад, офіційна статистика СРХУ не дає можливості точно встановити склад художників України в 1945 р. Справа в тому, що одразу після закінчення війни на черговому засіданні СРХУ ухвалила рішення «ретельно провести перереєстрацію членів» [82, арк.15]. За статутом організації, якщо митець три роки творчо не працював, то він підлягав виключенню із складу спілки. Як зазначалося на одному із засідань СРХУ, під час війни багато художників одержували квитки випадково, а частина митців перебувала на окупованій території, що викликало підозру в партійного та спілчанського керівництва [81, арк. 3]. З огляду на це перший список

художників, які пройшли перереєстрацію в 1944 р., складався лише з 47 осіб. Однак уже до початку 1945 р. він включав більш як 400 художників. Це пояснюється поступовим поверненням художників у розпорядження спілки та відновленням їх організаційно-творчої роботи.

Отже, найчисленнішою з аналізованих у роботі творчих організацій була Спілка радянських художників України. Найвищою була й динаміка її зростання – 57 %. Найменш численною з досліджуваних нами була Спілка радянських композиторів України. Позитивна динаміка кількісного зростання спілки впродовж повоєнної декади становила 21 %.

Однією з найважливіших передумов збільшення чисельності митців упродовж перших післявоєнних років було відновлення обласних організацій творчих спілок. Так, до 1946 р. було поновлено функціонування всіх довоєнних організацій СРПУ, крім Дніпропетровської. Звільнення України від фашистських окупантів стало стимулом для кількісного росту письменників. Крім цього, до чисельного збільшення творчих спілок призвело відновлення та розширення мережі мистецьких навчальних закладів, зростання кількості їх випускників. Поповнення лав літераторів відбувалось в основному за рахунок активної діяльності літературних гуртків та об'єднань. Однак чисельність творчих організацій могла зростати ще інтенсивніше. Наприклад, у 1944 р. під час червневого пленуму СРПУ лунали пропозиції партійно-державним органам про кардинальне збільшення складу спілки. Зокрема, літератор С.Борзенко пропонував «відкрити всі сорок дверей в літературу». Інші письменники, зокрема М.Бажан та Ю.Яновський, наводили приклад Бельгії, де чисельність майстрів слова в декілька разів вища, ніж в Україні, і запропонували збільшити кількість членів організації до 5 тис. письменників [41, арк. 51-54]. Однак пропозиції літераторів не знайшли підтримки згори.

Серед масштабних подій, які негативно вплинули на зміни чисельного складу творчої інтелігенції повоєнного періоду, слід назвати ідеологічні кампанії 1946–1949 років, такі як боротьба з українським «буржуазним націоналізмом» і «космополітизмом». Внаслідок цих процесів творчі спілки

втрапили частину свого складу. Серед виключених у період «ждановщини» письменників були Л. Смульсон (Санов), Л. Недоля-Гончаренко, А. Патрус-Карпатський, П. Карманський, М. Рудницький, відомий композитор і директор Львівської державної консерваторії В. Барвінський та інші. За приблизними підрахунками автора, впродовж другої половини 1940-х – першої половини 1950-х рр. зі складу творчих спілок було виключено від 6 % до 10 % митців, причому більшість з них – безпідставно, за політично-ідеологічними звинуваченнями.

Цікаво розглянути розподіл творчої інтелігенції по регіонах. Дані таблиці А.2 (додаток А) дозволяють стверджувати, що найбільший відсоток мистецьких кадрів концентрувався в Києві, який, до того ж, був основним центром культурного життя повоєнної України. У творчих спілках міста Києва перебувало від 49 % (у складі СРХУ) до 65 % (у складі СРПУ) загальної кількості українських митців-спілчан. У промислових центрах, насамперед на Донбасі, творча інтелігенція повністю не була сформована, однак відбувався інтенсивний процес її становлення та чисельного зростання. Із непромислових регіонів, наприклад, Полісся та Центральної України, інтелігенція намагалась вирушити до центру, де вона мала більший простір для творчої діяльності.

Разом із тим гостро постала проблема розширення регіональних філій творчих спілок. Наприклад, відсутність достатньої кількості членів і кандидатів у члени СРПУ заважало відкрити її обласні організації в Чернівцях і Дніпропетровську, тому письменників цих обласних центрів було включено до Київського відділення спілки.

Зростання чисельності місцевих філій інших творчих спілок також відбувалося територіально непропорційно. Так, Київська організація СРХУ лише протягом 1952 р. поповнилась на 77 художників, в основному за рахунок випускників Київського державного художнього інституту [109, арк.6]. Динамічні зміни відбувались і в західноукраїнських філіях СРХУ, особливо в співвідношенні місцевих та приїжджих художників. У Львівському відділенні СРХУ станом на 1951 р. з 52 членів лише 26 були місцевими, у

Чернівецькому – 7 осіб із 14 [116, арк. 13–20]. Основними причинами внутрішньої міграції митців стала недовіра органів центральної влади до місцевої інтелігенції, підозра її в політичній неблагонадійності, належності до «українських буржуазних націоналістів». Об'єктивними причинами переселення стали нестача місцевих фахівців, особливо в Чернівецькій області та на Закарпатті, відсутність налагодженого організаційно-творчого життя в регіоні.

Попри загальне кількісне зростання творчих спілок, склад окремих їхніх відділень характеризується негативною динамікою. Приміром, чисельність Львівського відділення СРХУ скоротилася в перші повоєнні роки: з 87 осіб станом на 1945 р. до 49 осіб станом на 1949 р. [397, с.136]. Основними причинами зниження чисельності організації є виїзд ряду художників польської національності до Польщі, смерть митців, виключення з лав спілки за творчу «неповноцінність». Жертвами періодичних чисток західноукраїнських творчих організацій стали письменники П.Карманський та М.Рудницький, художники А.Труш-Слонєвська, М.Драган, С.Ткаченко, композитор В.Барвінський.

Отже, протягом 1945–1953 рр. кількість членів та кандидатів до лав творчих організацій помітно зростає. Як показують статистичні дані, загальна кількість членів та кандидатів у члени спілок письменників, художників і композиторів становила понад одну тисячу осіб. Однак вони були непропорційно розподілені серед обласних організацій. Понад 50% спілчан належали до творчих організацій міста Києва, що свідчить про столичний характер української творчої інтелігенції. З одного боку, це пояснюється особливою роллю Києва як адміністративного та культурного центру УРСР, а з іншого – небажанням митців працювати в регіонах та відсутністю там творчих осередків спілок. Серйозні зрушення відбулися в західних областях України, де чисельність складу митців регулювалась адміністративно-командними методами, перш за все за рахунок міграції вихідців зі східних регіонів республіки.

Поряд із кількісними відбувалися зміни таких соціально-демографічних показників творчої інтелігенції, як національність, стать, вік, освітній рівень, партійна належність. Ці складові становили особливий інтерес для радянського керівництва, а за їхньою відповідністю генеральній лінії здійснювався жорсткий контроль. Суть політики радянської влади полягала в тому, щоб адміністративними методами «пролетаризувати» інтелігенцію, тобто збільшити частку робітників і селян у її структурі, та інтернаціоналізувати її, свідомо сприяючи різноетнічному складу.

Особливо прискіпливо влада відстежувала національний склад творчої інтелігенції України. Результатом глибоких соціально-політичних суспільних перетворень з моменту утвердженням влади більшовиків в Україні стало домінування принципу інтернаціоналізації кадрів у галузі літератури і мистецтва. У повоєнний період основними національностями в мистецькому складі були українці, росіяни, євреї та поляки. Радянська історична література наголошувала, що за роки війни частка корінної національності в складі інтелігенції республіки зростає [621, с.135], натомість обходила увагою наявні диспропорції в її національних групах. Дані таблиці Б.1 (додаток Б) дозволяють простежити національний склад української творчої інтелігенції. Національний розподіл всередині фахових груп інтелігенції свідчить, що українці переважали в усіх творчих спілках, однак абсолютну більшість становили лише в складі СРПУ (62 %), найменшу частку – в складі СРКУ (44 %). У наступні роки частка українців зростала у всіх творчих спілках.

Якщо аналізувати географічне розміщення митців трьох основних національностей (додаток Б, таблиця Б.2), то українська національна група була найбільше репрезентована в Києві та Львові, російська – в Одесі та на Донбасі.

Натомість протягом повоєнного періоду спостерігались значні зрушення в національному складі митців, спричинені особливостями партійно-радянської політики. Так, зниження в складі творчої інтелігенції частки євреїв стало результатом проведення політики боротьби з «безрідними космополітами». На думку історика Г.Костирченка, у повоєнному радянському суспільстві слово

«космополіт» почало сприйматись як одне з позначень євреїв, тому боротьба з космополітизмом зводилась до втілення політики державного антисемітизму. Її вістря було спрямоване насамперед проти інтелігенції, а пік припадає на 1949 р. [522, с.118–121]. Однією з ознак цієї пропагандистської кампанії стало оприлюднення справжніх прізвищ митців єврейського походження, що мало посилювати соціальний негативізм до них. В УРСР найбільш відчутно вказана кампанія вдарила по письменниках Д.Гофштейну, І.Кіпнісу, Л.Первомайському, Л.Санову (Смульсону), художньому критику Л.Владичу.

Аналізуючи зміни в національному складі обласних організацій творчих спілок порівняно з довоєнним складом, слід зазначити, що найпомітнішими вони були в західних областях УРСР. Науковець В.Бадяк зазначає: «Оскільки тоді (до війни – Д.М.) ретельно вівся облік за національною ознакою та територіальним походженням, перший «набір» СРХУ у Львові був «місцевий» і складався з українців і поляків» [397, с.73]. Такий же національний склад був у львівських відділеннях інших спілок. Однак, уже з 1945 р. починаються суттєві зміни, спричинені як політикою «підсилення» творчих організацій Західної України, так і зовнішньополітичними подіями. Наприклад, з 39 осіб польської національності в складі СРХУ понад 29 змушені були залишити територію України в перші повоєнні роки [397, с.78], а з довоєнних 9 польських письменників у складі СРПУ на 1947 перебувало 2 особи [118, арк. 5]. Це стало наслідком насильницького обміну населенням між Польщею та Україною, визначеного міжурядовою угодою 1944 р.

Також у мистецькому середовищі Західної України суттєво зросла частка росіян. Основною метою міграції російського та російськомовного населення на західноукраїнські землі була підтримка та впровадження політики русифікації. Найактивніше міграція росіян відбувалась у 1945–1947 рр. У цей час здійснювались планомірні «чистки» серед місцевого населення під приводом боротьби з «буржуазними націоналістами» та «бандпосібниками».

Отже, соціально-економічні та культурні зміни в західноукраїнському регіоні супроводжувались процесами зростання російської етнічної меншини як

у складі населення в цілому, так і в середовищі творчої інтелігенції, і значним скороченням частки осіб польської національної групи.

Варто відзначити, що міграція росіян була спрямована і в інші райони УРСР. Особливе місце посідали східні регіони – Донбас, Дніпропетровщина та Запоріжжя. Про це свідчить і національний склад місцевих творчих спілок. Значні етнонаціональні диспропорції спостерігались у творчих організаціях Одеси. Це можна пояснити, по-перше специфікою етнічного простору міста, а по-друге, міграційною політикою радянської влади. Постійні переселення та переміщення стали закономірним наслідком радянської кадрової політики.

Тенденції до скорочення кількості представників єврейської та польської національностей підтверджують і статистичні дані щодо інших творчих спілок.

Отже, аналіз статистичних даних дозволяє встановити, що домінуючою національною групою в складі творчої інтелігенції в аналізований період були українці. Особливо значна частка корінного населення була серед членів СРПУ – понад 60 %. Водночас протягом досліджуваного періоду у творчих спілках зменшилась кількість поляків і євреїв, натомість зріс відсоток росіян, а в СРПУ збільшилась кількість російськомовних письменників. Це спричинено проведенням політики русифікації та особливістю сталінського вирішення національного питання.

Суттєвим елементом, що характеризує структуру творчої інтелігенції України повоєнного періоду, є участь жінок у різних видах художньої творчості. Розглядаючи питання статевої належності представників творчої інтелігенції, потрібно відмітити, що війна привнесла значні гендерні зміни, а саме збільшення частки жінок у складі населення.

У післявоєнний період комуністична пропаганда робила великий наголос на тому, що жінки отримали рівні права з чоловіками, на відміну від часів царської Росії. Партійні ідеологи акцентували на зростанні їх ваги в суспільно-культурному житті держави. Частина жіночого мистецького середовища України в перші повоєнні роки справді мала значний суспільно-політичний

вплив та посідала помітне місце у творчих спілках, як-от: В.Василевська в СРПУ, О.Кульчицька й Т.Яблонська в СРХУ.

З метою комплексного аналізу жіночого середовища творчих спілок проаналізуємо їхній кількісний склад з урахуванням національної та партійної належності (додаток В). Найбільшу частку жінки становили в СРХУ (понад 20 %). Як свідчать архівні матеріали, загальна кількість жінок у складі СРПУ станом на 1947 р. складала 9 % загальної кількості організації. Ці ж дані дозволяють простежити зростання політичної активності жінок: 7 осіб жіночої статі з 21 в СРПУ були членами ВКП(б). При цьому варто мати на увазі, що зазначені показники зросли вже після війни, коли партійна ознака мала для вступу до організації більш вагомe значення, ніж у міжвоєнний період.

Попри те, що динаміка зростання чисельності жінок у складі творчої інтелігенції України була позитивною, їхній відсоток у сфері професійної художньої творчості залишався незначним. У цілому частка жінок у складі населення УРСР складала 52 % [327, с.123], натомість у спілках частка осіб жіночої статі коливалась від 9 до 20%. Такі тенденції загалом були звичними для творчого середовища впродовж усього часу, і період радянської влади не зміг внести кардинальних змін у співвідношення чоловіків і жінок, зайнятих у галузі літератури та мистецтва.

Отже, в усіх професійних групах творчої інтелігенції частка чоловіків суттєво перевищувала частку жінок. Особливо відчутною ця перевага була в складі керівних органів творчих спілок, до яких протягом аналізованого періоду входили лише окремі митці жіночої статі: письменниці В.Василевська та І.Вільде й художниця Т.Яблонська.

Важливе значення для з'ясування кількісно-якісних характеристик творчої інтелігенції має вікова ознака. Загалом у повоєнний період мистецьке середовище було представлене трьома поколіннями: 1) митці, котрі працювали ще в імперський період; 2) покоління 1920-х – 1930-х років, яке вціліло після сталінських масових репресій; 3) нове покоління, сформоване вже в 1940-ві – на початку 1950-х рр. Якщо чисельність перших двох груп була достатньо

незначною, до того ж, вони здебільшого концентрувалися в лавах СРХУ та СРКУ, то представники третьої групи чисельно переважали. Радянське керівництво робило велику ставку саме на молоде покоління. Його чисельному зростанню сприяло відновлення та розширення мережі професійних мистецьких вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, збільшення кількості літературних гуртків та об'єднань, створення секцій по роботі з молодими авторами при творчих спілках.

Внаслідок такої політики кількість представників молодого покоління у творчих спілках почала стрімко зростати. Це підтверджують статистичні дані. Вони свідчать, що найбільша частка митців повоєнного періоду припадає на вік 35–45 років. Із віковою характеристикою корелюється ознака тривалості перебування у творчих спілках та досвід професійної творчої діяльності. Приміром, члени СРКУ розподілялись за досвідом роботи на 1946 р. таким чином: понад 40 р. – 3 особи, 30–40 р. – 12 осіб, 25–30 р. – 13 осіб, до 25 р. – 42 особи, понад 5 р. – 48 осіб, 3–5 р. – 4 особи, 1–3 р. – 4 особи [152, арк. 7]. Подібні пропорції засвідчують матеріали СРПУ та СРХУ. На підставі цих даних можна зробити висновок, що найбільшу частку митців склали особи, які мали стаж від 5 до 25 років. Надалі зростала частка членів зі стажем перебування в спілках до 5 років, переважно молоді, яка закінчила радянські мистецькі заклади освіти.

Отже, наведені вище дані про віковий склад митців УРСР дають підстави констатувати, що в досліджуваний період частка молодих кадрів віком від 25 до 45 років помітно зростала, як і кількість осіб, досвід роботи яких у спілках сягав до 5 років.

Значний інтерес становить також аналіз освітнього рівня творчої інтелігенції. Однак слід зазначити, що не він впливає на якісний характер інтелігенції, а й наявність природного таланту. Наприклад, ряд письменників, зокрема Ю.Яновський, Л.Первомайський, не маючи вищої освіти, по праву вважаються класиками української літератури. Не здобув вищої освіти видатний український художник І.Їжакевич. Це свідчить про те, що окремі

митці закладений від природи талант розвивали за допомогою самоосвіти та постійного практичного вдосконалення.

Проте більшість митців мали професійну вищу чи середню спеціальну освіту. Письменники – члени СРПУ переважно були випускниками філологічних факультетів класичних університетів та літературних і філологічних факультетів педагогічних інститутів, а до фахового вищого навчального закладу, яким був Літературний інститут імені О.М.Горького в Москві, поталанило потрапити лише одиницям. Українські художники та композитори були випускниками різноманітних мистецьких навчальних закладів: вишів імперської Росії, західноєвропейських академій і студій, а також радянських музичних і художніх вищих шкіл.

Значні зміни в освітньому рівні інтелігенції сталися в роки війни. Протягом цього періоду дещо знизився якісний склад інтелігенції, зростає кількість практиків, багато митців мали змогу закінчити лише короткострокові курси. Незважаючи на складнощі, освітній рівень протягом другої половини 1940-х – першої половини 1950-х рр. засвідчує позитивну динаміку. Особливо показовим він є серед членів СРХУ (додаток Г). Як видно з таблиці, протягом перших повоєнних років освітній рівень членів організації неухильно зростає, зокрема значно зменшився відсоток спілчан без спеціальної освіти, стрімко збільшилася частка художників – випускників середніх спеціальних і вищих мистецьких закладів. Цьому процесу значною мірою сприяло відновлення та розширення останніх.

Найкращий стан справ щодо професійної освіти був у лавах СРКУ. Так, за даними на 1946 р., повну вищу освіту серед членів організації мали 115 осіб, неповну вищу – 9 осіб, середню – лише 2 особи [152, арк. 6]. У наступні роки право вступу до СРКУ мали лише випускники вищих музичних закладів – консерваторій. Незважаючи на зростання освітніх показників митців у повоєнний час, окремі дослідники вважають, що нова інтелігенція за багатьма характеристиками значно поступалась дорадянській. Наприклад, Г.Касьянов стверджує: «Її світогляд, обмежений офіційною ідеологією і «класовим

підходом» був значно вужчий, вона мала інший тип моралі, соціальної поведінки. В позитивному сенсі вона відрізнялася від старої більш високим типом соціальної мобільності, енергійністю, прагненням до швидких змін як за професійним рівнем, так і за морально-світоглядними рисами» [714, с.8]. Водночас варто відзначити, що питання якості підготовки нової інтелігенції та її професійного рівня потребує окремого дослідження. При цьому варто враховувати той факт, що нова інтелігенція була продуктом якісно нового цивілізаційного виміру – індустріального суспільства, а відповідно й індустріальної нації, тому й відмінності фахового та морально-етичного характеру треба співвідносити з новою історичною епохою.

Отже, найбільша кількість осіб із спеціальною вищою освітою була в лавах композиторів, найменша – серед письменників. У цілому ж слід відзначити збільшення кількості представників творчої інтелігенції з фаховою освітою протягом перших повоєнних років. Проте стверджувати про зростання якісного рівня митців однозначно не можна.

Розглядаючи питання партійної належності мистецьких кадрів, варто зазначити, що в повоєнний час визначального значення для радянських митців набувала не стільки освіченість і ступінь таланту, скільки їх політичний світогляд. При цьому пріоритет надавався членам комуністичної партії. Для прийому в партію збирались матеріали на всю сім'ю і родичів, особливо відомості про діяльність під час окупації.

У 1945–1953 рр., незважаючи на зростання рівня політизованості творчої інтелігенції, кількість безпартійних членів і кандидатів у члени творчих спілок була вищою, ніж кількість членів і кандидатів у КПРС та ВЛКСМ. Це можна пояснити тим, що справжньою опорою партії був робітничий клас, а не інтелігенція, тому поповнення партійних лав митцями не було головним завданням радянської влади. Від інтелігенції вимагалася передусім повна лояльність і підтримка партійного курсу, для чого достатнім вважалося створення всередині творчих спілок партійних осередків.

Особливо складним було політичне становище на Західній Україні. З одного боку, місцевим кадрам не виявляли політичної довіри, з іншого ж – у силу своїх переконань місцева інтелігенція не бажала поповнювати лави правлячої партії. Зокрема, у Львівській організації СРХУ до 1951 р. не було створено партійної організації, а ідеологічне керівництво здійснювалось безпосередньо з Львівського обкому КП(б)У [397, с.136]. Такий стан справ зумовлював посилення політико-ідеологічної роботи з митцями в регіоні. До того ж для місцевих представників інтелігенції партквиток значною мірою був «охоронною грамотою» від репресій. Наприклад, у 1951 році до партії прийняли академіка-літературознавця та члена СРПУ М.Возняка, якому на той час виповнилося 70 років. М.Нечиталюк у своїй книзі спогадів про вченого резюмує: «М.С.Возняк правовірним комуністом не був і бути не міг. Це була тактика компромісу науки з владою в ім'я інтересів науки» [349, с.126].

У цілому по Україні протягом перших повоєнних років спостерігається позитивна динаміка зростання кількості членів і кандидатів до комуністичної партії та ВЛКСМ. Наприклад, у 1944 р. із 219 осіб загального складу СРПУ лише 42 літератори були членами та кандидатами ВКП (б) [118, арк.42-54]. Однак, поступово партійна ознака набувала більшого значення, що спричинило зміцнення осередків ВКП(б)–КПРС всередині творчих спілок. Так, якщо в 1945 р. з 404 художників лише 61 належав до лав ВКП (б) [84, арк. 7-11], то станом на 1953 р. із 623 членів СРХУ вже 130 перебували в КПРС. Ще більшим відсоток партійців був у лавах СРКУ – 23 особи з 84 [152, арк.8]. Найбільша кількість членів партії перебувала в київських організаціях творчих спілок, а основний вік партійців складав 35–45 років. Отже, разом зі зростанням кількості творчої молоді в спілках збільшувалась і кількість членів КПРС.

Щорічне зростання кількості партійців не завжди свідчило про високий рівень комуністичної свідомості населення, а й впливало з особливих переваг від членства в партії, прагматичних міркувань безпеки та відносно стабільного матеріального забезпечення. Однак попри такі переваги більшість мистецьких кадрів зберігали протягом аналізованого періоду політичну нейтральність.

Таким чином, підбиваючи підсумки трансформаційних процесів у середовищі українських митців, варто відзначити, що зазнали змін як кількісні, так і соціально-демографічні показники. Так, чисельність творчої інтелігенції станом на 1953 р. зросла порівняно з довоєнним рівнем на 38 % і сягала понад 1 тисячу осіб. Найбільші зміни простежувались у складі СРХУ (53 %), найменші (21 %) – у СРКУ. Процесу кількісного збільшення митців сприяла політика залучення молодих кадрів, зростання числа студентів мистецьких вищих і середніх спеціальних навчальних закладів. Саме ці заходи призвели до суттєвого омолодження складу творчих об'єднань. Ще одним важливим чинником є відновлення діяльності довоєнних обласних організацій творчих спілок, а також створення кількох нових філій, що давало змогу спілкам вести більш активну роботу із залучення до своїх лав перспективної творчої молоді.

Окрім кількісних показників митців, зазнали змін їхні етнічні, соціально-демографічні та культурно-освітні характеристики. Так, значно зріс освітній рівень мистецьких кадрів, особливо в середовищі СРХУ. Щоправда, кваліфікованість не завжди була основною характеристикою для прийому до творчих спілок. Її досить часто заміняла суспільна позиція, партійна належність, політична благонадійність особи. Саме ці риси дозволяли здійснювати активний вплив на культурний рівень населення.

Національний склад творчих спілок регулювався згори та втілював сталінську національну політику, яка прикривалась інтернаціоналістичними гаслами. Всього в лавах митців УРСР протягом 1945–1953 рр. перебували представники понад 10 національностей, які в складі спілок були представлені непропорційно до їх загальної кількості в етнічній структурі українського суспільства. Особлива диспропорція спостерігалась на західноукраїнських землях, де внаслідок міграційних процесів зменшилась кількість поляків та значно зріс відсоток росіян у структурі місцевої творчої інтелігенції.

Дещо збільшилась частка жінок у складі творчих спілок. Проте вона була значно нижчою як за відсоток жінок у складі населення УРСР, так і за відсоток

студенток у мистецьких навчальних закладах республіки в досліджуваний період.

Важливе значення мало омолодження творчої інтелігенції, тобто поповнення мистецького середовища талановитою молоддю. Саме в перші повоєнні роки починалась професійна творчість письменників Д.Павличка, П.Загребельного, художників В.Пузиркова, М.Хмелька, композитора І.Шамо та ін. Омолодження складу митців відповідало і партійно-державній кадровій політиці, яка робила ставку на сформовану в радянський період інтелігенцію.

Суттєво зріс освітній рівень творчої інтелігенції, принаймні формальний його бік. Водночас постає питання про відповідність якості цієї освіти потребам національної інтелігенції.

Дещо зросла кількість членів та кандидатів у члени КПРС, серед яких переважали митці віком від 35 до 45 років. Вступ до лав партії відбувався не лише за ідеологічними переконання, а й зважаючи на певні соціальні та матеріальні переваги, які надавало членство. Проте більшість представників творчої інтелігенції залишалося позапартійними, особливо на західноукраїнських землях.

Причинами, що не дозволяли залучити до спілок більше представників, є посилення політичних репресій та розгортання ідеологічних кампаній, вістря яких було спрямоване насамперед проти діячів культури та мистецтва.

Аналіз соціально-демографічних показників складу творчої інтелігенції є недостатнім для характеристики її соціально-політичного обличчя, тому варто звернути увагу на особливості соціальної структури мистецького середовища.

2.2. Соціальна структура української творчої інтелігенції в 1945–1953 рр.

Загальновідомо, що різновид роботи, яку професійно виконує індивід, відіграє вирішальну роль у визначенні його статусу. Саме через це науковці-

суспільствознавці приділяли велику увагу професійній ознаці як чиннику, що визначає соціальну стратифікацію. Український соціум доби апогею сталінізму надає широкий матеріал для істориків, які досліджують перехідні, трансформаційні, нестабільні періоди. Відновлення радянської влади на всіх визволених територіях, плани економічної відбудови та подальшого зростання, розширення апарату державного управління, зростання потреб суспільства в галузі культури і науки зумовили, з одного боку, кількісне збільшення інтелігенції, а з другого – посилили процес соціальної диференціації в її лавах.

Соціальна структура певної верстви – це історично рухомий та мінливий процес, динаміка якого визначається потребами суспільної практики. Глибоке вивчення соціальної структури творчої інтелігенції загалом дозволяє реконструювати ієрархію всього повоєнного радянського соціуму, визначити основні тенденції його розвитку, виявити взаємозв'язки між окремими суспільними групами.

У радянській історіографії вивчення соціальної диференціації зводилося лише до аналізу професійних і кваліфікаційних відмінностей у середовищі інтелігенції, у той час як інші важливі аспекти розмежування залишалися поза увагою. Тільки сучасні дослідження, які базуються на широкій методологічній та фактологічній основі, дозволяють поступово ліквідувати цю прогалину.

Друга світова війна спричинила трансформацію соціальної структури українського суспільства за віковими, статевими, національними параметрами. Із цього приводу автори праці «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії» відзначають: «...особливістю українського повоєнного суспільства, на противагу решті радянського соціуму, було те, що саме тут найвідчутнішим був вплив війни на всі соціальні процеси» [587, с.234]. Це, своєю чергою, вилилось у самоорганізаційні рухи окремих верств суспільства, зокрема й у середовищі творчої інтелігенції. Наприклад, з'явився ряд нових соціальних компонентів: фронтовики, особи, що перебували на окупованих територіях, інваліди війни тощо. Разом із тим певна частина митців-військовиків і тих, хто перебував на

окупованих територіях, опинилася поза полем зору соціального контролю радянського режиму, що, природно, викликало підозру та недовіру щодо них.

Перед державою гостро стояла проблема уніфікації соціальної структури повоєнного суспільства. Це потребувало заходів інтеграції соціальних груп в ідеологічно визначену систему з ізоляцією тих категорій, які становили реальну або потенційну небезпеку. Частина з них зазнавала фізичного знищення, частина – ідейно-політичного перевиховання задля включення до радянського соціуму, суспільної інтеграції шляхом підвищення соціального статусу та надання привілеїв.

Розглядаючи соціальну структуру української творчої інтелігенції в перші повоєнні роки, детально зупинимося на її професійній і кваліфікаційній структурі, а також визначимо загальну комплексну типологію митців України та основні тенденції її зміни. При цьому важливого значення набуває питання про критерії виділення в її складі певних підгруп. Якщо класифікація творчої інтелігенції за економічними, віковими, освітніми ознаками не викликає значних ускладнень, то типологія за професійно-трудовами та кваліфікаційними критеріями залишається недостатньо вивченою проблемою. Критерії такої класифікації мають відображати об'єктивні відмінності праці при створенні художніх цінностей і місце митців у суспільстві [381, с.133].

Професійна структура митців, незважаючи на їхню загальну спрямованість на створення духовних цінностей, була неоднорідною. Вона відображає спеціалізацію в рамках творчих професій та пов'язана з видовими особливостями мистецтва. Багатогранність професійної структури творчої інтелігенції відображає таблиця (додаток Д). Зазначимо, що подана класифікація не вичерпує всі наявні у сфері мистецтва творчі спеціальності, а переважно спроектована на період повоєнного часу. З-поміж усіх професійних груп творчої інтелігенції основна увага в дисертаційному дослідженні приділяється письменникам, художникам і композиторам, діяльність яких відбувалась у межах відповідних творчих організацій.

Творчі спілки як штучні соціальні організації об'єднували у своєму складі митців різних категорій. Нерівномірний розвиток окремих видів і жанрів мистецтва призводив до неоднорідності в професійній структурі митців. Проілюструємо ці твердження статистичними матеріалами. Приміром, професійна структура СРПУ станом на 1947 р. мала такий вигляд: поети становили 95 осіб, прозаїки – 86 осіб, 31 літературний критик, 20 драматургів і 3 перекладачі [128, арк.27]. Такий розподіл свідчить про відчутну перевагу поезії над іншими видами літератури. Натомість особливо гострою була нестача драматургів. Проблема ускладнювалась тим, що у зв'язку з низкою ідеологічних постанов 1946–1948 рр. театри потребували оновлення репертуару, при цьому великі сподівання покладалися саме на драматургів. Відчутні проблеми спостерігались у жанрі художнього перекладу, особливо у світлі ідеологічної інтернаціоналістичної доктрини, яка в тому числі передбачала ознайомлення з літературою інших радянських та соціалістичних народів. Водночас розвиток перекладацької діяльності гальмувався ідеологічними постановами щодо боротьби з «низькопоклонством перед Заходом» та «космополітизмом», фактичною відсутністю вивчення зарубіжної літератури, окрім російської, у навчальних програмах середніх шкіл і ВНЗ.

Найбільш строкатим був професійний склад СРХУ. Так, станом на 1 січня 1946 року з 421 членів і кандидатів до спілки налічувалось: живописців – 201 особа, графіків – 43, скульпторів – 74, театральних декораторів – 30, майстрів прикладного мистецтва – 50, мистецтвознавців – 17 [84, арк.2–4]. Із загального складу СРКУ в 126 осіб станом на 1946 р. нараховувалось 102 композитори та 24 музикознавці [152, арк.5].

Отже, диспропорції в професійній структурі, з одного боку, відбивають нерівномірний розвиток видів і жанрів українського мистецтва, а з другого боку, є наслідком політико-ідеологічного тиску партійно-державного керівництва на духовну культуру та її творців. Утім, з'ясування справжніх причин наявних диспропорцій вимагають окремого мистецтвознавчого та соціологічного дослідження.

Із професійною структурою творчої інтелігенції тісно пов'язана її зайнятість. Окрім основної діяльності – створення художніх цінностей, тобто художньо-творчої роботи, – частина митців була зайнята в інших сферах діяльності, отримуючи таким чином додатковий дохід. Основними з них були редакції та видавництва, радіомережа, культурні установи, мистецькі навчальні заклади, академічні установи, подекуди державні структури тощо.

Це призводило до посилення майнового розшарування серед представників творчої інтелігенції. Так, якщо керівники творчих організацій отримували офіційну зарплату, залучались до роботи в мистецьких навчальних закладах на високі посади, то більшість спілчан основний дохід одержувало від творчої праці. Саме тому в пошуках заробітку митцям часто доводилося займатися різного роду поденщиною, що негативно позначалося на мистецькій діяльності. До цього додавалися побутові труднощі повоєнного часу, відсутність належного забезпечення житлом. Лише частина творчої інтелігенції отримала досить пристойні помешкання в спеціалізованих будинках, а основна маса мешкала в умовах, мало придатних до повноцінного життя, не кажучи вже про творчу роботу.

Таким чином, професійна структура митців протягом перших повоєнних років характеризується достатньою диференційованістю. Найбільшу кількість серед них становили художники, вони ж відзначалися найширшою професійною спеціалізацією. Наявність фахової непропорційності спричинена не лише нерівномірним розвитком різних жанрів і видів мистецтва, але й політикою сталінського режиму, спрямованою переважно на підтримку масових жанрів.

Іншою особливістю, яка характеризує творчу інтелігенцію як відносно самостійне соціальне утворення, є кваліфікаційні відмінності в її складі. Зважаючи на неоднаковий ступінь творчої діяльності, різні види висококваліфікованої розумової праці вимагають різної підготовки. З цього погляду можна виділити в складі інтелігенції такі мікрогрупи: 1) практики (особи без диплома); 2) кваліфіковані особи – спеціалісти середньої та високої

кваліфікації; 3) фахівці найвищої кваліфікації [392, с.129]. До першої мікрогрупи належать митці без спеціальної освіти, які здобували навички професійної діяльності на практичному рівні. З цього погляду сюди варто зарахувати значну частину письменницької інтелігенції і невелику частку художників без спеціальної освіти. Для післявоєнного періоду характерним є скорочення кількості цієї підгрупи внаслідок зростання освітнього рівня населення та посилення вимог прийому до творчих спілок.

До другої кваліфікаційної підгрупи варто віднести осіб із середньою та вищою освітою, які професійно виконують творчу роботу. Їхня частка була найвищою в структурі повоєнної творчої інтелігенції. Сюди належали випускники художніх та музичних студій, середніх спеціальних закладів освіти, а також вищих мистецьких закладів, зокрема і європейських. Частина з них мала наукові ступені кандидата й доктора наук, а також вчені звання доцента й професора.

До третьої мікрогрупи митців належали фахівці найвищої кваліфікації. Вони не лише мали спеціальну освіту, а й найбільш високі вчені або мистецькі звання: члени-кореспонденти й академіки наукових установ УРСР та СРСР, заслужені діячі мистецтв, заслужені та народні артисти, заслужені й народні художники УРСР та СРСР, лауреати Державної премії СРСР. Ця група була чисельно обмеженою, хоча спостерігалися тенденції до її зростання. Варто відзначити, що в умовах тоталітарної дійсності одержання високих ступенів та звань не завжди було мірилом ступеня таланту й майстерності. Досить часто такі нагороди надавалися тим митцям, які обирали «високоідейні» теми або відзначалися високим ступенем лояльності до вищої владної верхівки.

Таким чином, за кваліфікаційними ознаками творча інтелігенція диференціювалась на митців найвищої кваліфікації, осіб високої і середньої кваліфікації та практиків. Найчисельнішою з-поміж них була друга група, яка, до того ж, мала тенденцію до розширення.

Поряд із професійними та кваліфікаційними відмінностями в середовищі творчої інтелігенції мали місце відмінності, спричинені нерівномірним

політичним та правовим становищем різних митців у структурі повоєнного соціуму. У радянському суспільстві, окрім професійних, велику роль відігравали такі додаткові чинники, як: суспільне звучання творчості, громадсько-політична та творча активність, а інколи й просто випадкові обставини, які могли визначити місце митця на ієрархічній драбині, ступінь його наближення до влади. Урахування цих показників дозволяє виробити комплексну типологію митців повоєнного періоду. Вона базується на методологічних принципах стратифікаційного підходу, основи якого закладено американським вченим П.Сорокіним. Фактично мова йде про стратифікаційну диференційованість митців, яка виявляється в категоріях ієрархічно організованого соціального простору, у якому творча інтелігенція розмежовується за ступенем соціально-побутового забезпечення, рівнем доходів, участю в органах влади, соціальним статусом. Вказані чинники зумовлювали соціальну неоднорідність митців навіть за умов приблизно однакових професійно-кваліфікаційних характеристик. Врахування наведених додаткових ознак дозволило розробити комплексну типологію творчої інтелігенції, сформовану в західноєвропейській науковій думці та розвинену рядом вітчизняних науковців [557, с.226; 711, с.13].

У ході дослідження підтвердився поділ митців України на чотири основні групи: а) керівний склад; б) творча еліта; в) основна маса творчої інтелігенції; г) особистості, які вступали в конфлікт із владою.

До першої групи належать представники керівного складу митців. В особливий привілейований прошарок ще в 1930-ті рр. було виділено деяку частину інтелігенції, яка виявляла достатню гнучкість, слухняність, готовність до співпраці з радянською владою. До керівництва спілками залучалися переважно вихованці радянського режиму або особи, які давно виявили бажання співпрацювати з владою та виконувати її вказівки. Фактично керівників творчих спілок не обирали самі митці, а призначали органи влади.

Представники цієї мікрогрупи вирізнялися високими й стабільними доходами, найкращими соціальними та споживчими стандартами з-поміж

творчої інтелігенції. Це найбільш впливова й політично активна частина митців, яка мала великий вплив на розв'язання ряду проблем духовного життя, визначала характер роботи творчих спілок та окремих їх членів. Водночас представники названої групи відрізнялися від специфічного поведінкового типу людини у владі – номенклатурного працівника – з особливими правами, соціальною значущістю та морально-естетичними цінностями. Перш за все мова йде про високі професійні якості митців. З огляду на це досить часто керівництво спілок входило в конфлікт – відкритий або прихований – з потребою протистояння малоосвіченому партійному керівництву, його самоправству.

Проте для претендентів до лав керівної частини з числа творчої інтелігенції значно більшого значення набував ступінь ідейності, ніж високий професіоналізм. Це призводило до того, що частина митців, не маючи досвіду керівництва творчим процесом, переймала радянські догми і діяла в чітко визначеному руслі, принаймні офіційно дотримуючись генеральної лінії. Друга частина намагалася виявити власне бачення розбудови організації, звісно, в межах можливого. Серед керівників СРПУ до першого типу поведінки вдавався О.Корнійчук, до другого – М.Рильський. Високий творчий професіоналізм із вмілим керівництвом вдавалося поєднувати голові СРКУ П.Козицькому.

На думку науковця О.Штейнле, творча інтелігенція була одним із головних соціальних джерел формування номенклатурної еліти [677, с.123]. Передусім саме представники керівного ядра творчих спілок залучалися до роботи в партійно-державних органах влади. Серед мотивів залучення владою митців на державницьку роботу науковці висловлюють різні припущення: від створення ілюзії «народної влади» до об'єктивної потреби влади в освічених людях для виконання спеціальних завдань – дипломатичних, культурно-освітніх тощо. Представляючи останню точку зору, науковці А. та І.Бички відзначали, що радянська партійно-державна еліта мала переважно вищу технічну освіту (М.Хрущов, Л.Мельников, О.Кириченко) і тому не могла безпосередньо достатньою мірою керувати культурно-освітньою сферою. З

огляду на це виникла об'єктивна потреба в присутності гуманітарної інтелігенції на вищих щаблях державного управління [405, с.73].

Найвищі посади у творчих спілках протягом багатьох років займали одні й ті ж особи, які, до того ж, переважно входили до керівного складу партійних організацій спілок. Вони мали можливість безпосередньо контактувати з вищими партійними і державними керівниками, брали участь у розширених пленумах ЦК КП(б)У, на яких питання літератури і мистецтва протягом 1945–1953 рр. завжди стояли на порядку денному. З їх числа висували делегатів, які представляли творчу інтелігенцію на партійних з'їздах та у вищих державних органах. Представники цієї групи виступали в ролі сполучної ланки між державним керівництвом та основною масою інтелігенції, мали передавати основні установки та рішення щодо літератури і мистецтва.

Протягом повоєнних років спостерігається суттєве розширення керівного апарату творчих спілок. Зокрема, правління СРПУ в 1947 р. зросло майже вдвічі порівняно з попереднім складом – до 39 осіб [128, арк. 45–46]. Крім того, було утворено новий орган у межах творчих спілок – секретаріат. Наведені факти свідчать про тенденції до розширення керівного ядра спілок та подальшу бюрократизацію творчих організацій.

Друга група – творча еліта – була близька до керівного складу за рівнем матеріального забезпечення та привілеями. До цієї групи належали відомі письменники, художники та композитори, які у своїй творчості дотримувались принципів соцреалізму. Вони мали значний авторитет серед населення, а їхні імена були відомі широкому загалу.

До їхнього числа належали митці найвищої кваліфікації, тобто які отримали найбільш визначні вчені й мистецькі звання, державні премії та нагороди. Ці регалії надавались творчій еліті з метою приборкання її владою, для утримання митців на «короткому повідку». Серед представників даної підгрупи слід назвати прізвища лауреатів Державних премій СРСР: письменників В.Василевську, А.Малишка, В.Некрасова, М.Бажана, М.Рильського, П.Тичину, О.Гончара та ін.; композиторів П.Майбороду,

Г.Жуковського, К.Данькевича; художників Т.Яблонську, М.Дерегуса, О.Шовкуненка та ін.; народних художників і артистів Г.Світлицького, Ю.Мейтуса. За даними архівних матеріалів, найвищі відзнаки в складі СРХУ станом на 1945 р. мали 33 особи, з них 3 – звання народного художника СРСР, 3 особи – звання народного художника УРСР, 10 осіб – заслуженого діяча мистецтв УРСР [84, арк. 3].

Високий соціальний статус репрезентантів названої групи підтверджувався достатньо високим рівнем соціального та матеріального забезпечення, не гіршим за становище керівництва спілок. З огляду на це варто зазначити, що межі між першою і другою підгрупою творчої інтелігенції досить рухомі. Часто саме представники творчої еліти поповнювали лави керівного складу, ставали головами та членами правління творчих спілок. Варто насамперед назвати імена письменників П.Тичини, О.Гончара, М.Бажана, художників М.Дерегуса, В.Касіяна, композиторів Г.Верьовки та П.Козицького.

Певною тенденцією ставало й розширення кола нагороджених державою митців. Цьому сприяло також керівництво творчих спілок, яке клопоталось перед партійно-державними органами про присвоєння звань чи нагород своїм членам, особливо перед ювілейними датами митців.

Найчисельнішою була третя група – основна частина творчої інтелігенції. Її представники мали середній рівень доходів і не були відзначені найвищими державними нагородами та званнями. Ця категорія митців акумулювала інтереси та очікування народу, орієнтувалася на ідеологічні настанови елітарної інтелігенції та ретранслювала їх у маси. Її основним завданням, як зауважує дослідниця Т.Марусик, «було нав'язати суспільству, передусім молодому поколінню, закостенілі догми і стереотипи, ідею і практику національного нігілізму, денаціоналізації, досягти державної уніфікації культурно-естетичних критеріїв» [557, с.227–228], хоча нерідко траплялись винятки. До цієї підгрупи належала більшість митців молодого покоління. Повоєнна творча молодь перебувала під позитивними враженнями процесу відбудови, передаючи ці настрої у власному доробку. Так, поет Д.Павличко згадував, що тогочасні твори

як його, так і молодих товаришів були пронизані громадянським звучанням і відбивали віру митців у цінності соціалістичної епохи [351, с.132]. Відзначимо, що найвищу позитивну динаміку демонструвала саме ця підгрупа митців, тоді як перші дві були відносно сталими.

Останню, четверту, групу становили митці, які свідомо чи підсвідомо мали протистояння з владою, їхня творчість найменше відповідала партійно-ідеологічним запитам. Думки цієї категорії митців не бралися до уваги, а твори не допускалися до виходу у світ, оскільки всі друковані органи перебували під контролем жорсткої державної цензури.

Чітко окреслити рамки визначеної групи досить складно. Це пояснюється неможливістю офіційно висловлювати власні погляди, які мають розходження з партійною ідеологією. Вираження опозиційності режиму можна простежити лише в приватному спілкуванні митців, частково в їхньому листуванні, внутрішньому ставленні до окремих проблем. Наприклад, письменник повоєнного молодого покоління Д.Білоус згадує, що Остап Вишня в приватних розмовах розповідав представникам молодого покоління про репресованих діячів 1920-х – 1930-х років, зокрема М.Зерова, В.Підмогильного, незважаючи на офіційне замовчування їхньої творчості [353, с.39]. Непоодинокими були опозиційні погляди українських митців у справі національного питання. Зокрема, архівні матеріали Державного архіву Київської області містять інформацію про один з типових випадків: письменники М.Нагнибіда і В.Кучер у розмові з молодим письменником М.Руденком наголошували на штучному протистоянні єврейських і українських письменників, яке підігрівалося органами влади. Старші письменники також окреслили ряд проблем, наявних у спілці: недостатня увага до творчої молоді, роз'єднаність митців, велика роль залаштункових ігор, які впливають на долю літераторів тощо [171, арк.34-40]. Слід наголосити, що лави умовної опозиції могли поповнити як молоді представники творчої інтелігенції, так і відомі митці, оскільки партійно-радянська верхівка не мала довіри навіть до них. Про це свідчить ряд архівних матеріалів ф.1 ЦДАГО України [36; 38-40; 46]. У цих документах міститься

компрометуюча інформація на видатних діячів української культури, передусім письменників – Остапа Вишню, М.Рильського, В.Сосюру, художника Ф.Кричевського та ін. Такі факти в будь-який момент можна було використати проти митців.

Різного роду «антирадянська» поведінка зазнавала найбільшого розголосу, громадської критики, і під їхнім впливом індивід змушений був визнати «помилки». Публічна критика мала на меті залякати, примусити інших громадян відмовитися від виказування неприйнятних системою особливостей своїх характерів [587, с.184]. Особливо показовим є приклад письменника О.Кундзіча, який був найвідомішим нонконформістом у середовищі творчої інтелігенції. Літератор зазначав, що на нього «було покладено обов'язки показового носія всіх гріхів, на які партія вказувала і ще вказуватиме письменникові» [660, с.311]. Наслідком такої поведінки було те, що О.Кундзічу вдалося надрукувати лише три своїх романи з десяти.

З огляду на це можна припустити, що склад творчої опозиції міг постійно варіюватися. Чим більше з'являлось фактів, які компрометували митців, тим більшу їхню кількість можна зарахувати до категорії незгодних з офіційною партійною лінією. У цілому, тенденцій до відкритої опозиційності режиму у середовищі творчої інтелігенції не простежується, однак свою незгоду в окремих питаннях діячі літератури і мистецтва періодично висловлювали.

Отже, врахування низки внутрішньоструктурних відмінностей у середовищі творчої інтелігенції дозволяє виробити її комплексну типологію. Відповідно до неї творча інтелігенція поділяється на чотири основні групи: керівне ядро, творча еліта, основна частина інтелігенції та особистості, які вступали в конфлікт з владою. Належність представників інтелігенції до однієї з вищенаведених груп залежало не лише від художнього рівня митця й суспільного звучання його творів, а також від стосунків з партійно-радянською системою. При цьому перші дві названі групи були відносно закритими та нечисленними. Найбільшою за кількістю та за динамікою зростання була третя

група митців. Належність представників творчої інтелігенції до четвертої групи практично означала відкидання їх на узбіччя творчого та соціального життя.

Свої особливості в 1945–1953 рр. мала соціальна структура західноукраїнських митців. У регіоні в інтересах системи було проведено неофіційний ідейно-політичний та соціальний поділ населення на категорії «східняків» – політично свідомих, відданих радянській владі осіб, і «місцевих» («західняків») – політично несвідомих та ненадійних громадян, нелояльних, а часто й ворожих до нової влади. Цей процес поглиблювався масовим впливом спеціалістів із центральних і східних областей України й інших республік Радянського Союзу. У зв'язку з цим виникало чимало побутових проблем, зокрема загострилося житлове питання. Наприклад, 29 червня 1946 р. у листі до заступника голови Ради Міністрів УРСР М.Бажана заступник голови комітету в справах мистецтв України О.Пашенко наводив такі аргументи проти надсилання до Львова ще одного художника: «Направляти його на постійне проживання до м. Львова вважаємо за недоцільне з таких міркувань. Зараз в м. Львові знаходиться понад 10 родин художників, надісланих Комітетом мистецтв і Спілкою художників. Майже всі – демобілізовані офіцери з Червоної Армії, до війни закінчили Київський, Харківський художні інститути <...> Більшість з них – члени ВКП(б)У. Цей склад відіграв би велику роль в організаційно-ідеологічному зміцненні колективу львівських художників». Подальше зміцнення О.Пашенко вважав недоцільним, оскільки ніхто з надісланих осіб не одержав житла у Львові. Якщо ж новоприбулому художникові, зауважував він, «якимось чином... пощастить одержати там квартиру позачергово, то це тільки викличе додаткові роздратування і більше ускладнить і без того розхитаний моральний стан цієї творчої організації» [306, с.238]. Однак з часом, як слушно зазначає М.Ільницький, цей штучний територіальний поділ почав стиратися, а «розмежування проходило за іншим принципом», насамперед ідеологічними [482, с.161].

Загалом, радянські соціальні експерименти завдали шкоди не лише творчому середовищу, а поглибили розкол українського суспільства, наслідки

якого відчуваються і дотепер.

В умовах радянської повоєнної дійсності змінився не тільки кількісний, демографічний і етносоціальний склад творчої інтелігенції УРСР, а й її соціальне обличчя. Одразу із становленням радянської влади відбувається трансформування соціальної самоідентифікації митців. Традиційні для інтелігенції цінності – стратегія майбутнього та людське життя – набувають нових рис в умовах тоталітарної дійсності. Поступово виникає конфлікт між свободою та відповідальністю, індивідуалізмом та колективізмом, народністю і служінням народу.

В основу комуністичної ідейної схеми щодо інтелігенції було покладено твердження про те, що вона має змінити свої соціальні риси та джерела формування. Нова, «народна» інтелігенція повинна була складатися з представників робітничого та селянського класів і характеризуватися якісно новими рисами. Зокрема, образ «нової людини» впливав з масонських і теософських ідей про вседність людства та про цілісну людину – Мікрокосм, доповнені елементами сен-сімонізму, природничо-наукового позитивізму, марксистською формаційно-трудовою теорією і волюнтаристським напрямком соціальної психології. В.Рутгайзер відзначив такі особливості людини адміністративно-командної системи: дії за попередньо розробленими інструкціями; зовнішня лояльність до адміністративної системи, включеність у неї і разом з тим – невіра в неї; визнання повної залежності від держави, у якій відбувається одержавлення умов життєдіяльності самої людини [529, с.337]. Образ нового радянського інтелігента, спроектований можновладцями, був розвинений у публіцистичних та художніх творах, що мало на меті допомогти сформувати стереотипи його сприйняття в суспільстві. Разом з тим радянська ідеологічна доктрина була спрямована на деіндивідуалізацію особистості, формування комплексу її неповноцінності, використовувала широкий спектр методів для маніпуляцій її свідомістю [617, с.151].

Протягом повоєнного періоду особливих змін зазнали соціальні риси в середовищі творчої інтелігенції західних областей України. Якщо до Другої

світової війни інтелігенція Львова, зазначає Р.Попп, становила окрему соціальну верству, яка формувалася під впливом європейської культури і цивілізації, на традиціях вільнодумства, на засадах приватної ініціативи й демократизму, виступала головним носієм духовної енергії своїх народів, то в повоєнний період вона була перетворена на інструмент ідеологічного впливу в руках партійно-радянського режиму [594, с.382].

Крім того, змінилися моральні риси інтелігенції, зростає частка осіб, які шукали вигоди від перебування в спілках. Про наявність у середовищі інтелігенції людей, які розраховують лише на матеріальну користь, обережно зазначав і радянський дослідник О.Арнольд: «Такий обиватель, міщанин має лише споживацькі установки», це «інтелектуальний утриманець, що намагається «залучитись до культури» з її престижного боку», «отримання речей стало його єдиною метою» [388, с.97]

Паралельно з цим пропагувався соціальний негативізм у ставленні до старої інтелігенції, або «колишніх» людей [714, с.22]. Як наслідок, у середовищі інтелігенції, зокрема й творчої, поширилась практика соціального маскування, тобто приховування справжньої біографії, соціальних джерел походження. Наприклад, офіційно було змінено сторінки біографій відомих українських письменників – учасників визвольних змагань 1917–1920 рр.: В.Сосюри, П.Тичини, Ю.Яновського, О.Довженка та ін. [734, с.10].

Загалом, українська інтелігенція за роки радянської влади, як зауважує Г.Касьянов, зазнала дефеноменізації, «перетворилась на слухняну виконавицю настанов режиму і позбавилась однієї з головних функцій інтелігенції – бути суспільним ферментом, критично мислячою верствою, яка не дає суспільству законсервуватися на певному рівні розвитку» [714, с.8].

Отже, протягом 1945–1953 рр. тривали зміни соціальної природи творчої інтелігенції. Остання втратила частину своїх традиційних рис, посилювався процес «розмивання» її меж. Попри це, митці як і раніше викликали недовіру партійно-радянської верхівки, оскільки вирізнялись соціальним походженням та інтелектуально-моральними рисами серед більшості населення.

За соціальною структурою творча інтелігенція була неоднорідною. Це визначалося професійною та кваліфікаційною диференціацією. Врахування додаткових ознак, таких як відношення до власності, володіння доходами, владою й соціальним статусом, дозволяють застосувати комплексну класифікацію творчої інтелігенції повоєнного періоду та виділити в її складі чотири основні групи. Від належності митця до однієї з них залежало його соціальне й матеріальне становище, громадська активність і ступінь наближення до керівних органів. Місце діячів мистецтва в соціальній ієрархії визначалося не лише за їхнім творчим рівнем, а й залежало від стосунків з партійно-радянською системою.

Диференційованість творчої інтелігенції, яка об'єднувала представників різних поколінь, що відрізнялись між собою за соціальним походженням й естетичними принципами, зумовила всю складність взаємин цієї верстви з владою: від недовіри і навіть переслідувань до прихильності.

Отже, підсумовуючи процеси трансформації в соціальній структурі творчої інтелігенції в 1945–1953 рр., можна зробити такі узагальнення.

Аналіз кількісних показників у середовищі митців у досліджуваній період засвідчує неухильне зростання їхньої чисельності, хоча воно було незначним, якщо порівняти з іншими групами інтелігенції. Найбільша кількість митців перебувала в Спілці радянських художників України, найменша – у Спілці радянських композиторів України. Потреба в художниках була найбільш нагальною, адже саме результати їхньої праці найлегше було використовувати партійно-радянськими органами з агітаційно-пропагандистською метою.

Протягом 1945–1953 рр. суттєво змінилися також національний склад, культурно-освітній рівень і соціальні якості творчої інтелігенції України. Найдинамічніше змінювалась кількість членів СРХУ (52,8 %), частка письменників зросла на 39 %, а найменшою була позитивна динаміка СРКУ, яка за перші повоєнні роки збільшилась на 23 особи, або 21 %. Про неперервне оновлення творчої інтелігенції республіки свідчать дані щодо її вікового складу. У вікові групи до 30 років і від 30 до 40 років входило в середньому

понад 43 % митців. Це дає підстави стверджувати про суттєве омолодження складу митців. Водночас дещо зростає жіноча частка в структурі творчої інтелігенції, особливо в складі СРХУ. Незначним, проте неухильним, є зростання партійності в лавах митців.

Цілком очевидно, що в середині ХХ ст. творчу інтелігенцію не слід розглядати як єдину суспільну силу. Якісні зрушення в її структурі сприяли зростанню вимог до кваліфікації митців, впливаючи на зміну всієї соціальної групи інтелігенції. Спеціалісти вищої кваліфікації складали абсолютну більшість серед працівників СРКУ, дещо меншу частку – серед членів СРХУ. Хоча в складі творчих спілок траплялись некваліфіковані особи, на яких було покладено переважно контролюючі та адміністративні функції.

Аналіз соціальної структури показує, що в середовищі творчої інтелігенції не існувало однорідності – ні за професійним рівнем, ні за суспільною вагою. Для заохочення діячів культури і мистецтва до відкритої підтримки радянської влади ще з 1930-х рр. було впроваджено нагороди, звання, різного роду привілеї. У післявоєнний період зберігалось соціальне розшарування творчої інтелігенції на чотири основні групи: керівна частина, творча еліта, основна маса митців і особи, які вступали в конфлікт із владою. Представники перших двох груп становили відносно замкнене середовище, потрапити до якого могла обмежена кількість осіб. Їхні представники протягом тривалого часу доводили свою відданість тоталітарному режиму. Склад окремих груп був нестабільним. Варто відзначити, що у зв'язку з ідеологічним терором середини 1940-х років підгрупа потенційної опозиції мала тенденцію до зростання. Однак вчасно зроблене «покаяння» чи самобичування найчастіше сприяло поверненню митця у категорію лояльних до влади осіб. У соціальній ієрархії керівне ядро й творча еліта (тобто, верхній шар) за своїм статусом були наближеними до суспільної еліти, тоді як більша частина творчої інтелігенції за своїм матеріальним становищем, побутовим і соціальним статусом відповідала стандартам західного середнього класу.

Зазнає змін моральне та соціальне обличчя творчої інтелігенції. Культивування образу нового інтелігента мало для радянської влади цілком ідеологічне забарвлення. Підтримка подібних ілюзій у суспільній свідомості була одним із найважливіших завдань партійно-державного апарату.

Попри те, що за своєю кількістю соціально-професійна група творчої інтелігенції перебувала на нижчих щаблях у структурі працівників розумової сфери, вона відігравала велику роль у житті суспільства. Діяльність її представників за своїми масштабами підтверджує, що справжня цінність будь-якої організації полягає в тому, щоб досягати результатів не кількісно, а якісно. Великою мірою з мистецького середовища формувалась майбутня опозиція компартійному режимові, яка почне виходити з підпілля у кінці 1950-х – на початку 1960-х років. Розкриття процесу цієї трансформації заслуговує на окреме наукове дослідження.

Розв'язання питання соціального розвитку творчої інтелігенції ускладнюється тим, що досі не вироблена усталена соціальна структура радянського суспільства та ієрархія соціальних груп у ньому, їхня внутрішня диференціація, не визначена справжня роль інтелігенції в повоєнному суспільстві. Значні перспективи мають застосування новітніх методологічних основ, напрацювання чіткого понятійного апарату й упровадження наукових результатів у світовий науковий простір.

РОЗДІЛ 3

ПІДГОТОВКА ТА ПЕРЕПІДГОТОВКА КАДРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

3.1. Умови формування та соціальні джерела поповнення мистецьких кадрів в УРСР

Проблема формування національної еліти була першочерговою у всі періоди української історії. Особливо нагальною вона є на нинішньому етапі державотворення. Сучасні проблеми, з якими пов'язаний процес підготовки творчої еліти, переважно є наслідком труднощів історичного розвитку української нації, її бездержавним статусом, частковою втратою зв'язків з попередніми поколіннями. Вирішення проблеми формування творчої еліти можливе на підставі звернення до власного історичного досвіду, його об'єктивної оцінки та врахування відповідних уроків минулого, уникаючи надмірної ідеалізації та драматизації. Критичний підхід до вивчення кадрової політики у сфері підготовки мистецьких кадрів у минулі періоди, зокрема в 1945–1953 рр., дозволить уникнути ряду помилок та виробити виважені підходи до проблеми формування митців.

Одразу після закінчення Другої світової війни як в усьому СРСР, так і в Україні перед державою та комуністичною партією з особливою гостротою постала проблема забезпечення народного господарства та культури необхідною кількістю працівників із вищою та середньою спеціальною освітою. Подальше зростання ролі художньої культури в суспільстві по-новому ставило питання підготовки та використання кадрів творчої інтелігенції, підвищення вимог, передусім ідейно-політичних, до їхньої творчості.

Попри те, що війна перервала навчальний процес у мистецьких навчальних закладах, підготовка кадрів творчої інтелігенції повністю не припинялася. Деякі навчальні заклади, зокрема Київська державна консерваторія, були евакуйовані на Схід. Так, у 1942 р. за допомогою Комітету

в справах мистецтв при РМ СРСР керівництву консерваторії вдалося зібрати педагогів і студентів, які перебували в евакуації у різних республіках і містах СРСР, для продовження навчання у Свердловській консерваторії ім. М.О.Мусоргського (спочатку близько 100 студентів) [491, с.418–419]. З художніх навчальних закладів функціонувала Українська філія Московського художнього інституту, сформована на матеріальній та кадровій базі художніх закладів УРСР. У цілому по СРСР за 1941–1945 рр. стаціонарні і заочні ВНЗ підготували для мистецтва та кінематографії 3,6 тис. осіб. Середні спеціальні навчальні заклади за роки війни випустили 5,4 тис. діячів мистецтва і кінематографії [417, с.34].

Однак більшість учорашніх студентів або працювали на потреби фронту, або брали безпосередню участь у бойових діях. Такий стан справ негативно позначився не лише на підготовці мистецьких кадрів, а й на морально-психологічному стані молодого покоління.

У міру визволення окупованих районів розгорталась робота з відновлення зруйнованих навчальних закладів. З 1944 р. проводилася велика робота з реевакуації, відновлення довоєнних і відкриття нових ВНЗ в Україні. Ці заходи дозволили значно збільшити прийом студентів на перший курс. Однак ускладнювала цей процес відсутність достатньої кількості творчої молоді з середньою освітою. Особливо важко було здійснювати набір абітурієнтів у великих промислових центрах – Києві та Харкові, де найбільше бракувало молоді з середньою освітою. З огляду на це уряд УРСР дозволив запросити в ці міста абітурієнтів з периферії. До початку 1944–1945 навчального року кількість студентів мистецьких вищих і середніх спеціальних навчальних закладів по Україні складала 1 810 осіб [363, с.2]. Однак кількісні показники не супроводжувалися якісними змінами через низький рівень освіченості більшості вступників. Аналіз архівних матеріалів з історії мистецьких навчальних закладів дозволяє стверджувати, що ситуація почала змінюватися на краще вже через кілька років. Зростання кількості випускників середніх шкіл дозволило освітянам підвищити вступні вимоги до абітурієнтів. Це позитивно

позначилося на якісному складі студентів, їхньому рівні успішності під час сесійного контролю та призвело до покращення навчальної дисципліни.

Війна створила великі труднощі в матеріальному забезпеченні ВНЗ та училищ, ускладнила побутові умови викладачів і студентів. Майже всі мистецькі навчальні заклади мали великі проблеми з гуртожитками, їдальнями, стикалися з нестачею навчальних корпусів, майстерень. Наприклад, Харківська державна консерваторія впродовж перших повоєнних років не мала власного приміщення, перебуваючи на договірних засадах у Будинку офіцерів. Тут відчутним був брак спеціальних кабінетів і лабораторій. Гуртожитки консерваторії використовувалися для потреб шпиталю, а також для поселення соціально незахищених категорій інших навчальних закладів [232, арк.2-3].

У міру завершення повоєнної відбудови умови роботи ВНЗ покращувались, збільшувалося державне асигнування коштів на їхні потреби, чому значною мірою сприяла державницька робота письменників М.Бажана та П.Тичини. Зростали статті державного бюджету на вищу та середню спеціальну освіту: якщо в 1943 р. витрати становили 2,4 млрд. крб., то в 1944 р. – 4,4 млрд. [417, с.17]. Поліпшувалося соціальне забезпечення студентів. Так, ще 15 вересня 1943 р. постановою РНК СРСР всім успішним студентам встановлювалася стипендія, були звільнені від плати за навчання утриманці рядового і командного складу армії, а також особи, демобілізовані після поранення.

Поступово стабілізувалися матеріально-побутові умови життя та праці митців, однак досить повільно. У перші повоєнні роки в містах ще зберігалася введене під час війни нормоване забезпечення продуктами і промисловими товарами першої необхідності, тобто карткова система. Норми споживання продукції також обмежувалися. Існували часті збої у постачанні населенню хліба, круп навіть за картками. Причинами цього були не лише повоєнні труднощі, а й свавілля бюрократичного апарату, особливо в регіонах. Із цього приводу львівський художник І.Свенціцький зазначав: «Постачання інтелігенції Львова не налагоджене, лімітні картки повністю не отоварюються.

Трапляються випадки, коли за хлібом доводиться простоювати цілодобово в черзі... Промтовари інтелігенції видаються дуже рідко»; серед винуватців було названо Львівський обком КП(б)У. Лише після втручання згори місцеві партійці зайнялися забезпеченням митців [609, с.232].

Матеріальне становище інтелігенції залежало також від регіону їхнього проживання. Так, найкращі умови було створено митцям у Києві. Тут вони мали можливість зводити кооперативні помешкання при творчих спілках, користуватися послугами будинків культури і відпочинку, а творча еліта мала право на одержання котеджів та державних дач. На периферії становище митців було значно більш скрутним. Наприклад, дані про матеріальні нестачі львівських художників, у тому числі й провідних, наводить у своїй монографії дослідник В.Бадяк [397, с.98]. Проблеми забезпечення залишались для творчої інтелігенції актуальним питанням і в подальші роки. Майже на кожному засіданні правління спілок порушувалися різні аспекти цієї проблеми, особливо розподілу коштів матеріальної допомоги, яку надавали досить обмеженому колу людей. Стабільний дохід мало лише керівництво творчих спілок і та їх частина, яка виконувала спеціальні державні замовлення, переважно ідеологічного характеру.

Натомість творча інтелігенція була одним із перших передплатників Державної позики відбудови й розвитку народного господарства СРСР, випущеної 4 травня 1946 р. Ця позика стала додатковим шляхом залучення грошових коштів населення на потреби соціалістичного будівництва та мала грабіжницький характер.

Невирішеним залишалося питання пенсійного забезпечення митців. Пенсії діячів культури та мистецтва мали персональний характер, тому для їх виділення потрібно було пройти цілу низку інстанцій – від рекомендацій правлінь творчих спілок до керівництва УРСР. Для того, щоб якимось чином покращити становище митців, які не отримували пенсії, керівництво спілок намагалося допомагати їм, постійно знаходило різні грошові виплати. Проте останні були відносно незначними та неперіодичними.

Отже, поширена думка про високий життєвий рівень митців при радянській владі є справедливою лише для незначної їх частини. Так, найкращі умови мали представники творчої еліти, що проживали в Києві. Основна частина інтелігенції не мала стабільного доходу. Саме матеріальна незабезпеченість змушувала багатьох митців виконувати додаткові роботи різного роду, мало пов'язані з творчістю. Приміром, письменники займались так званою «літературною поденщиною», художники брали участь у виконанні приватних замовлень, композитори – в обслуговуванні урочистих подій тощо.

Загалом партійно-радянським керівництвом було взято під контроль матеріальне становище митця, тобто його поставлено в абсолютну залежність від державного забезпечення партійної номенклатури, її орієнтирів і вимог.

Таким чином, післявоєнна відбудова господарства та відновлення культурного життя в Україні розпочалися в умовах невідповідності як якісного, так і кількісного складу необхідних фахівців соціально-економічним потребам суспільства.

Післявоєнний радянський соціум як своєрідний соціальний феномен очікував на значні поступки з боку держави: припинення масового терору, ліквідацію колгоспної системи, пом'якшення цензури тощо. Багато представників тогочасного суспільства розуміло невідповідність між необхідністю суттєвих змін у державі та нездатністю партійно-бюрократичного керівництва здійснити ці зміни. Проте, зростаюче самоусвідомлення народу було несумісне з існуючими порядками. У такій ситуації стабільність режиму забезпечувалася посиленою обробкою масової свідомості, а з огляду на це зростала роль ідеології [622, с.7]. Щоб запобігти подальшому «ідеологічному роззброєнню» суспільства, радянське керівництво вдалося до політики «закручування гайок» у духовній сфері. Сприяло цьому призначення на посаду секретаря ЦК ВКП(б) гуманітарія А.Жданова, який, попри слабке здоров'я, енергійно взявся за реалізацію ідеологічного курсу Й.Сталіна. Цей політичний феномен увійшов в історію під назвою «ждановщина» [522, с.117]. Замість того, щоб основну увагу приділити розробці ефективних заходів з розбудови

економіки, соціальної та культурної сфер, керівництво партії та держави здійснювало пошуки винуватців невдач. Репресивна система використовувала будь-які труднощі в «побудові соціалізму» для надання їм політичного забарвлення, усунення незадоволених і зміцнення своєї влади [666, с.128]. З цього приводу дослідниці Т.Сивохіна й М.Зезіна слушно зауважують: «Сфера ідеології розглядалася як «ідеологічний фронт», головний удар на якому слід було спрямувати проти залишків буржуазних поглядів і низькопоклонства перед культурою буржуазного Заходу, проти відступів від марксизму-ленінізму в науці, літературі та мистецтві» [622, с.7-8].

Творча інтелігенція розглядалась владою як соціальна сила, що була покликана теоретично виправдати, обґрунтувати та закріпити у своїй творчості переваги радянського ладу над капіталістичним. З метою належної підготовки до виконання цих завдань діячі культури та мистецтва першочергово піддавались потужному ідеологічному впливу. Протягом 1946–1951 рр. ЦК КП(б)У ухвалив 12 партійних постанов з ідеологічних питань, причому приймалися вони за шаблоном, виготовленим у Москві. Ці документи спричинили нову хвилю звинувачень проти української творчої інтелігенції і внесли суттєві корективи в підготовку творчої зміни. Крім того, повоєнний час характеризується формуванням нової політико-ідеологічної доктрини СРСР: спроба поєднання комуністичної ідеології з винятковою місією росіян у світовій культурі й одночасним применшенням здобутків інших національних культур.

Велику увагу тоталітарного режиму привертало молоде покоління. За багатьма параметрами післявоєнна радянська молодь, у тому числі українська, була певним соціальним феноменом. Це було покоління, яке не зазнало репресій 1930-х рр., тому мало великі сподівання на творчу самореалізацію. З цього приводу на пленумі ЦК ВЛКСМ у січні 1945 р. російський письменник і відповідальний редактор «Літературной газети» О.Сурков відзначав: «Ми зараз маємо справу з аудиторією молоддю, яка не схожа на нашу довоєнну аудиторію» і пояснив, що «нинішня молодь складається з покоління, що

азнало німецької окупації, побувало в рядах захисників Батьківщини, пішло підлітками на виробництво, а тому воно вимагає особливого підходу» [362, с.2]. Партійно-радянські владоможці УРСР пильно стежили за «націоналістичними проявами» цього покоління. Про це свідчить один із документів ЦДАГО України, присвячений семінару молодих літераторів при журналі «Дніпро». На ньому частина молодих митців піднімала питання української мови, освіти, бездержавного статусу УРСР тощо [62]. Для унеможливлення подібних проявів у майбутньому було посилено контроль за літературним об'єднанням.

Отже, ідеологічний наступ був одним із вирішальних інструментів радянської адміністративно-бюрократичної системи у підтриманні свого тотального панування в повоєнний період. Ідеологічні настанови активно впроваджувалися й у сферу культурного будівництва, чим суттєво гальмували її розвиток, негативно позначалися на моральному становищі творчої інтелігенції та призвели до нової хвилі репресій на межі 1940-х – 1950-х рр.

Велику увагу радянська ідеологічна доктрина приділяла суспільному розвитку різних верств населення та руху до соціальної однорідності суспільства. У зв'язку з цим ще з кінця 1930-х рр. було послаблено класовий підхід до формування соціального складу студентів, оскільки вважалося, що в СРСР уже склалися соціалістичні за суттю робітництво, селянство й інтелігенція [735]. Проте труднощі у формуванні окремих верств суспільства, зокрема й творчої інтелігенції, не зникли. Як одна з найосвіченіших категорій населення вона найбільшою мірою впливає на формування духовності народу, має сталі механізми свого розвитку. Крім того, велике значення для підготовки митців мають сімейні традиції, рівень освіти, наявність необхідних творчих здібностей та спеціальних матеріалів для художньої діяльності, що ускладнює управління соціальними процесами в інтелектуальному середовищі.

Узагальнюючи велику кількість опрацьованих джерел, переважно архівних, зазначимо основні напрямки коригування соціального складу митців у перші повоєнні роки.

По-перше, здійснювалося безпосереднє регулювання соціального складу

студентів мистецьких навчальних закладів. Держава, піклуючись про формування інтелігенції з усіх соціальних груп населення, вела роботу із вдосконалення правил прийому до ВНЗ, виходячи з необхідності запровадження в життя не конкурсного, а перш за все соціального принципу відбору у виші. Також розширювалась мережа вечірніх та заочних відділень у мистецьких навчальних закладах, першочергове право на навчання в яких задля мали представники робітничого класу та селяни, які отримали відповідні рекомендації.

По-друге, існувала система статистично-облікової звітності творчих спілок, яка дозволяла встановити соціальне походження усіх їхніх членів та кандидатів у члени й запобігти перебуванню в спілках «класово ворожих» осіб. Проте зауважимо, що митці усвідомлювали це і часто подавали фальшиві дані про власне соціальне походження.

По-третє, контроль над соціальними показниками митців, які перебували у творчих спілках, здійснювався шляхом висування, тобто у творчі спілки скеровувалися, зокрема на відповідальні посади, вихідці з робітників і селян. Часто не маючи при цьому нормативної освіти, вони претендували на компетентність власних рішень, що часто завдавало шкоди як роботі організації, так і розвитку культури в цілому. Такі ж методи використовувалися для редакцій газет і журналів, книжкових видавництв.

Незважаючи на проведені владою заходи, з усіх соціально-професійних груп творча інтелігенція, так само, як і наукова, залишалася найменшою мірою пролетаризованою.

Для комплексного дослідження соціального розвитку творчої інтелігенції та аналізу підготовки кадрів важливим є висвітлення питання про шляхи і соціальні джерела формування митців. Розв'язати проблему підготовки національної інтелігенції радянська влада намагалася трьома основними шляхами, визначеними ще В.Леніним: 1) висування перевірених кадрів з числа робітників і колгоспних селян на адміністративні посади для керівництва культурно-освітньою роботою; 2) використання та ідейне перевиховання

представників дореволюційної інтелігенції завдяки її залученню органами влади на свій бік; 3) підготовка кадрів через мережу середніх спеціальних і вищих навчальних закладів [534, с.23].

Оскільки основний із цих шляхів – підготовка кадрів у ВНЗ – не міг дати результат раніше, ніж через п'ять років, розгорнулося масове розмивання інтелектуальної верстви шляхом безпосереднього введення до її складу так званих висуванців із середовища робітників і селян. Шлях висуванства був більш поширеним у перші роки існування радянської влади на території України. Окрім виконання керівної роботи, висуванці могли виконувати і безпосередньо творчу роботу. Таку категорію осіб прийнято називати «практиками», оскільки вони, не мали для цього спеціальної освіти, а лише відповідний досвід роботи. Висуванство розглядалось як вимушений захід, викликаний необхідністю поставити до керівництва робітників і селян, недоліки підготовки яких мали компенсуватись «високою ідейністю, революційною пристрасстю, відданістю народу» [627, с.133].

Крім того, дефіцит партійців у творчих спілках не дозволяв утримувати митців у міцних ідеологічних лещатах, оскільки його міг забезпечити тотальний партконтроль. Почалася практика прикріплення до парторганізацій ветеранів, активістів партії, якими заповнювались чиновницькі посади: секретарі-друкарки, референти, господарники. Так, на обліку парторганізації Львівського відділення СРХУ у 1953 р. перебувало 13 членів КППС, 5 з яких не мали жодного відношення до мистецтва [397, с.173].

Однією з форм висуванства щодо культурно-мистецької сфери стала підготовка кадрів через систему художньої самодіяльності. Основну масу її учасників склали вихідці з робітників і селян. Реалізація творчого самовираження народу підтримувалась владою. Завдання гуртків самодіяльності полягало не лише в залученні більшої кількості населення до духовного розвитку, а й у послабленні напруги в суспільстві, поширенні ідеологічного впливу на учасників. Саме завдяки самодіяльності сформувалися

визначні митці, такі як народні артисти Д.Гнатюк, Є.Мірошніченко, А.Солов'яненко, Д.Петриненко.

Масовий розвиток художньої самодіяльності ставав передумовою для поповнення творчих кадрів театру, кіно, музичного мистецтва. За рахунок учасників художньої самодіяльності і майстрів народного мистецтва комплектувалися групи професійних театрів і філармоній, зокрема Ворошиловградської, Миколаївської, Кіровоградської областей. Ефективність висуванства перебувала в прямій залежності від ступеня організації навчання висуванців без відриву від виробництва в промисловості, вишах, технікумах, студіях, гуртках, літературних об'єднаннях. На зміну гурткам художників-самоуків, письменників-самоуків прийшли самодіяльні студії, літературні об'єднання, у яких заняття проводили досвідчені майстри мистецтва. Так, уже в 1955 р. лише при профспілкових клубах діяло близько 2000 студій і гуртків [310, с.152].

Другий шлях – перевиховання – застосовувався в першу чергу щодо спеціалістів західних областей УРСР, а особливо для території Закарпаття. Місцева інтелігенція за своєю внутрішньою сутністю була більш близька до європейських цінностей і тому досить стримано поставилася до радянської влади. З метою ліквідації цієї відмінності партійно-радянські органи застосовували всі можливі заходи.

Основним шляхом поповнення складу митців України протягом повоєнного періоду була підготовка через мережу вищих і середніх спеціальних навчальних закладів. Соціально-економічний розвиток України в післявоєнний період зумовлював необхідність у найкоротші строки відновити заклади освіти, науки, культури, всі здобутки довоєнного рівня. Розгалуження мережі ВНЗ сприяло зростанню кваліфікованості кадрів, яка відбувалась за двома основними напрямками: по-перше, за рахунок зміни співвідношення між спеціалістами з вищою і середньою освітою, а по-друге, за рахунок скорочення питомої ваги практиків. На початку 1950-х рр. намітилася тенденція до зростання кількості випускників мистецьких середніх спеціальних навчальних

закладів порівняно з вищими. Одночасно зростала кількість митців із вченими ступенями та званнями, що дозволяло залучати їх до педагогічної роботи в провідних навчальних закладах УРСР.

Для того, щоб комплексно проаналізувати соціальний портрет будь-якої верстви населення, зокрема й творчої інтелігенції, необхідно розглянути соціальні джерела поповнення її лав. Соціальне походження дає можливість з'ясувати деякі риси поведінки особистості, її світоглядні цінності. В умовах соціалізму, як відзначає італійський вчений А.Грамші, формування різних верств інтелігенції з представників груп, традиційно не пов'язаних з даного роду діяльністю, «буде тривалий час залишатись гострою соціальною проблемою» [438, с.245]. Особливо це твердження слушне для творчої інтелігенції, у середовищі якої роль сімейних традицій, ступінь таланту має особливе значення.

Процес формування і відтворення радянської інтелігенції відбувався в рамках соціальної політики ВКП(б) та відображав марксистсько-ленінські принципи кадрової політики. З огляду на це соціальною базою для поповнення складу творчої інтелігенції був робітничий клас, колгоспне селянство та власне інтелігенція.

Розглянемо основні соціальні категорії вступників до мистецьких ВНЗ (додаток Е). Як видно з таблиці, станом на 1953 р. найбільшою серед абітурієнтів був відсоток дітей колгоспників – 35,4 %. Однак серед зарахованих на навчання осіб значно переважала кількість дітей службовців – 55 %, частка дітей робітників сягала 29 %, дітей колгоспників – лише 16 % [29, арк.12]. Усе це свідчить про те, що діти інтелігенції виявлялись найбільш підготовленими до вступу в мистецькі ВНЗ, а також мали перевагу над представниками інших соціальних груп населення в процесі навчання. «У цьому, – зазначає науковець Л.Філюкова, – виявляється особлива специфіка сфери художньої творчості, для підготовки до якої особливо важливі умови виховання, сімейні фактори, навички та традиції: у середовищі художньої інтелігенції діти доволі часто успадковують професію батьків» [658, с.109]. Взагалі, найбільший відсоток

дітей службовців спостерігався, крім мистецьких вишів, у студентському складі університетів (52 %) та політехнічних інститутів (49 %), найменша їх кількість стала студентами машинобудівних інститутів – лише 15 % [50, арк.35].

Для кожної з професійних груп творчої інтелігенції можна виділити домінантні соціальні джерела. Зокрема, вивчення біографічних даних митців дозволяє встановити, що більшість членів і кандидатів до СРПУ за соціальним походженням були вихідцями із селян і робітників. Багато з них були висунуті внаслідок активної громадянської позиції спочатку до редакцій друкованих органів, а згодом – і до спілки. Музична інтелігенція УРСР походила переважно із середовища власне інтелігенції. Це зумовлено специфікою професійної діяльності, потребою розвивати музичні здібності з дитинства, забезпечення необхідними музичними інструментами, недоступними більшості робітників і селян. Досить строкатим був соціальний склад українських художників, хоча серед них переважали вихідці з середовища інтелігенції та робітників.

У міру того як зростає обсяг і ступінь складності знань, необхідних майбутньому спеціалістові, вступ абітурієнта до ВНЗ залежить як від суб'єктивних чинників – ступеня його підготовки та індивідуальних здібностей, так і від ряду об'єктивних чинників: соціально-економічних відмінностей, що виражаються в розмірі доходів, культурно-побутових відмінностях, в умовах праці та способі життя тощо. На вступ до вищих шкіл впливали обставини, які склались стихійно: матеріальні можливості окремих сімей, освітній і культурний рівень батьків, умови виховання в родині, соціально-побутове оточення, сімейні традиції, рівень шкільної освіти в місті й на селі.

Отже, дані статистики свідчать про те, що соціальною основою творчої інтелігенції як соціально-професійної групи в повоєнний період залишалася власне інтелігенція, яка в статистичних даних ототожнювалася з категорією службовців. Частка дітей службовців у мистецьких вишах була найвищою серед усіх вищих навчальних закладів, а особливо – в консерваторіях.

Національний склад студентів мистецьких вишів практично несуттєво відрізнявся від складу національних груп у структурі повоєнного суспільства

(додаток Е, таблиця Е.2). Так, на 1953 р. кількість українців серед студентів-першокурсників становила 64,8 %, росіян – 26,4 %, євреїв – 5,2 % [50, арк.35]. Якщо порівняти ці дані з національним складом України, стає очевидним збільшення частки росіян та євреїв і зменшення частки українців у середовищі студентів мистецьких вишів. Українці найменший відсоток становили в Одеській консерваторії: станом на 1946 р. їх було 17 осіб з 205 студентів, або 8% [208, арк.25]. Цікаво, що серед вишів іншого спрямування найбільшу частку серед першокурсників українці склали в лісотехнічних ВНЗ (87,4 %), ветеринарно-зоотехнічних (81,1 %) та педагогічних і учительських інститутах (79,2 %), а найменшу – в політехнічних (52,5 %) та гірничо-металургійних (46 %) інститутах [50, арк.34]. Особливу увагу варто звернути на специфіку набору до мистецьких ВНЗ Львова, де великий інтерес становить не лише національний склад студентів, але й територіальне походження. Приміром, станом на 1953 р. тут з 60 студентів-першокурсників місцевими уродженцями було лише 15 % [50, арк.24-25].

Наслідки війни спричинили значні зміни в статевому складі студентів вищих і середніх спеціальних навчальних закладів. Різко зросла питома вага жінок серед студентського контингенту. Дані таблиці (додаток Ж) свідчать про те, що динаміка зростання кількості жінок у мистецьких закладах була вищою, ніж в усіх вишах загалом. Із наведених цифр випливає, що у всіх ВНЗ число жінок зросло за роки війни на 19 %, а закладах мистецтва і кінематографу – на 39 %. Приблизно таке ж збільшення кількості жінок спостерігалось і в середніх спеціальних навчальних закладах. Швидке зростання питомої ваги жінок у вищих школах та училищах пояснюється головним чином тим, що чоловіки були мобілізовані на фронт або направлені у військові навчальні заклади. До кінця війни це співвідношення дещо змінилось у бік зростання частки чоловіків у загальному складі студентів. [621, с.254]. Проте, незважаючи на фемінізацію студентського складу музичних і художніх ВНЗ, з їхнього числа до творчих спілок потрапляла досить невелика частина. Уже до кінця аналізованого періоду статеві пропорції в складі студентів мистецьких навчальних закладів

суттєво змінилися (додаток Ж, таблиця Ж.1). Особливо перевага чоловіків була відчутною у художніх ВНЗ, де вони становили 81 %.

Таким чином, підготовка мистецьких кадрів у повоєнні роки проходила в надзвичайно складних моральних та матеріальних умовах. Основними шляхами формування творчої інтелігенції були висуванство, залучення та перевиховання митців до співпраці з радянською владою та власне підготовка діячів мистецтв через розгалужену мережу вищих і середніх спеціальних навчальних закладів.

Важливою проблемою для держави стало розширення соціальних джерел вступників до мистецьких навчальних закладів. З цією метою проводилась політика коригування соціального складу студентів, щоб не допустити надмірної переваги в ньому вихідців з інтелігенції.

Особливі труднощі виникли в реалізації кадрової політики на західних землях України. Для контролю за розвитком регіону, у тому числі формуванням творчої інтелігенції на новій основі, сюди надсилали спеціалістів зі східних районів України та інших регіонів СРСР. У зв'язку з проведенням тут культурної революції особливого значення в підготовці кадрів набував шлях висуванства.

Поповнення складу творчої інтелігенції здійснювалося в основному за рахунок трьох суспільних верств: власне інтелігенції, робітників і селян. Соціальну основу митців становили вихідці з категорії власне інтелігенції. Водночас кадрова політика державного керівництва всіляко сприяла вступу до вищих навчальних закладів мистецтва вихідцям з двох основних соціальних класів – робітничого і селянського.

Разом з тим досвід у формуванні кадрів національної інтелігенції в перші повоєнні роки становить великий інтерес для сучасної України, оскільки протягом короткого терміну було відновлено функціонування системи підготовки фахівців. Переосмислення та об'єктивна оцінка кадрової політики радянської влади в повоєнний період дозволяють прискорити розв'язання практичних завдань культурної розбудови незалежної України.

3.2. Залучення старих кадрів творчої інтелігенції

Успішна розбудова будь-якої держави значною мірою залежить від залучення до всіх сфер життя високопрофесійних кадрів. Розуміючи це, радянське керівництво вимушене було йти на співпрацю з представниками старих кадрів інтелігенції, зокрема й творчої. Особливої гостроти ця проблема набувала в післявоєнний період, коли зросли вимоги та сфери діяльності творчої інтелігенції, а кадровий резерв був значно обмежений.

Більшовикам була потрібна своя інтелігенція, своя передусім за класовим походженням та ідеологічними принципами. Отже, зважаючи на реальні обставини, партійно-радянські органи змушені були використовувати старих спеціалістів, шукати порозуміння з ними. У перші роки радянської влади залучення і використання так званої буржуазної інтелігенції було основним засобом подолання нестачі кваліфікованих кадрів у культурній і мистецькій сферах. Із зміцненням радянської влади використання старих спеціалістів поступово скорочувалось. Проте в повоєнний період, після остаточного приєднання до СРСР Західної України та включення Закарпаття, виникла потреба радянзації та перевиховання місцевої інтелігенції. Ці заходи проводилися з метою якнайшвидшої інтеграції суспільства регіону в радянську систему та розглядалися як один з елементів класової боротьби.

З точки зору культури західноукраїнська творча інтелігенція вирізнялася особливою своєрідністю, представляючи різні мистецькі школи, поєднуючи у своїй творчості традиції і новаторство, консерватизм і модернізм, академізм і примітивізм, міцно тримаючи зв'язок з народним мистецтвом та неповторним національним колоритом, перебуваючи в тісних культурницьких зв'язках з країнами Західної Європи [397, с.5]. Під владою іноземних держав – Австро-Угорщини і Польщі – західноукраїнське мистецтво не обмежувалося державним контролем. Воно характеризувалося можливістю вільно виражати уподобання й світогляд кожної творчої особистості, висувало на перший план мистецьку вартість робіт, відповідало інтересам українського народу.

Більшовицька тоталітарна система розпочала соціалістичні перетворення перш за все з ліквідації всіх національних структур і взялася, як відзначає В.Баняк, за «колективізацію» творчої інтелігенції [397, с.6].

Головні напрямки кадрової політики сталінщини на західноукраїнських теренах та провідні принципи взаємодії з місцевою інтелігенцією мали ряд особливостей порівняно з іншими регіонами.

По-перше, інтелігенція змушена була йти на службу до радянської влади, бо не мала інших засобів до існування. Унаслідок цього доводилось зраджувати своїм світоглядним і мистецьким засадам, які формувались впродовж багатьох років, тобто відбувалося фальсифікування власного минулого, беззастережне визнання переваг сталінської системи взагалі й методу соціалістичного реалізму зокрема [609, с.229].

По-друге, творча інтелігенція повинна була змінити своє соціально-політичне обличчя (причому одразу, без підготовчого етапу, як це було на решті території УРСР), стати радянською за поглядами, стилем життя з метою її остаточного переходу до категорії осіб, лояльних до влади. Перебудова старої інтелігенції на нових засадах включала в себе насамперед засвоєння і визнання політики пролетаріату-переможця, участь на його боці в боротьбі за соціалізм. Науковець М.Добрускін визначав такі етапи цього процесу: спочатку відбувався перехід від недовіри до лояльності, згодом – до активної співпраці з робітничим класом [455, с.11].

По-третє, ліквідація місцевої «буржуазної» інтелігенції, зокрема творчої, та переродження її на нову відбувалась під приводом боротьби з «буржуазним націоналізмом». Саме тоді, як зазначають дослідники О.Рубльов та Ю.Черченко, з новою силою нагадала про себе теорія про «загострення класової боротьби», яка використовувалась як прикриття для розгортання репресій, депортацій, розпалювання антагонізму між місцевими і приїжджими фахівцями [609, с.7].

Внаслідок цілеспрямованої політики радянського керівництва у перші повоєнні роки формально завершився перехід дорадянських митців на позиції соціалістичного реалізму. Цей процес був складним, суперечливим, який

проявився в заідеологізованості всіх сфер життя, схильності влади до жорстких форм дій, соціальному негативізму стосовно інтелігенції. Розглянемо основні форми та методи залучення митців до соціалістичного будівництва.

Головним ідеологічним підґрунтям перевиховання західноукраїнської творчої інтелігенції стала боротьба з концепцією історії України М.Грушевського. Під нищівну критику потрапили також його учні І.Крип'якевич та М.Кордуба, а незабаром звинувачення в «буржуазному націоналізмі» поширилось і на творчу інтелігенцію. Особливої гостроти критика митців набула в 1947 р., коли 27 липня з доповіддю «Боротьба проти українського націоналізму» у Львові виступив Д.Мануїльський. Наслідком цих подій стало проведення загальних зборів львівських письменників, а згодом й інших творчих спілок, на яких мали провести «роз'яснювальну» роботу з діячами культури і мистецтва [609, с.224].

Разом з тим окремі представники мистецького середовища зберігали власну позицію, яка не збігалась із партійною. Наприклад, директор Державного музею мистецтва І.Свенціцький на одному із засідань СРХУ виступив за надання місту Львову українського статусу, вимагаючи найменування вулиць, майданів іменами видатних діячів українського народу [397, с.71].

Основним засобом для подолання гострої нестачі кадрів у культурно-мистецькій сфері було спрямування митців з інших регіонів України та СРСР у західні області. Процес переведення творчих кадрів відбувався адміністративним шляхом, без урахування інтересів і потреб людей, які були відірвані від власних родин, житла, місцевості. Частина з них так і не змогла адаптуватись до нових умов і поверталася назад. У партійно-радянських методах відчувається домінування політичної доцільності. Вихідці зі східних областей УРСР мали на практиці втілювати принципи марксизму-ленінізму та інтернаціоналізму, які повинні були стати основними й у роботі творчих спілок.

Значна частка прибулих спеціалістів, особливо керівників різних рівнів, не мала відповідного фахового рівня, не була обізнана з місцевими особливостями, припускалася серйозних помилок і прорахунків, зловживань,

сприяла русифікації краю. На тлі цього варто розглядати й керівництво культурно-мистецьким життям Західної України.

Так, з метою контролю над підготовкою місцевих творчих кадрів у Львові в 1946 р. було засновано Інститут прикладного та декоративного мистецтва. Для роботи в ньому до Львова було скеровано художників Г.Леонова, В.Любчика, І.Гуторова, І.Годлевського, більшість з яких – члени ВКП(б) [397, с.88]. Уже з початком функціонування цього ВНЗ у 1947 р. сюди прибули Б.Косарев, М.Рябінін, Р.Сільвестров, В.Скосаренко, В.Соколов, Ю.Щербатенко, Л.Штеренштейн та ін. [398, с.25]. Приїжджі обіймали посади і в інших закладах. З лютого 1945 р. кафедру рисунку, живопису і скульптури Львівського політехнічного інституту очолював прибулий з Києва І.Бойченко; завідувала сектором образотворчого мистецтва облвиконкому Л.Кружкова, не маючи при цьому закінченої вищої мистецької освіти [397, с.78].

Поряд із цим мігранти з інших регіонів УРСР та СРСР поповнювали лави місцевих організацій творчих спілок. Так, до СРХУ були прийняті росіяни П.Якушев (з Куйбишева), К.Качанов (з Красноярського краю), випускники Київського художнього інституту євреї М.Ліщинер, В.Бунов, демобілізований І.Годлевський. Протягом 1945-1947 рр. у Львів приїхали на постійне місце проживання близько 20 художників (10 росіян, 5 українців, 4 євреї та 1 вірменин) [397, с.78].

Державна політика, спрямована на зростання росіян та російськомовного населення краю, мала своїм наслідком обмеження використання української мови. Проти національної політики сталінщини до останніх днів життя виступав і офіційно визнаний місцевий письменник Я.Галан. Так, у вересні 1949 р., незадовго до своєї загибелі, він писав у листі до Агітпропу ЦК КП(б)У про переважне викладання у Львівському університеті на юридичному, фізико-математичному й геологічному факультетах російською мовою. Це особливо зачіпало львівських старожилів, які в перші десятиліття ХХ ст. очолювали рух за створення українського національного університету, серед яких був і Я.Галан [609, с.234].

Організаційна складова перевиховання місцевої творчої інтелігенції полягала в залученні її представників до творчих спілок. Основними напрямками діяльності цих організацій стали підтримка соцреалізму як основного методу, втручання у творче життя митців, чіткі тематичні рамки для своїх членів, впровадження класового підходу до літератури та мистецтва. Творчі спілки мали сприяти зростанню кількості митців – вихідців з робітничо-селянського середовища, підвищенню їх авторитету.

Головним обов'язком місцевої інтелігенції стало опанування особливого творчого методу – соціалістичного реалізму, який, як слушно зауважує В.Бадяк, мав на меті перетворити «члена спілки – митця – у бездумного виконавця ідеологічних уподобань і потреб панівної системи, позбавляючи його головного – свободи творчості» [397, с.6-7]. Але попри це, краща частина місцевої інтелігенції «за тривалий час навчилася відстоювати себе, зберігати своє мистецьке обличчя і далеко не завжди працювала на режим, в усякому разі так, як цього він бажав» [397, с.7].

Найбільша увага в сталінській системі ідеологічного впливу на населення приділялась СРПУ. В умовах тоталітарної системи держава регламентувала творчі розробки митців, що викликало невдоволення деяких західноукраїнських літераторів. У доповідній записці про стан ідеологічної роботи в парторганізації Львівської області зазначалося: «На одному із засідань Спілки радянських письменників письменниця Ірина Вільде заявила, що письменників обмежують тільки трьома темами, що не можна писати про любов, що писати про українсько-німецьких націоналістів – це означає робити з мухи слона, що вона не може писати про нове село, бо вона має факти про неправильне ставлення місцевої влади до окремих селян» [609, с.227].

Творчі спілки постійно перебували під пильним наглядом партійно-репресивних органів, які вистежували за допомогою розгалуженої мережі так званих «інформаторів» (сексотів) настрої митців, маневрували, граючи інколи на національних почуттях місцевого населення [397, с.231-232, 267-276].

Разом з тим багато відомих представників довоєнної західноукраїнської творчої інтелігенції не були прийняті до складу творчих спілок. Тим самим вони позбавлялись ряду пільг, якими користувались члени цих організацій. Очевидним є факт, що поповнення лав творчих спілок не було стихійним явищем. Воно узгоджувалося з позицією КП(б)У, яка намагалась утвердити власні позиції в ідеологічній сфері республіки. Це стало ще одним підтвердженням того, що населення переважно неприхильно зустріло «нове визволення» власного краю.

У роботі з інтелігенцією Західної України влада активно використовувала матеріальне заохочення. Так, нормативні документи наркомату торгівлі 1943 р. і 1944 р. надавали право членам творчих спілок отримувати сухий пайок, позику і допомогу від Художнього фонду СРСР, що дозволяло в умовах повоєнної дійсності елементарно виживати. Розміри такої допомоги були незначними, продукція не завжди була якісною, часто не доходила до адресата. Відомі представники творчої інтелігенції Львова І.Свенціцький та Ірина Вільде неодноразово на засіданнях творчих спілок наводили свідчення про сирий хліб, неможливість одержати продовольчий ліміт у повному обсязі тощо [397, с.65].

Водночас виконання завдань партії потребувало суттєвого поліпшення матеріальних умов митців. Особливо значних витрат потребували художники, праця яких вимагала наявності спеціальних майстерень та витратних матеріалів. Проте держава протягом перших років не могла забезпечити належних умов. Кращі можливості мали переважно ті члени спілок, які виконували спеціальні творчі замовлення держави, проте їх кількість була дуже незначною.

Могутнім знаряддям заохочення було щорічне присудження Державних (Сталінських) премій, причому переважно не за критеріями художньої якості твору, а з міркувань політичної кон'юнктури [609, с.225]. Серед місцевих митців ці відзнаки отримали письменники В.Беляєв та Я.Галан (помертньо), композитор А.Кос-Анатольський, художники В.Скологдра та М.Рябінін. У

творчих спілках присвоєння таких нагород було однією з найбільш нейтральних форм залучення діячів мистецтв до будівництва соціалізму.

Однак значно частіше до митців застосовувався жорсткий ідеологічний пресинг, який відзначався особливою масштабністю в період з 1947 по 1949 рр. У цей час паралельно з кампанією проти «буржуазного націоналізму» тривала боротьба з нереалістичними течіями та напрями в мистецтві, яка перетворилася не на культурну дискусію, а на політичну, при цьому на перше місце висувалися не власне творчі характеристики, а ступінь залучення художника в політику, відображення ним суспільного життя в мистецтві.

У той же період відбулися перші втрати місцевих творчих організацій. 17 листопада 1947 на засіданні президії СРПУ з питанням про справи в Львівській організації СРПУ за «зрадницьку діяльність» виключено П.Карманського та М.Рудницького [482, с.118]. Це автоматично прирікало митців на поступове зубожіння, оскільки позбавляло можливості друкуватися й мати більш-менш стабільний літературний заробіток. У вересні 1950 р. президія СРПУ поновила М.Рудницького, за що митець погодився поставити свій підпис під збірником «Під чужими прапорами», спрямованим проти «українських буржуазних націоналістів» й виконаним у кращих традиціях холодної війни В.Беляєвим [609, с.334]. 24 листопада 1952 р. у лавах спілки було поновлено і П.Карманського, оскільки він, як заявлялося на засіданні СРПУ, «...останнім часом активізувався і видав публіцистичну книгу, у якій викриває мерзенне обличчя Ватикану, та збірку нових поезій» [140, арк.174]. Отже, повернення до творчого життя часом вимагало чималих компромісів із власною совістю.

Важливим заходом для перевиховання митців-спілчан Західної України було створення всередині спілок партійних осередків. З-поміж західноукраїнських відділень творчих спілок найперша первинна партійна організація була створена в СРПУ (1946 р.), а, наприклад, у СРХУ – лише в 1952 р. Однак аналіз документів свідчить, що партійна організація львівських художників належно не функціонувала, до того ж головою правління спілки був позапартійний художник Р.Турин. Тому поступово діяльність партійних

осередків місцевих спілок переходила під прямий контроль Львівського обкому КП(б)У [193, арк.30].

Надавши місцевій інтелігенції Західної України можливість творчо працювати, компартійне керівництво велику увагу звертало на її ідеологічну обробку. Ідейно-політична складова була для партійно-радянських органів традиційно принциповою справою. Так, політичному загартуванню митців мала сприяти розгалужена система більшовицької освіти, яка включала в себе гуртки, семінари, лекції, а також вечірній університет марксизму-ленінізму. Інтелігенція ж, яка за своїми переконаннями прагнула до загальнодемократичних цінностей, не могла примиритися з одноманітністю духовного життя. Шляхів вирішення цього протиріччя було багато, однак обраний був лише один – встановлення повної монополії ВКП(б) у духовному житті, цілковите підпорядкування культурного життя офіційній ідеології, що супроводжувалося ліквідацією і розпорошенням тих груп інтелігенції, які були нездатні на компроміс, та адаптацію інших груп до потреб системи.

На теоретичну переорієнтацію художників спрямовувалася політична освіта (діяльність вечірнього університету марксизму-ленінізму, посилення пропаганди російського та радянського мистецтва), громадсько-політичні кампанії (висунення кандидатом у депутати ВР УРСР І.Свенціцького, інших відомих митців – до місцевих рад), мітинг з приводу «звір'ячих розправ над демократичними силами Греції», а також практичні дії: 11 майстрів пензля отримали відрядження терміном від 2 тижнів до 1,5 місяця у промислові та сільськогосподарські райони Львівської області для виготовлення портретів кращих людей, змалювання колективізації, колгоспного життя, індустріалізації тощо [397, с.99-100].

У 1944 р. у Львові розпочав роботу університет марксизму-ленінізму. На 1947 р. тут нараховувалося 764 слухачі, зокрема 140 викладачів вишів та 110 працівників мистецтв. Варто відзначити, що представників місцевої інтелігенції було лише 150 осіб. У 1951 р. в університеті марксизму-ленінізму Львова навчалось вже 303 представники творчої інтелігенції [382, с.69].

У звіті до завершення першої повоєнної п'ятирічки йшлося про успіхи політико-виховної роботи серед інтелігенції, її активну участь у виборчих кампаніях тощо. Однак ці дані треба сприймати скептично, хоча «за формою – вони правдиві, бо керівні органи режиму вимагали цієї роботи і підлеглі мусили викручуватися, щоб втриматися на своїх місцях» [397, с.135]. Обов'язковим для працюючих інтелігентів було самостійне вивчення історії ВКП(б), біографій і праць В.Леніна та Й.Сталіна, основ Конституції СРСР. Для них організовувались лекції, доповіді, політінформації на актуальні теми внутрішньої та зовнішньої політики СРСР.

29 вересня 1947 року ЦК ВКП(б) видала постанову «Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей Української РСР» та «Про організацію науково-просвітницької пропаганди». 5–9 січня 1945 р. відбулася нарада активу вчителів у Львові за участю М.Хрущова, працівників ЦК КП(б)У, вчених, письменників та інших представників інтелігенції. Ці та подібні постанови й рішення призводили до активізації масово-політичної або принаймні до її видимості.

Різноманітні політичні акції, проведені в перші повоєнні роки, які супроводжувались активізацією масово-політичної роботи, створювали в місцевого партійно-радянського керівництва ілюзію органічного вrostання радянського способу життя в західноукраїнську дійсність. Однак, попри всі намагання партійного керівництва, ці заходи з ідеологічної освіти інтелігенції мали, як правило, лише зовнішній ефект. Про один з епізодів довідуємося зі спогадів Л.Крушельницької: «А тоді, в 1947–1949 рр., нас привчали до нових порядків, перевиховували. З бібліотеки Академії наук щотижня приходив лектор і вчив нас марксизму-ленінізму. Але робив він це так невміло і наївно, що доводив до нервів Івана Даниловича Старчука, який ще, мабуть, з часів студії на філософському факультеті за Австрії значно краще орієнтувався в працях Маркса, ніж лектор – Головачов» [346, с.125]. Подібну реакцію можна простежити і в документах вищого партійного керівництва республіки. Так, у доповідній секретареві ЦК КП(б)У Л.Кагановичу «Про стан ідейно-політичного

виховання інтелігенції в Львівській області» зазначалося: «Серед значної частини місцевої інтелігенції поширені буржуазно-націоналістичні погляди, безідейність, аполітичність, низькопоклонство перед буржуазною культурою. Мають місце і прямі антирадянські погляди окремих представників місцевої інтелігенції, що вороже відноситься до місцевої влади. Деякі з них ведуть подвійну політику, зовнішньо афішуючи свою відданість партії, а на ділі сповідують ворожі антирадянські погляди» [306, с.508-509].

Незважаючи на те, що така політика не досягала своєї кінцевої мети, вона завдала великої шкоди розвитку західноукраїнського мистецтва і негативно вплинула на морально-психологічну атмосферу місцевої творчої інтелігенції.

Важливим засобом ідеологічного контролю стало впровадження системи політичної цензури на західноукраїнських землях. Насамперед було перекрито всі канали розповсюдження літератури, зміст якої так чи інакше не збігався з офіційною ідеологією. Існування жорсткої цензури давало змогу відфільтрувати великий масив також мистецької та наукової продукції і таким чином поставити творчу інтелігенцію на службу інтересам партії та забезпечити тотальну ідеологічну обробку населення. Коло тем і сюжетів піддавалося особливо жорсткому регламенту. У газетах і журналах друкувалися списки тем творів, на які оголошувався конкурс: перемога у війні, висвітлення життя робітників, колгоспних селян, дружби народів, возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР тощо. Під впливом засобів цензури та ідеологічного переслідування у представників творчої інтелігенції краю поступово формувалась самоцензура як найефективніша форма цензури, тобто умисне замовчування автором певних ідей, поглядів, творчих задумів, які він з різних причин вважає неприпустимим демонструвати.

У повоєнні роки сталінський тоталітарний режим, домагаючись повного підкорення митців західних областей, крім ідеологічної її обробки, широко використовував репресивні заходи – звільнення з роботи, депортації у віддалені райони СРСР, ув'язнення.

Режимом було створено каральну систему, жертвами якої стали в тому числі й діячі культури, мистецтва, члени творчих спілок. Серед репресованих виявився і директор Львівської консерваторії В.Барвінський, який одержав 10 років заслання, у 1949 р. ув'язнено письменницю О.Дучимінську, художницю Я.Музику. Багато представників творчої інтелігенції було виключено зі спілок або звільнено з роботи. Серед них варто відзначити письменників П.Карманського та М.Рудницького, художників І.Свенціцького та І.Северу, суворій критиці піддано композитора М.Колессу та ін. Нагнітало обстановку резонансне вбивство 24 жовтня 1949 р. Я.Галана, яке створило атмосферу посилення пильності, пошуків ворогів у творчих спілках.

Насильство над інтелігенцією, моральне та фізичне знищення кращих її представників зрештою призвело до того, що певна частина митців, залякана і знесилена постійними ідеологічними обробками, хоч і усвідомлювала антигуманний і антинаціональний характер тоталітаризму, всупереч своїм переконанням йшла на співпрацю з режимом.

Якщо на західноукраїнських землях, приєднаних до СРСР ще 1939 р., процес ідеологічного перевиховання розпочався ще до Другої світової війни, то на Закарпатській Україні він розгортався з самого початку. У цьому регіоні сформувалось унікальне мистецьке середовище, оскільки більшість місцевих художників пройшли мистецькі школи Парижа, Рима, Будапешта, Праги. Відповідно партійно-радянськими органами була проведена значна робота щодо зміни світогляду художників і формування в них нової мистецької практики [96, арк.14].

Унаслідок організованих партійно-радянським апаратом та підконтрольними йому творчими спілками заходів у мистецькому середовищі склалася диференціація щодо участі в різноплановому залученні до розбудови різних сфер соціалістичного суспільства представників творчої інтелігенції, які пройшли через систему радянського «перевиховання». Свідченням перевиховання старих спеціалістів мала стати їх широка позаслужбова

діяльність, суспільна робота, спрямованість на впровадження соціалістичних основ у життя.

Таким чином, внаслідок цілої системи заходів, спрямованих на залучення західноукраїнської інтелігенції до співпраці з владою, сформувалось кілька категорій інтелігенції. Спираючись на класифікації, запропоновані дослідниками історії Західної України в аналізованій період С.Гереговою, Т.Марусик і С.Свораком [617, с.121; 426], та базуючись на фактичних даних, вважаємо за доцільне поділити нову інтелігенцію регіону на такі підгрупи: 1) політично активні посланці зі східних регіонів України; 2) невелика група активної прорадянської місцевої інтелігенції; 3) аполітична частина митців, які були налаштовані відносно лояльно до радянської влади; 4) частина творчої інтелігенції, яка не сприймала радянську владу, а подеколи займала ворожу позицію; 5) емігранти. З-поміж цих груп найчисельнішою була третя, а найбільш динамічною, особливо в перші повоєнні роки – перша. Така розстановка сил спостерігається до кінця періоду сталінщини.

Отже, незважаючи на цілий комплекс проведених партійно-радянськими органами заходів, мистецьке середовище Західної України не було однорідним у своєму ставленні до радянської влади. Кращі представники намагалися зберегти власну творчу та світоглядну самобутність.

Процес перевиховання творчих кадрів не припинявся і на решті території УРСР. Зростання суспільно-політичної активності митців під час Другої світової війни та послаблення ідеологічного тиску дало можливість з'явитися ряду творів, які були позбавлені ідеологічних нашарувань. Подальшого ідеологічного роззброєння влада допустити не могла.

Під час ідеологічних кампаній тривало переосмислення творчості ряду митців минулого, формувався офіційний підхід до вивчення їхньої спадщини. У таких умовах своєрідним порятунком від партійного ідеологічного тиску в культурі стало вивчення визнаних класиків українського мистецтва минулих років. Так, уже в 1946 р. з'явилися ідеологічні постанови ЦК ВКП(б), а невдовзі – дублюючі їх рішення ЦК КП(б)У, вістря яких спрямовувалося проти сформованої

ще до революції інтелігенції. Зокрема, в Україні жертвами кампаній стали письменники О.Довженко, М.Рильський, Ю.Яновський, І.Сенченко, Л.Первомайський, В.Сосюра, художники М.Тіц, С.Прохоров, О.Толкачов, композитори Г.Жуковський, Б.Лятошинський, П.Майборода та ін. Партиїно-радянська влада давала зрозуміти, що навіть видатні діячі літератури й мистецтва не можуть спокійно себе почувати. Такі методи створювали у творчому середовищі постійний страх, обережність, змушували показово демонструвати власну відданість режимові.

Отже, завдання повноцінного використання дорадянської інтелігенції вимагало залучення цілого арсеналу засобів виховання та перевиховання митців. Процес ідейної трансформації старої і створення нової, відірваної від національних традицій, інтелігенції був складним і неоднозначним. Радянська влада використовувала різні засоби – від ідеологічного тиску до прямих репресій.

Діячів літератури і мистецтва орієнтували на виконання публіцистичних та агітаційно-виховних функцій, на зближення творчості з радянськими реаліями, що спричиняло політизацію мистецтва. Потрібно було показати «нову людину», використовуючи принципи марксистсько-ленінської естетики. Ідеологічна робота серед представників творчої інтелігенції була надзвичайно уніфікованою і достатньо контрольованою. Наймасовішими та найпростішими її формами було функціонування курсів, лекторії, шкіл, університетів марксизму-ленінізму, гуртків з вивчення історії ВКП(б). Вони ознайолювали слухачів з основними питаннями діалектичного та історичного матеріалізму, політекономії, історії комуністичної партії тощо. Заходи ідеологічного спрямування здійснювались і в рамках основних громадських організацій митців – творчих спілок, а також їхніх партійних організацій.

Як показало дослідження, не всі представники творчої інтелігенції однаково реагували на процес перевиховання. Частина митців одразу включилась у заходи з радянзації, інша займала вичікувальну або й ворожу позицію. Залучивши у творчі організації діячів культури і мистецтв з

європейським досвідом, спілки намагались пом'якшувати партійні нагінки на творчу інтелігенцію, рятувати їх від всіляких викривальних кампаній та зберігати свою мистецьку ідентичність.

Разом з тим окремі засоби впливу радянське керівництво застосовувало також до представників вже раніше зрадянیزованих регіонів. Тут методи були дещо іншими, оскільки в цієї категорії митців була сформована самоцензура, прояви якої виявлялися за найменшим натяком з боку радянських органів.

3.3. Підготовка митців України в 1945–1953 рр.

Майбутнє кожної держави великою мірою залежить від молоді, особливо в переломні моменти державотворення. Важливим чинником розбудови країни високий фаховий рівень представників молодого покоління. Основна професійна підготовка творчої інтелігенції здійснюється в спеціальних мистецьких навчальних закладах, і рівень фаховості мистецького середовища, його перспективи залежать від професіоналізму осіб, які здійснюють підготовку.

Після закінчення Другої світової війни становище мистецької освіти було досить скрутним. Це виражалося в нестачі представників професорсько-викладацького складу, студентського контингенту, складних матеріально-побутових умовах ВНЗ. У зв'язку з посиленням вимог до митців партійно-державні органи більшу увагу приділяли подальшому підвищенню ролі вищих і середніх спеціальних закладів у поповненні лав інтелігенції. Були внесені відповідні зміни до статутів творчих спілок, відповідно до яких першочергове право вступу до цих творчих надавалося фахівцям із вищою освітою. Першою ці зміни ухвалила СРКУ.

Спеціалізовані мистецькі вищі та середні спеціальні навчальні заклади являли собою розгалужену мережу. Вони підпорядковувалися до червня 1953 р. Комітету в справах мистецтв УРСР, а з червня 1953 – Міністерству культури

УРСР. Мистецька освіта мала трирівневу структуру: 1) вищі навчальні заклади художнього, музичного та театрального спрямування; 2) середні спеціальні навчальні заклади, до яких належали музичні, художні, художньо-промислові, хореографічні, театральні училища; 3) середні спеціалізовані навчальні заклади, які поділялися на повні та неповні середні. До перших належали музичні та художні 10-річні школи, до других – музичні семирічні та художні чотирирічні школи. Усі ВНЗ у 1947 р. були поділені на заклади республіканського і союзного підпорядкування. Мистецькі вищі навчальні заклади потрапили до нижчої, республіканської, категорії, що відбилося на умовах роботи закладів, якості підготовки фахівців [491, с.420]. Якщо на 1946 р. у підпорядкуванні Комітету в справах мистецтв УРСР було 9 ВНЗ, 21 училище, 5 десятирічних шкіл, 116 музичних та художніх шкіл – всього 151 навчальний заклад [50, арк.1], то вже на 1947 р. у системі Комітету кількість мистецьких навчальних закладів усіх рівнів складала 165, що було на 55 більше, ніж станом на 1940 р. [29, арк.1].

Відповідно до рішень партійно-радянського керівництва поступово зростала загальна кількість мистецьких навчальних закладів. Зокрема, в 1946 р. було організовано Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва, відкрито музичні училища в Луцьку та Кривому Розі. Відповідно збільшилася чисельність студентів мистецьких вишів. Однак їх частка складала лише трохи більше 1 % порівняно із загальною кількістю студентів республіки. Так, у 1953 р. на 1 курс було прийнято понад 48 тис. осіб, з них до вишів мистецтва – 690 осіб [50, арк.2]. Загальний склад студентів в мистецьких училищах станом на той же рік становив 3392 особи [29, арк. 2]. Станом на 1953 р. кадри творчої інтелігенції готували вже в 9 вищих і 29 середніх спеціальних навчальних закладах та училищах мистецтв [29, арк.3].

За профілем підготовки професійні навчальні заклади мистецького профілю можна поділити на 4 групи: 1) консерваторії, які готували музикантів 25 професій; 2) театральні інститути, у яких здійснювалась підготовка артистів, театрознавців, режисерів; 3) художні інститути, які готували живописців,

скульпторів, архітекторів, театральних художників; 4) інститут прикладного та декоративного мистецтва у Львові, метою якого було надавати вищу освіту майстрам народної творчості [29, арк.1].

Кількісно переважали музичні вищі навчальні заклади. Вони були представлені чотирма державними консерваторіями – у Києві, Львові, Одесі та Харкові. Художні вищі налічували три заклади – Київський державний художній інститут, Харківський державний художній інститут і Львівський державний інститут декоративного та прикладного мистецтва, заснований 1946 р. З огляду на це можна відзначити, що основними центрами підготовки митців були Київ, Харків, Одеса та Львів.

Аналіз підготовки творчої інтелігенції по регіонах засвідчує, що провідну роль у мистецькій освіті відігравав Київ. Саме тут містилась найбільша кількість навчальних закладів з найбільшою кількістю студентів. Другим центром вищої мистецької освіти був Харків, у якому розташовувались 2 провідні навчальні заклади. На землях Західної України мистецькі вищі були лише у Львові. У цілому кількість мистецьких навчальних закладів у регіоні була недостатньою для забезпечення потреби в кадрах, тому практика «перекидання» сюди спеціалістів упродовж кількох років була дуже поширеною.

У зв'язку з тим, що кількість випускників шкіл не могла цілком забезпечити належного конкурсу в мистецькі ВНЗ, у перші повоєнні роки поширилась практика відбору абітурієнтів серед самодіяльної молоді. Зокрема, у грудні 1950 – січні 1951 р. Комітетом у справах мистецтв було проведено районні та обласні огляди художньої самодіяльності. Більшість з її учасників не мали закінченої спеціалізованої освіти, тому виникла потреба створити для них підготовчі курси і тим самим допомогти при вступі до ВНЗ. Комітетом у справах мистецтв у 1951 р. було організовано 6-місячні курси з контингентом 75 осіб і річні – із 125 людей для підготовки талановитої молоді для вступу до ВНЗ мистецтв. Зокрема, при Київській державній консерваторії на курсах навчалось 75 осіб. Після закінчення курсів відбір здійснювала кваліфікаційна

комісія за участю митців-викладачів консерваторії О.Клімова, М.Геліса, Г.Верьовки, Н.Ужвій та ін. До Київської консерваторії було рекомендовано 41 особу, з яких зараховано 26. Ускладнювали розширення контингенту навчального закладу нестача житлової площі для студентів і відсутність власної їдальні [49, арк.58].

Як показує аналіз, непоодиноким явищем перших повоєнних років був понадплановий набір на мистецькі спеціальності. Це можна пояснити нагальною потребою в кількісному збільшенні творчих кадрів, адже випускників та студентів старших курсів вишів було вкрай недостатньо. Так, у 1946 р. Львівська консерваторія випустила лише 9 осіб: 4 вокалісти, 4 інструменталісти та 1 диригент [204, арк. 3]. Перший післявоєнний випуск всіх мистецьких вищих навчальних закладів становив лише 135 осіб [373, с.3]. У зв'язку з цим керівництво вишів пішло на розширення набору на перші курси за рахунок випускників середніх шкіл та середніх спеціальних навчальних закладів, кількість яких дозволяла забезпечити конкурсний відбір абітурієнтів, а також через мережу самодіяльності. Факти надмірного прийому на перший курс простежуються і в 1953 р., коли замість 690 осіб в мистецькі виші було прийнято на 2 особи більше [50, арк.35].

У зв'язку з цим нагальною була проблема виявлення та відбору найбільш здібних юнаків і дівчат для підготовки до творчої діяльності. Для цього мистецькі заклади організовували конкурси, проводили профорієнтаційну роботу з учнями середніх шкіл.

Наприклад, в Одеській консерваторії для забезпечення конкурсу проводили значну роботу з популяризації навчального закладу розміщували оголошення в місцевій і центральній пресі, робили оголошення по радіо, видавали проспектів і плакатів, підтримувався зв'язок з музичними училищами та музичними школами-десятирічками, організовувались виїзди педагогів у ближчі області для відбору найбільш обдарованих учнів та учасників художньої самодіяльності. Перераховні заходи призвели до того, що вже на початку липня

консерваторія була забезпечена необхідною кількістю абітурієнтів [215, арк.4, 35]. Водночас покращувалися кількісні показники абітурієнтів.

Здійснюючи аналіз професійної підготовки майбутніх митців у вишах, слід наголосити, що диференціація навчальних спеціальностей була вкрай нерівномірною. Наприклад, у консерваторіях України бракувало студентів на теоретичних, диригентсько-хорових факультетах, а в Одеській – і на оркестровому. Лише в 1946 р. вперше було повністю здійснено набір на найбільш дефіцитні мистецькі спеціальності – оркестровців, теоретиків, хормейстерів [364, с.2].

Варто також звернути вагу на якість підготовки фахівців. В умовах повоєнної розрухи вона залишала бажати кращого. В офіційній статистиці якість підготовки визначалась передусім рівнем успішності, показаним студентами за наслідками сесії. Так, вже у 1945–1946 н. р. з неповажних причин на іспити не з'явилося лише 7,6 % студентів, склали сесію 86 % осіб, однак абсолютна успішність становила лише 25 %. Відраховано було 2,8 % студентів, найменше з них – у Київській консерваторії та Київському художньому інституті [25, арк.11-14]. Суттєво зросли вимоги до майбутніх митців: якщо студент, маючи в минулому 3 незадовільні оцінки у весняну сесію, міг перескласти екзамени восени, то з 1946 р. при 1 незадовільній оцінці зі спеціальної практичної дисципліни чи 2 незадовільних оцінках з теоретичних дисциплін підлягав відрахуванню за неуспішність. Дозволити залишитися студенту на другий рік дирекція вишу могла лише як виняток, та й то з дозволу Комітету в справах мистецтв [29, арк.3]. Керівництво ВНЗ за вказівкою комітету в справах мистецтв мало суворо переглянути склад студентів, не залишаючи у вишах тих, хто не має достатніх професійних даних для обраної професії.

Свідченням якісного зростання творчої молоді є збільшення їх ролі в мистецькому житті республіки. Студенти брали участь у художніх виставках, музичних концертах, вже на молодших курсах працювали у філармоніях та музично-драматичних театрах, залучалися до культурного обслуговування

виборчих кампаній. Чимало молодих митців УРСР ставали лауреатами або призерами всесоюзних і міжнародних конкурсів і виставок.

Найобдарованішим студентам музичних вишів було встановлено іменні стипендії. Так, стипендію М.Лисенка в 1946 р. одержували в Київській консерваторії А.Коломієць (клас Л.Ревуцького), у Львівській – Б.Янковський та В.Климов [364, с.3].

Масштабнішою та насиченішою стала музично-громадська і шефська діяльність колективу Київської консерваторії. Стабілізувався процес постійної педагогічної практики, яку студенти відтепер проходили у спеціалізованій музичній школі-студії. У той же час педагогічна практика здійснювалася й на базі інших музичних шкіл та училищ.

Великого розмаху набула шефська робота студентів виїзних бригад. Вони проводили концерти й лекції з різних питань музичного мистецтва як у столиці, так і в різних містах і селах України та за її межами. Питома вага шефської діяльності припадала на виступи в частинах Радянській армії, де лише впродовж 1952–1953 н. р. відбулося близько 300 концертів [491, с.423].

У 1952 при Київській консерваторії відкрилася Народна консерваторія, створена на громадських засадах. Завдяки цьому велика група аматорів, переважно здібна молодь з художньої самодіяльності одержала можливість поповнити свої знання в галузі музичного мистецтва, вдосконалити рівень майстерності.

Піднесенню професійного рівня музично-викладацьких кадрів сприяла різнобічна й плідна діяльність Наукового студентського товариства, організованого в Київській консерваторії в 1948 р. Вона полягала не лише в написанні наукових праць, а й передбачала проведення різноманітних за тематикою концертів, лекцій [491, с.424]. Поглибилася й розширилася науково-теоретична діяльність вихованців консерваторії.

Важливим аспектом підготовки майбутніх фахівців є забезпечення проведення практики. Наприклад, у Київській консерваторії остання складалася з двох компонентів – виконавської та викладацької. Така система дозволяла

забезпечити систематичну та комплексну підготовку майбутнього митця і педагога. З метою посилення практичної складової навчання при Київській і Харківській консерваторіях було створено оперні студії.

Одним з важливих елементів аналізу професійної підготовки молодих митців є характеристика професорсько-викладацького складу вишів. Аналіз статистичних даних засвідчує, що в мистецьких ВНЗ рівень викладачів був достатньо високим. Уже на 1947 р. кількість викладачів усіх мистецьких вишів сягала 589 осіб, з яких 468 – штатних. З них 92 професори, 122 доценти, 6 докторів і 35 кандидатів наук, 8 лауреатів Сталінської премії, 7 народних артистів УРСР, 3 народні художники СРСР. Слід наголосити, що 25 % професорсько-викладацького складу становила молодь із стажем до 5 р. [28, арк.79, 82]. Разом з тим відчувався значний брак ступеньованих викладачів. Як видно зі статистики, їхня загальна частка трохи перевищувала 30 %. У зв'язку з цим керівництво кафедрами доручалося викладачам без вчених звань, що ілюструвало наявні кадрові проблеми. Протягом наступних років ситуація трохи покращилась.

Вкрай негативно на роботу мистецьких навчальних закладів вплинули ідеологічні кампанії періоду пізнього сталінізму. Особливої шкоди завдавало звільнення з посад професійного керівництва, переважно з мотивів їхньої «неблагодійності». Зокрема, протягом 1946–1947 рр. з посад директорів Львівської консерваторії було звільнено В.Барвінського та його заступника Ю.Криха, Харківського художнього інституту – С.Беседіна, Київської консерваторії – А.Луфера, Львівського інституту прикладного та декоративного мистецтва – Г.Леонова, заступника директора Харківської консерваторії М.Тіца [28, арк.79].

Отже, протягом аналізованого періоду провідними установами підготовки майбутніх митців були мистецькі виші. Збільшення кількості випускників та поліпшення якості їхньої підготовки дозволило змінити якісний склад творчих спілок, забезпечити поповнення викладацьких кадрів ВНЗ із числа власних випускників.

Підготовка митців-практиків здійснювалася через мережу середніх спеціальних навчальних закладів. Вони становили другий щабель у формуванні молоді творчої інтелігенції. Їх мережа зроста протягом перших повоєнних років до 26 закладів, серед яких 15 музичних училищ, 4 художні училища, 5 художньо-промислових училищ, по одному театральному та хореографічному [249, арк.14]. Випускники музичних та художніх училищ мали змогу продовжувати навчання у вищих навчальних закладах – консерваторіях та художніх інститутах.

Особливо варто відзначити навчально-виховний процес у деяких з цих закладів. Серед музичних училищ виділялись Дніпропетровське та Київське. Дніпропетровське музичне училище, яке існувало з 1898 р. і деякий час мало статус консерваторії, підготувало таких знаних митців, як народний артист СРСР І.Паторжинський, професор Московської консерваторії А.Ямпольський, заслужений діяч мистецтв УРСР А.Штогаренко. Станом на 1946 р. у Дніпропетровському музичному училищі навчалося 300 студентів з 9 областей України. Більшість із них закінчили музичні семирічки й працювали за програмою консерваторії. Провідними відділами були духовий і народних інструментів, особливо вирізнявся клас бандуристів (18 осіб). Усі випускники запрошувалися на роботу до місцевих театрів і навчальних закладів. Училище було забезпечено інтернатом на понад 20 місць та їдальнею. Воно надавало шефську допомогу 22 музичним школам області. Виконком Дніпропетровської облради клопотався перед керівництвом ЦК КП(б)У щодо реформування училища в консерваторію або музично-педагогічний інститут [50, арк.21]. Проте статус вищого навчального закладу училище отримало лише 2006 р. [738].

Флагманом художньої середньої спеціальної освіти було Одеське художнє училище. Серед його випускників в радянський час слід назвати таких знаних митців, як М.Греков, О.Шовкуненко, А.Широков, В.Довженко. Це училище мало найкращу з-поміж інших матеріальну базу, зокрема було забезпечено академічними майстернями на 85 % [214, арк.38; 215, арк.2].

Завдяки високому авторитету до училища вступала молодь з Білорусі, Росії, Казахстану, Молдови [215, арк.2].

Отже, діяльність вищих та середніх спеціальних навчальних закладів мистецтва дозволила значно збільшити кількість підготовлених фахівців у галузі художньої творчості.

Формування творчої інтелігенції залежить не лише від рівня фахової підготовки через систему вищих і середніх спеціальних мистецьких навчальних закладів, але й від рівня естетичного виховання в загальноосвітніх та спеціалізованих школах, які являли собою найнижчий щабель у вихованні майбутніх митців. У республіці станом на 1947 рік діяло 4 музичні десятирічні школи, по 1 художній та хореографічній десятирічній школі, 13 театральних та 2 оперні студії, 1 навчальний театр, 78 музичних семирічок, 6 художніх чотирирічних шкіл, 20 вечірніх музичних шкіл для дорослих. Загальна кількість учнів у них сягала понад 13 тис. осіб [28, арк.78].

Важливим чинником є зв'язок між вищою, середньою та початковою освітою. Співробітництво академічних мистецьких навчальних закладів із середньою школою виражалося в проведенні конкурсів учнівських робіт (з малювання, художнього оздоблення тощо), зростанні кількості факультативів зі спеціальної освіти, розширенні мережі навчальних закладів, що сприяло зміцненню бази потенційних абітурієнтів до вищих закладів мистецької освіти.

Серед невирішених питань варто назвати слабку національну складову підготовки музичних кадрів. Із цього приводу дослідник історії культури України М.Демченко відзначає: «Хіба можна миритися з тим, що в усіх консерваторіях і мистецьких вузах України немає кафедр української музики і фактично не читається такий предмет, як українська народна творчість. І що ж це буде за національний композитор (чи музикант взагалі) з того студента, який не вивчав, а, отже, і не знає творчості свого народу» [450, с.68]. Наслідки радянської системи підготовки помітні й нині, коли українська музика навіть у незалежній Україні не є основою репертуарів оперних театрів, оперет, філармоній, ще гірша ситуація – з радіомовленням та телебаченням.

Разом з тим у більшості ВНЗ не забезпечувалося викладання українською мовою. Особливо зневажливе ставлення виявляли викладачі, делеговані зі східних до західних областей УРСР. Зокрема, декан вокального факультету Львівської державної консерваторії С.Шитов з погордою заявляв: «Этот дурацкий украинский язык не намерен изучать» [426, с.102].

Така ситуація занепокоїла не лише місцеву інтелігенцію, а навіть партійне керівництво міста. Секретар Львівського обкому КП(б)У Зленко на пленумі обкому 10 жовтня 1949 р. відзначав, що «зовсім незадовільно організована підготовка спеціалістів з місцевого населення» [306, с.625].

Однак, попри наявні проблеми, існування розгалуженої мережі мистецьких навчальних закладів поступово дозволяло вирішувати питання підготовки фахівців у сфері духовної культури.

Підготовка літераторів мала свою специфіку. У СРСР єдиним спеціальним навчальним закладом для підготовки письменників був Літературний інститут ім. О.М.Горького в Москві. З його стін вийшли відомі українські літератори та критики: П.Воронько, А.Дімаров, Л.Костенко та інші. Однак потрапити на навчання до нього можна було лише за направленням СРПУ, і доступним це було для невеликого кола осіб.

В Україні не існувало спеціального навчального закладу для формування літературної молоді. Тому в середовищі письменників великий відсоток складали випускники факультетів журналістики та філології Київського державного університету, літературних факультетів педагогічних інститутів, зокрема Одеського педінституту, інститутів народної освіти, факультетів української та російської філології Київського педагогічного інституту тощо. Багато літераторів стали вихованцями технічних навчальних закладів. Наприклад, В.Земляк і С.Голованівський – випускники сільськогосподарських інститутів, М.Доленго – доктор біологічних наук, О.Бойченко – вихованець технічного училища Південно-Західної залізниці тощо.

Однак, крім здобуття вищої освіти, для підготовки мистецьких кадрів не менш важливе значення мають широкий кругозір, осмислення великої кількості

соціальних проблем, особистісні погляди. Національний письменник повинен акумулювати у своїй творчості народні традиції, мораль, ідеї, поєднані з набутками світового досвіду. Література – галузь творчості, найбільш пов'язана з національною самоідентифікацією. З огляду на це саме літератори, усвідомлюючи власне призначення, шукали нові цінності, наприклад звертаючись у своїй творчості до розкриття історичних тем.

У повоєнний період молоді письменники перші кроки робили в літературних гуртках та об'єднаннях, які існували при газетах і журналах, видавництвах, на підприємствах. Документи свідчать, що майже в кожному регіоні України кількість письменників-початківців була достатньо великою, однак належне керівництво вдалось організувати не скрізь. Часто бракувало приміщень для зборів, що робило їх нерегулярними, були відсутні чіткі плани засідань, багато місцевих газет не мали спеціальних літературних шпальт чи сторінок.

Найактивнішими були літературні гуртки та об'єднання в Києві при редакції журналу «Дніпро», у Львові при редакції журналу «Радянський Львів», на Донбасі, зокрема при газеті «Ворошиловградська правда», до якого входив і один з найвідоміших письменників Донбасу П.Безпощадний. На Дніпропетровщині при обласній газеті «Зоря» ще в 1944 був створений кабінет молодого автора. Важливим кроком для формування майбутніх письменників стало видання літературних альманахів та збірників творів молодих авторів. Зокрема, на Донеччині було підготовлено альманах «Літературний Донбас» [364, с.3].

Велику роботу з підготовки творчої молоді проводили письменники старшого покоління: П.Тичина, М.Рильський, В.Сосюра, П.Панч, А.Малишко, Л.Первомайський, І.Ле, І.Нехода, Т.Одудько. Вони у своїх статтях, виступах, промовах не лише засвідчували необхідність посиленої роботи з молоддю, а й давали практичні поради для здійснення керівництва процесом підготовки творчої зміни.

Особливу увагу до обдарованої молоді виявляв В.Сосюра. За свідченням

його колег, він практично не відмовляв письменникам-початківцям у допомозі, завжди давав схвальні рекомендації всім віршам, які до нього надходили, до друку. Так само це стосувалося і прийому до СРПУ: «Всі поети, які хочуть поступити в Союз, вони прийдуть до Сосюри, він всім пише, що це чудова людина і треба її прийняти» [59, арк.67]. Велику роботу щодо підготовки творчої молоді проводив П.Панч, який вмів поєднував вимогливість і велику любов до підростаючого покоління [354, с.185].

Праця досвідчених письменників з підготовки молоді мала своїм наслідком формування у творчої зміни високих моральних якостей, спонукала їх до мистецького оновлення. Відомі письменники своїм прикладом розуміння політичної ситуації та проблем суспільства України, високим рівнем національної свідомості зробили серйозний поштовх для допомоги молодим митцям. Крім цього, підготовці молоді сприяли виступи на творчих конференціях і нарадах із критичними доповідями, звернення-поради до поетів-початківців. Листування з молодими поетами, звернення до них через відкриті листи і статті дозволяло творчій зміні України засвоїти та усвідомити кращі мистецькі надбання вітчизняної літератури.

Наявність у країні великої кількості літературної молоді вимагала рішучих кроків від СРПУ. Вже з моменту визволення України від німецьких загарбників і відновлення роботи СРПУ представники місцевих літературних гуртків і об'єднань неодноразово зверталися за організаційною та фінансовою допомогою до неї, однак позитивної відповіді не отримували. Поворотним етапом у роботі з молодю творчою інтелігенцією стала I Всесоюзна нарада молодих письменників (березень 1946 р.), на якій були присутні 135 літераторів. Безпосередніми наслідками наради стали: створення комісії для роботи з молодими літераторами при Спілці радянських письменників СРСР і відповідно при республіканських спілках, залучення письменників-початківців до роботи в газетах і журналах як членів редколегій і співробітників, публікація творів авторів-початківців у всесоюзних та республіканських видавництвах; організація творчих відряджень молодих письменників. Однак основною

умовою участі у виданнях було дотримання методу соціалістичного реалізму, володіння основами марксистсько-ленінської теорії.

Утворені комісії для роботи з молодими письменниками надавали значну допомогу літераторам-початківцям. Вони сприяли в організації та діяльності літературних об'єднань у багатьох містах УРСР, Кабінету молодого автора, керівництво якими здійснювали досвідчені майстри слова, організовували творчі відрядження молодих письменників у різні регіони країни, брали участь в обговоренні та рецензуванні перших творів молодих авторів, у проведенні нарад літераторів-початківців. Важливим кроком у поліпшенні організації підготовки творчої молоді стало створення в 1951 р. при СРПУ секції для роботи з молодими письменниками. Її головою було призначено П.Тичину, а відповідальним секретарем Д.Білоуса. Також їй передали і функції колишнього Кабінету молодого автора.

У створенні системи підготовки письменників-початківців велику роль відігравали зустрічі з молодими літераторами в республіканських спілках. У червні 1946 р. відбулась нарада СРПУ з молодими авторами, у якій взяли участь київські письменники і керівники обласних організацій СРПУ. Завідувач Кабінету молодого автора Г.Плоткін доповів про заходи щодо поліпшення виховної роботи. Кабінет молодого автора постійно організовував літературні консультації з питань прози, поезії, драматургії, залучаючи до неї відомих майстрів слова. Спільно з редакцією журналу «Дніпро» кабінет керував літературним об'єднанням молодих письменників. Завдяки спільній роботі спілки і видавництва автори-початківці отримували змогу друкуватися на сторінках журналу «Дніпро», а найбільш здібні були рекомендовані до прийняття в кандидати і члени СРПУ. З ініціативи кабінету відбувались обласні наради молодих авторів з метою обміну досвідом. Восени 1946 р. було проведено десятиденний семінар республіканського рівня. Протягом наступних років у практику ввійшло періодичне влаштування в клубі СРПУ творчих вечорів молодих письменників з Києва та регіонів. Помітним було прагнення налагодити зв'язки з існуючими літературними гуртками. Важливим аспектом

діяльності Кабінету молодого автора була підготовка літературних збірників й альманахів, які охоплювали всі жанри творчості. Свідченням результативної роботи окремих гуртків стало поповнення лав СРПУ найактивнішими їх учасниками. Так, з літературного об'єднання Харкова вийшли В.Собко, І.Муратов, В.Кондратенко, з літературного об'єднання Донбасу – О.Підсуха, М.Чернявський, Л.Черкашина. З вихованців літературного гуртка Дніпропетровська тільки в 1946 р. до лав СРПУ було прийнято 2 члени. Такі успіхи в роботі літературних гуртків і об'єднань зобов'язували спілку посилити увагу до виховання літературних кадрів. Серед проблем, відзначених всіма учасниками наради, були незадовільний кошторис та відсутність злагодженої роботи з видавництвами.

Наприклад, В.Козаченко відзначав, що незважаючи на успіхи учасників літературної студії при журналі «Дніпро» (М.Познанської, Б.Степанюка), в цілому вона не виправдала сподівання. Автор статті писав: «Керівник студії С.Крижанівський пустив керівництво на самоплив, через що молодь втрачає імпульс творчого зростання» [366, с.4].

У підготовці молодих літераторів велика роль належала літературним консультантам видавництв. Зокрема, чимало творів письменників-початківців було надруковано у журналі «Вітчизна», коли на посаді літконсультанта перебував Д.Білоус. Однак після ідеологічних постанов їх життя ускладнилось, оскільки окрім виявлення формальних недоречностей до обов'язків консультантів увійшло слідкування за ідейним змістом творів.

Окрім спеціальної теоретичної та практичної підготовки митців, в умовах апогею сталінщини не меншого значення набула й ідеологічна. Після конференцій восени 1946 р., зборів комсомольських, профспілкових, творчих організацій було викрито серйозні недоліки в роботі з молодими митцями. Наслідком стало збільшення обсягу роботи щодо виявлення талановитої молоді та її залучення на навчання до вищих та середніх спеціальних мистецьких навчальних закладів [716, с.11]. Посилювалась ідеологічна складова в діяльності літературних гуртків та об'єднань, комісії для роботи з молодими

авторами. Вони організовували для молодих літераторів читання лекцій з марксистсько-ленінської філософії, історії КПРС, актуальних проблем політичного життя держави, залучали письменників до активної політичної роботи під час виборів до ВР СРСР, ВР УРСР, місцевих рад, влаштовували зустрічі молодих літераторів з різними верствами населення.

Підготовка молодих літераторів на місцях полягала як у використанні апробованих на загальнореспубліканському рівні форм роботи, так і в застосуванні деяких власних. Місцеві організації багато уваги приділяли діяльності літературних гуртків на заводах, фабриках, в установах, вишах, проведенню обласних нарад молодих авторів, творчих конференцій та семінарів. Представники літературних об'єднань неодноразово звертались до керівництва СРПУ з вимогою надати допомогу, зокрема організаційну та фінансову. Для сприяння місцевим організаціям СРПУ відряджав спеціальні бригади, до складу яких входили досвідчені майстри слова: П.Панч, В.Сосюра, А.Малишко, Л.Первомайський та ін. Вони не лише допомагали в аналізі творів початківців, а й виступали з теоретичними доповідями. Творча молодь виявляла значну активність на місцях, і тому вказані заходи допомагали її самореалізації. Молоді автори часто вже в перших творах виявляли високий рівень майстерності, перебуваючи в центрі уваги читачів. Це, зокрема, О.Гончар, Д.Білоус, А.Дімаров та ряд інших.

Незважаючи на об'єктивні труднощі, молода творча зміна з'являлась і в західних областях України. Зокрема, першим західноукраїнським радянським поетом офіційна критика вважала Р.Братуня, основними темами творів якого було возз'єднання українських земель, визволення їх від фашистських загарбників. Працюючи заступником голови Львівського відділення СРПУ, він організовував наради молодих літераторів на Львівщині. За ініціативи Р.Братуня було започатковано декади російської, білоруської, молдавської, казахської літератури, які проводились у Львові [557, с.232]. У віршах літературної молоді переважало громадянське звучання, про що згадував Д.Павличко: «В моїй ліриці є речі, які хоч і писалися неложною рукою,

втратили актуальність, суперечать сьгоднішньому уявленню про наш суспільний лад, про ті, як мені здавалось колись, непроминальні цінності соціалістичної епохи» [351, с.132].

Унаслідок проведених в 1945–1953 рр. заходів організаційного характеру відбулося збільшення чисельності письменників-початківців у редакціях мистецьких газет та журналів, зросла кількість молодих членів творчих спілок.

Отже, протягом перших повоєнних років було інтенсифіковано процес створення системи підготовки кадрів молодих письменників. Це дало змогу прийти в літературу багатьом талановитим представникам різних соціальних верств. Робота, проведена СРПУ та іншими організаціями, дозволила не лише розширити коло друкованих праць молоді, а й систематично підвищувати рівень її професійної майстерності.

Раціональне використання спеціалістів – ще одна важлива ланка в підготовці кадрів для будь-якої галузі, здатна остаточно розв'язати проблему практиків. Кожну ділянку мав очолювати дипломований спеціаліст, однак насправді так траплялося не дуже часто. Питання розподілу було неодноразово ставилося на партійних зборах, засіданнях радянських органів влади.

Проблеми з розподілом кадрів існували через відсутність чітко визначеної системи. Зокрема, в 1952–1953 навчальному році з 15 випускників Одеського художнього училища за спеціальністю «художник-виконавець з кераміки» жоден не отримав направлення за спеціальністю. Основні труднощі керівництво закладу вбачало в тому, що заводи фарфоро-фаянсової промисловості, на відміну від навчального закладу, не входили до системи Комітету в справах мистецтв, а підпорядковувались Міністерству місцевої промисловості та тресту Укрфарфорфаянс, і дві відомчі організації не могли «домовитись про використання наших спеціалістів» [217, арк.24]. У зв'язку з цим представники комісії з розподілу випускників направляли на подальше навчання у вищі мистецькі навчальні заклади всіх бажаючих, попри високий конкурс і усвідомлення того, що «не всі з них потраплять, а потім працюватимуть не за спеціальністю» [217, арк.25].

Схожа проблема існувала і в художньо-промислових училищах. На одній із нарад у заступника голови Ради Міністрів УРСР відзначалось, що «підготовка кадрів, які випускають училища прикладних мистецтв, не пов'язана з загальним народно-господарчим планом», тому випускники не забезпечені роботою за спеціальністю Комітетом у справах мистецтв, а міністерства або не потребують фахівців, або не беруть випускників на роботу, через те що самі готують кадри в галузях своєї промисловості (кераміка, художники по текстилю, альфрейщики, оформлювачі книг і т.д.). [11, арк.142-146].

Отже, в підготовці спеціалістів спостерігались риси безсистемності: відбувалось нарощування випуску спеціалістів без урахування потреби в них, недостатньо контролювався процес розподілу випускників. У результаті цього частина митців уже в роки навчання була приречена на здобуття другої спеціальності.

Таким чином, аналіз процесу підготовки і використання кадрів творчої інтелігенції в Україні в повоєнний період засвідчує, що державними органами був накопичений певний досвід у подоланні труднощів організаційного, методичного, наукового та матеріального характеру. Протягом аналізованого періоду було відновлено всі довоєнні та створено ряд нових мистецьких навчальних закладів. Це дозволило збільшити кількість підготовлених спеціалістів творчої інтелігенції, скоротити число практиків і підвищити професійний рівень творчих спілок.

Однак існували значні недоліки в розподілі мистецьких кадрів, у зв'язку з чим найбільша кількість випускників направлялась до Києва та західних областей України. Це призводило до послаблення кадрового потенціалу інших регіонів УРСР. Окрім того, через недосконалу систему розподілу багато молодих митців вимушені були працювати не за професією.

Наявні суспільно-політичні умови та залишковий принцип у фінансуванні освіти не давали змоги повною мірою використати можливості покращення підготовки спеціалістів. Рівень матеріального забезпечення вітчизняних

мистецьких ВНЗ був відносним порівняно з розвитком матеріально-технічної бази розвинених країн світу

Підготовка письменницьких кадрів мала власні особливості. Більшість майбутніх літераторів формувалась через мережу літературних гуртків та об'єднань. З 1946 р. ними починають керувати Кабінет молодого автора при СРПУ, а згодом – Комісія та секція для роботи з молодими письменниками, які були головними в системі підготовки творчої зміни. Централізація управління об'єднаннями літераторів, з одного боку, давала змогу охопити більшу кількість регіонів України для розвитку там літературного життя, сприяла зростанню там літературної молоді, а з іншого – прагнула посилити ідеологічний контроль над творчою молоддю.

Отже, у перше повоєнне десятиріччя в питаннях кадрового забезпечення творчої інтелігенції можна зробити такі узагальнення.

У складних післявоєнних умовах відновлення матеріальної бази та долання демографічних втрат у країні поступово призвело до відновлення процесу підготовки творчої інтелігенції. Однак на якісному рівні майбутніх митців позначилася політико-ідеологічна спрямованість кадрової підготовки. Основою положним критерієм для радянського інтелігента була не його освіченість, а політична позиція. Формування кадрів творчої інтелігенції в перше повоєнне десятиліття відбувалася в умовах репресій та ідеологічного тиску влади на кращих її представників, а це призводило до поступової втрати нею культурного і морального пріоритету в суспільстві і, зрештою, до зміни морально-політичного обличчя.

Партійно-радянська верхівка використовувала перевірені на практиці методи підготовки творчих кадрів: висуванство, перепідготовка та залучення представників інтелігенції дорадянського періоду та виховання молодих митців через систему середніх спеціальних і вищих мистецьких навчальних закладів.

Основним засобом підготовки творчої інтелігенції було функціонування системи професійної мистецької освіти, що базувалося на діяльності трьох взаємопов'язаних типів спеціальних навчальних закладів, які забезпечували

послідовне засвоєння знань учнями та студентами. Незважаючи на те, що кількісні показники у підготовці національних кадрів в Україні постійно поліпшувались, остаточно вирішити цю проблему не вдалося. З одного боку, відбувалось залучення до лав творчої інтелігенції вихідців з широких верств населення, а з іншого боку, нова мистецька еліта піддавалась значній ідеологізації, виховувалась у дусі відірваності від національних традицій. Система радянської мистецької освіти була спрямована на відчуження молоді від української духовності, національної історії, звичаїв власного народу, традицій. Лише окремі представники творчого середовища навіть за складних морально-політичних умов зуміли створити самобутні та високохудожні твори.

На західноукраїнських землях у підходах до розвитку мистецької освіти домінували політичні критерії. Для регіону було характерно засилля працівників із Сходу, низький відсоток місцевої молоді в контингенті ВНЗ. За викладачами і студентами здійснювався постійний нагляд на предмет «політичної благонадійності».

Протягом перших повоєнних років було інтенсифіковано процес створення системи підготовки кадрів молодих письменників. Це дало змогу прийти в літературу багатьом талановитим представникам різних соціальних верств. Робота, проведена СРПУ та іншими організаціями, дозволила не лише розширити коло друкованих праць молоді, а й систематично підвищувати рівень її професійної майстерності.

Використання позитивних складових процесу підготовки творчої інтелігенції в повоєнний період може бути корисним при розбудові національної системи освіти і в наш час.

РОЗДІЛ 4

КУЛЬТУРНИЦЬКА, ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА ДЕРЖАВНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ

4.1. Культурно-освітня робота творчої інтелігенції

Структура будь-якої соціальної групи тісно пов'язана з тими соціальними функціями, які вона виконує. Загальними функціями духовної культури і спеціальної групи людей, яка зайнята в цій сфері, є культуротворча, виховна, освітня, пізнавальна, комунікативна, інформаційна. Саме ці функції визначають роль і місце творчої інтелігенції в суспільстві. У цілому ж варто відзначити, що діяльність творчої інтелігенції є поліфункціональною. Вона об'єднує різні впливи, які стосуються майже всіх сфер духовної культури та напрямів життя людського суспільства. Актуальною є потреба з'ясувати основні форми та методи культурно-освітньої, суспільно-політичної роботи митців України та їх участі в державному житті республіки в перші роки повоєнного періоду.

Бачачи в духовній культурі галузь діяльності, що має класовий характер, партія й уряд СРСР особливу увагу звертали на зміцнення її ідеологічних основ. З огляду на це культурницька діяльність творчої інтелігенції була поставлена в доволі жорсткі рамки. Попри це, митці відзначалися великою активністю в культурно-освітній сфері.

Діяльність творчої інтелігенції як важливої соціальної верстви суспільства в повоєнний період найдоцільніше, на нашу думку, представити через призму форм та методів активності окремих особистостей і колективів, серед яких основна увага належить творчим спілкам. Враховуючи обмежені рамки дослідження, зупинимо нашу увагу на діяльності письменників, художників і композиторів, які водночас перебували у складі відповідних творчих спілок – СРПУ, СРХУ і СРКУ.

У радянській науці панував підхід до художньо-творчої діяльності лише як до процесу, підпорядкованого й орієнтованого на безликого масового

споживача. Цим самим фактично знімалося питання про складний характер цієї діяльності, яка має свої внутрішні аспекти розвитку. Однак при цьому не враховувалося те, що діячі літератури й мистецтва поряд із думкою більшості аудиторії великої ролі надавали професійному аналізу власної творчості, а також власній оцінці зробленого. Вивчення художньо-творчої діяльності митців на прикладі однієї галузі мистецтва буде неповним та фрагментарним. Саме тому важливо розглядати кожну підгрупу творчої інтелігенції як невід'ємну частину цілого, вміти виявити у творчості спільне і відмінне, порівняти прояви різних духовно-творчих характеристик.

Культурна сфера завжди була складовою суспільно-політичного життя, що віддзеркалює перебіг суспільних процесів. А при радянській системі вона ще й виконувала функцію провідника ідейно-партійного виховання населення. В основу політики ВКП(б) в області розвитку літератури й мистецтва були покладені проголошені В.Леніним принципи партійності й народності мистецтва, згідно яких воно мало бути тісно пов'язане з народом, сприяючи будівництві комунізму.

Творча інтелігенція однією з перших поверталася в звільнені райони УРСР, будучи важливим чинником відбудовчого процесу в країні. Розуміючи це, радянська влада активно використовувала вплив цієї верстви на населення. Зокрема, головним завданням для влади було поновити контроль над соціальною свідомістю, для чого в першу чергу, необхідно було контролювати інтелігенцію, яка завжди виступала генератором ідей та суспільних рухів.

Відразу з поверненням у звільнені українські міста діячі літератури і мистецтва розпочинали організаційну роботу з культурного обслуговування населення. Відповідно до цього вони визначали основні напрямки своєї діяльності. Для забезпечення в УРСР першочергових відбудовчих заходів у галузі культури в 1944–1945 рр. державою було асигновано 8,6 млрд. крб. [566, с.131].

Основні завдання всіх мистецьких установ радянської України визначалися на основі промови М.Хрущова на VI сесії ВР УРСР [333, с.38].

Відповідно до неї працівники літератури та мистецтва мали зображувати чотири основні теми: боротьба радянського народу з нацистами, боротьба з «українсько-німецькими націоналістами», героїчні подвиги людей в тилу ворога та на відбудові господарства, дружба народів СРСР. Як впливає з документа, перед діячами літератури і мистецтва ставилося завдання визнати особливу роль росіян та їхньої культури, змиритися з меншовартістю українського народу.

У перші післявоєнні роки відбулося творче пожвавлення в галузі літератури та мистецтва, яке все активніше впливало на підвищення морального та культурного рівня народу. Письменники, композитори, кінематографісти, художники, скульптори, архітектори представили ряд нових творів, у яких розглядалися важливі проблеми радянського суспільства. Бурхливо розвивалося театральне мистецтво: на 1950-ті рр. існувало 70 театрів.

Неухильно збагачувалося музичне мистецтво: працювало 6 театрів опери та балету (Київ, Харків, Львів, Одеса, Донецьк, Дніпропетровськ), 3 театри музичної комедії (Київ, Харків, Одеса), 25 філармоній, 25 музично-драматичних театрів, діяло 70 концертних ансамблів, симфонічних оркестрів, хорових колективів, народних хорів, ансамблів бандуристів, струнних квартетів [491, с.119].

Кращими операми перших повоєнних років були: «Молода гвардія» Ю.Мейтуса, «Богдан Хмельницький» К.Данькевича, у 1950-ті рр. – твори «Чудесний край» і «Червона калина» О.Рябова, «Марія» С.Заславського, «Серця і долари» О.Сандлера; балетні твори: «Лісова пісня» М.Скорульського, «Маруся Богуславка» А.Свечнікова, «Хустка Довбуша» А.Кос-Анатольського, «Ростислава» Г.Жуковського. З новими творами виступали П. та Г.Майбороди, Л.Ревуцький, А.Штогаренко, А.Філіппенко, С.Козак, Г.Верьовка. Українська музика мала успіхи в масовій пісенній творчості – як хоровій, так і сольній – і була представлена творами О.Білаша, А.Кос-Анатольського, П.Майбороди, А.Філіппенка, І.Шамо, А.Штогаренка [450, с.54].

Основною темою творів живопису, графіки, скульптури в повоєнні роки

була героїка перемоги у Другій світовій війни, великі постаті народу-переможця, свідченням чого стали картини «Ворог наближається» Т.Яблонської, «Бабин Яр» В.Овчинникова, «Ми ще повернемося» Л.Мучника, «Прапор перемоги» П.Сулименка, «Визволення Києва» І.Бесєдіна, «Чорноморці» В.Пузиркова, «Партизани» С.Отрощенко, «Незабутнє. 1943 рік» А.Пламєницького, «Повернення» В.Костецького та ін.

Поряд із воєнною тематикою у творчості митців все вагомніше місце посідають події історичного минулого, звернення до яких розглядалось як єдиний засіб уникнути компромісів із мистецтвом і переслідувань влади, мирна праця народу, образи сучасників. Великий успіх мали картини на тему визвольної боротьби українців: «Навіки разом» М.Хмелька, «Богдан Хмельницький залишає в заставу кримському хану свого сина Тимоша» В.Задорожного. На шевченківську тематику були створені картини «Тарас Шевченко в майстерні К.Брюллова», «Олдрідж у майстерні Тараса Шевченка», «Повернення» Г.Меліхова, «Думи мої, думи...» М.Божія, «В рідному домі. Сестра» В.Хитрикова, «Шевченко на батьківщині» В.Патика.

Монументальне мистецтво було пов'язане з увічненням радянських воїнів, зокрема було створено пам'ятники «Україна – визволителям» в с. Міловому Ворошиловградської області та біля міста Ужгорода, монументи Вічної Слави в Києві, Черкасах, Пагорб Слави у Львові, Обеліски Перемоги в Чернівцях, Харкові, Севастополі, Сімферополі та ін. Усього було збудовано близько 40 тисяч монументів Вічної Слави, обелісків, пам'ятних знаків [450, с.58].

Проявом компромісу художників з владою стало виготовлення пам'ятників вождям системи, спорудження яких часто не вимагало художнього хисту, і навіть невдалий проект давав вищі звання, гонорари, ніж інші проекти. Зведення великих монументів, багатофігурних скульптурних композицій на честь Жовтневої революції та встановлення радянської влади в Україні починається в Києві (група скульпторів на чолі з В.Бородаєм), Харкові (група скульпторів на чолі з В.Агібаловим). Паралельно створювалися пам'ятники відомим діячам української культури: Т.Шевченку – в Дніпропетровську, Лесі

Українці – у Києві, І.Франку – в Дрогобичі, І.Франку та В.Стефанику – у Львові, Панасові Мирному – у Полтаві, М.Коцюбинському – у Чернігові, М.Лисенку – у Києві.

Активізувалося творче життя на західних землях України. На Буковині, де налічувалось близько 20 художників, у лютому 1945 р. було проведено першу виставку, організовано художню майстерню та зроблено перші кроки до створення студії, яка б допомагала вчитися молоді [371, с.3].

Важливою складовою духовного життя в Україні завжди була художня література. Її розвиток не переривався і під час війни. Більшість членів СРПУ працювала військовими кореспондентами та редакторами фронтових друкованих органів. Важливим для української культури був прихід у літературу талановитої творчої молоді, переважно фронтовиків-літераторів О.Бандуренка, П.Воронька, О.Гончара, Ю.Збанацького, О.Підсухи, В.Швеця, Я.Шпорти, О.Юренка, та ін. Продовжували плідну творчу діяльність класики української літератури М.Бажан, М.Рильський, В.Сосюра, П.Тичина, Ю.Яновський та ін.

Бурхливий розвиток мистецтва України був відкоригований рядом ідеологічних постанов комуністичної партії та радянського уряду з питань літератури та мистецтва: «Про журнали “Звезда” і “Ленинград”» (14 серпня 1946 р.), «Про репертуар драматичних театрів і заходи щодо його поліпшення» (26 серпня 1946 р.), «Про кінофільм “Большая жизнь”» (4 вересня 1946 р.), «Про оперу “Великая дружба” В.Мураделі» (10 жовтня 1948 р.). Схожі постанови було видано органами ЦК КП(б)У. Поява цих документів ознаменувалася некомпетентним втручанням у творчу діяльність, запереченням елементарної художньої свободи, виявленням зневаги до творчої інтелігенції. У 1948–1950 рр. тиск на митців посилювався. У 1948 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про стан і заходи поліпшення музичного мистецтва на Україні у зв’язку з постановою ЦК ВКП(б) «Про оперу “Великая дружба”», яка піддала критиці твори Б.Лятошинського, М.Колесси, М.Вериківського,

Г.Таранова та деяких інших митців за «антирадянський, формалістичний» зміст.

Однак навіть незважаючи на колосальний тиск, окремі митці намагалися зберегти художнє обличчя. Зокрема, науковець української діаспори С.Наумович відзначав, що література західноукраїнського регіону не цілком втратила риси місцевого колориту, говірки, звичаїв [568, с.105]. Так само намагалися протистояти партійним настановам і художники. Єдиною течією, яка найменше йшла в розріз із соціалістичним реалізмом, був імпресіонізм. Ідеологів не дратував нейтрально-споглядальний характер пейзажів, натюрмортів, які могли трактуватись як змалювання нової дійсності. Традиції авангардизму, біля витоків якого стояв М.Бойчук, на західноукраїнських землях продовжували Р.Сельський та його жінка М.Сельська-Райх. На Закарпатті імпресіоністичні традиції, поєднані з яскравими народними мотивами, відображались у творчості А.Ерделі та Й.Бокшая [593, с.520].

Значною була робота митців щодо відновлення культурного життя в регіонах. Для цього створювались бригади з 3–5 осіб, завданням яких було провести інспекцію культурних закладів на відповідній території. Незважаючи на пропагандистський характер таких поїздок, бригади часто виконували важливу організаційну роботу з відновлення творчих спілок, мистецьких навчальних закладів, культурних організацій. Особлива увага була прикута до західних областей України та Донбасу. Так, на Закарпаття в 1945 р. було відряджено групу письменників у складі П.Панча, Ю.Яновського, Ю.Смолича, Д.Косарика, О.Ільченка та В.Кучера, які проводили творчі вечори і зустрічі з робітниками регіону [364, с.3]. Бригада київських письменників у складі М.Нагнибіди, Д.Косарика, М.Шеремета, А.Турчинської здійснювали фольклористичну роботу в західних областях України, підсумком чого стало видання збірки народної творчості краю.

Важливими культурними заходами в різних регіонах України була організація літературних вечорів і лекцій, які організовувало Бюро пропаганди художнього слова при СРПУ. Лише протягом 1945 року відбулось понад 80

зустрічей письменників з трудящими заводів, колгоспниками, шахтарями, населенням західних областей України, найактивнішими учасниками яких були провідні літератори М.Рильський, М.Бажан, А.Малишко, Л.Смілянський, О.Гончар [119, арк.56]. Під час відряджень письменники збирали матеріал для творів, ознайомлювалися з настроями і проблемами людей, читали власні літературні твори. Особливо активну позицію займали Остап Вишня, Іван Ле, М.Рильський, П.Тичина, виступи яких мали великий успіх в аудиторії.

Щоб виїзди не були одноразовими, за мистецькими колективами закріплювались певні об'єкти народного господарства, культурно-освітні заклади, райони як «підшефні». Шефська робота, яка вимагала від митців значних творчих сил та часу, мала різнобічний характер. Її форми визначалися залежно від співвідношення можливостей та потреб установ та організацій, в яких проводилася шефська робота. Найбільш широкого розмаху вона набула в районах Донбасу. Мистецькі установи проводили шефську роботу також серед юнаків і молоді, оскільки уряд ставив схоже завдання як перед педагогічними колективами, так і перед митцями – виховати «справжніх патріотів і громадян».

До форм шефської роботи відносилось і забезпечення бібліотек, переважно сільських, книжками, допомога їм у комплектуванні нотами. Зокрема, П.Воронько та Остап Вишня неодноразово поповнювали бібліотеки західноукраїнського регіону.

Правління спілок письменників, художників, композиторів у перші повоєнні роки спрямовували свої зусилля на підвищення творчої активності та покращення умов для роботи своїх членів. Одним з таких заходів було проведення творчих звітів. До таких своєрідних проміжних підсумків діяльності можна віднести виставки художників, концерти митців, вистави театрів, літературні зустрічі та творчі вечори письменників.

Основним завданням художників перших повоєнних років стала підготовка до всесоюзної художньої виставки. Одним з її етапів було проведення VIII республіканської виставки, яка відкрилася 5 листопада 1945 р. в Державному музеї українського мистецтва [450, с.60]. Проведення цього

заходу мало важливе значення, оскільки вперше в історії культурного життя України свої роботи спільно виставляли митці Києва, Харкова, Одеси, Полтави, Чернігова, Дніпропетровська, Сталіно, Ворошиловграда, Львова та Закарпаття. За підготовкою художників до всесоюзної виставки уважно стежив Комітет у справах мистецтв, а керував безпосередньо підготовкою заступник голови Комітету та начальник Управління образотворчого мистецтва О.Пащенко.

Однак з-поміж усіх подій мистецького життя особливе місце посідає проведена з 15 по 25 червня 1951 р. у Москві Декада українського мистецтва і літератури. Подія мала ідеологічно довести торжество соціалістичного реалізму та нерозривно зв'язок з мистецтвом російського народу. Вона, за оцінкою дослідника В.Бадяка, «традиційно обмежувалася декоративністю, випробуваними етнографічними атрибутами» [396, с.137], і, крім того, відбувалася на тлі українофобської кампанії проти В.Сосюри. Посилили увагу до декадних подій засоби масової інформації. Вони безапеляційно демонстрували офіційну позицію та проводили партійну лінію, прагнучи вплинути на мистецький процес. Регіональні видання, зокрема «Львовская правда», виділяли по цілій сторінці для інформації про підготовку різних спілок до заходу, розповідали про відомих митців. Основні зауваження зводились до того, що недостатньо розроблялася «ідейні теми», зокрема соціалістичних будов. Усього для участі в Декаді з України прибули близько 1500 осіб: артисти драматичних і оперних театрів, музиканти, художники, письменники [379, с.1]

За наслідками Декади Президія ВР СРСР відзначила ряд митців орденом «За визначні здобутки в культурі», а місцеві чиновники та учасники форуму надіслали подяку Москві «за гостинність, поцінування та натхнення на подальші злети».

Отже, безпосередня творча діяльність українських митців, попри ідеологічні кампанії та репресії з боку влади, збагатила здобутки української національної культури та була спрямована на її подальший розвиток.

Крім власне творчої роботи, представники брали участь у розвитку інших галузей культури. Розглянемо основні з них.

Як у часи війни, так і в повоєнний період активним засобом для проведення культурної та агітаційної роботи стає радіомережа. Літератори, композитори, артисти, актори та інші представники творчої інтелігенції працювали або ж виступали на радіо. Активністю в радіостудії відзначалися письменники Д.Білоус, А.Малишко, М.Нагнибіда, І.Нехода, П.Панч, М.Рильський, Ю.Смолич, В.Сосюра, П.Тичина, П.Панч, артисти З.Гайдай, М.Крушельницький, М.Литвиненко-Вольгемут, І.Паторжинський, О.Шумський, В.Дуклер та ін. Також на радіо виступали й творчі колективи. Участь митців у радіопередачах сприяла ознайомленню населення з новими музичними творами, виконання яких супроводжувалося словесними поясненнями. Саме за допомогою радіо проводилася широка пропаганда військово-патріотичних творів літераторів. Зокрема, студенти Київської державної консерваторії ім. П.І. Чайковського (піаніст Гіндін, скрипаль Шор) виступили в жовтні 1945 р. з концертом, приуроченим до дня визволення України [149, арк.7]. Українська радіокомпанія у 1945 р. влаштувала цикл радіопередач, присвячених творчості лауреатів Сталінських премій. П.Нятко і Є.Пономаренко читали поезії Л.Первомайського, С.Іващенко виконав кілька пісень на тексти поета. Окремі передачі були присвячені П.Тичині, М.Рильському, М.Бажану [372, с.4].

Прискорено розвивалася телевізійна мережа. Перші позивні київського телебачення прозвучали 1 листопада 1951 р., яке стало третім у СРСР, після Москви та Ленінграда. Воно було могутнім засобом ідеологічного та культурного впливу, але разом з тим сприяло естетичному вихованню населення. До виступів на телебаченні залучались провідні митці УРСР: П.Панч, П.Тичина, Н.Ужвій.

Письменники брали активну участь у розвитку кінематографу. Доречно зауважити, що біля витоків українського професійного кіно стояли саме літератори – М.Бажан, О.Довженко та Ю.Яновський. У 1946 р. Міністерство кінематографії УРСР за сприяння тодішнього заступника голови РМ УРСР М.Бажана запланувала видати серію з 45 документальних історико-культурних

фільмів. У написанні сценаріїв взяли участь письменники Д.Бедзик, С.Голованівський, Я.Галан, В.Василевська, О.Корнійчук, Ю.Смолич, а музичним керівником проекту було призначено П.Козицького [44, арк.75-90]. 19–20 вересня 1949 р. в Києві було проведено республіканську нараду з питань кінематографії, на якій були присутні 4 представники СРХУ, 10 делегатів від СРХУ та 6 – від СРКУ. Під час наради наголошувалося на потребі взаємодопомоги та координації дій творчих спілок у процесі створення нових кінофільмів [118, арк.2].

Письменницька інтелігенція брала активну участь у відновленні та розширенні мережі періодичної преси України. Після війни українські літератори працювали в редакціях республіканських газет («Радянська Україна», «Правда Украины», «Література і мистецтво», «Літературна газета», «Радянське мистецтво»), а також журналів («Україна», «Вітчизна», «Перець»). Серед їхніх кореспондентів і дописувачів були: М.Бажан, В.Василевська, Л.Дмитерко, О.Корнійчук, В.Кучер, Іван Ле, А.Малишко, С.Скляренко, В.Сосюра, М.Стельмах, А.Шиян та ін. Зусиллями письменників було ініційовано створення нових літературних видань, зокрема журналу «Радянський Львів» (з 1951 р. реорганізований у загальнореспубліканський часопис «Жовтень»).

Активною була участь творчої інтелігенції у видавничій діяльності. У перші повоєнні роки з української радянської літератури було видано низку творів М.Бажана, А.Головка, А.Малишка, І.Неходи, Л.Первомайського, П.Тичини, М.Рильського, В.Сосюри та інших – всього понад 100 книжок накладом більш як 10 тис. примірників [372, с.3]. Планувалося здійснити багатотомні академічні видання Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, велику роботу щодо яких проводило Львівське відділення Інституту літератури НАН УРСР у Львові на чолі з М.Возняком [349, с.146]. Уже до 1950 р. зусиллями СРПУ було випущено близько 200 найменувань книжок з накладом близько 1 млн. примірників. У світ виходили підготовлені під егідою Спілки радянських письменників України літературно-публіцистичні альманахи й збірники, зокрема у західних областях УРСР, на Донбасі, у Києві. У 1946 р. починає

функціонувати Закарпатське обласне книжкове видавництво, яке видавало літературу також угорською мовою.

Значну видавничу роботу здійснювали українські композитори. Членами СРКУ тільки за 1950 р. випущено 99 музичних збірок та творів загальною кількістю 220 назв; а вже в 1951 р. 53 видання включали 235 назв. З них лише 6 належали західноукраїнським композиторам [491, с.121].

Таким чином, українські митці зробили значний внесок у розвиток різних галузей культури. Наполеглива діяльність представників творчої інтелігенції сприяла її швидкому відновленню та подальшій розбудові.

Окремі діячі мистецтв взяли участь у підготовці нового видання «Українського правопису», керівництво яким здійснював Інститут мовознавства АН УРСР на чолі з Л.Булаховським. Він мав замінити недосконалий звід правил 1933 року, повністю продиктований партійно-радянським керівництвом та орієнтований виключно на східноукраїнські мовні традиції [655, с.4]. Новий правопис був затверджений наркомом освіти П.Тичиною у 1946 р., а до складу комісії входили знані митці М.Бажан, М.Рильський, П.Тичина, Г.Пільгук, Ю.Яновський. Щодо його ухвали було не все однозначно. Зокрема, дослідник С.Тельнюк зауважує: «Хтось (чи особи) з найвищих інстанцій втрутився у правописні проблеми і під приводом необхідності якнайтіснішого зближення української й російської мов примусив акад. Л.Булаховського змінити попередню думку про потребу повернення в українську абетку літери г». [645, с. 4]. Тодішній міністр освіти П.Тичина навіть не хотів підписувати правопис без поновлення в ньому літери г, однак щодо її заборони була пряма вказівка Й.Сталіна [645, с.4]. Слід зазначити, що, незважаючи на подальше зближення орфографічних норм української мови з російською, перевагою нового правопису була уніфікація ряду орфографічних і пунктуаційних норм, упорядкування написання іншомовних слів. Фактично цей правопис з невеликими змінами 1960 року продовжував діяти аж до початку 1990-х років.

З моменту остаточної перемоги в Другій світовій війні відбувалося

поступове обмеження використання української національної тематики та мотивів у мистецтві. Незважаючи на переслідування, критику, цькування свідомо інтелігенція, яка розуміла силу української культури та її вплив на розвиток суспільства, продовжувала висловлювати власні погляди. Наочною ілюстрацією цього є позиція митців щодо складного становища музею імені Т.Г.Шевченка, який опинився під загрозою знищення. Відомий письменник Ю.Яновський з цього приводу зазначив: «Це прекрасна ілюстрація як на Україні відносяться до всього українського <...> свої ж не знають, що з музеєм робити, вірогідно, в душі вважаючи, що краще б цього музею взагалі не було» [54, арк.9]. Спільними зусиллями музей було врятовано. Подібна ситуація склалася з Державним історичним музеєм, який до війни розташовувався на території Києво-Печерської лаври. У 1945 р. за сприяння інтелігенції він був перенесений на територію київського дитинця, де й знаходить нині [372, с.4]. Також зусиллями творчої інтелігенції було засновано меморіальну кімнату М.Самокиша в Харкові [17, арк.116], будинок-музей М.Леонтовича в Тульчині.

Взагалі знищення пам'яток ще з 1920-х років стало традицією в Радянській Україні. Така практика була перенесена і на західноукраїнські землі в повоєнний період. 31 травня 1946 р. Я.Галан як кореспондент газети «Радянська Україна» звернувся з листом до заступника Голови Ради Міністрів Д.Мануїльського: «До одного з найстаріших львівських архівів... вдерлася недавно група озброєних солдатів з розташованої поблизу частини і, зв'язавши сторожа, забрала неоціненної вартості фоліанти». Однак у цій справі, незважаючи на початок слідства, винних так і не було покарано [609, с.237]. Так само не мала успіху спроба директора Львівського музею українського мистецтва І.Свенціцького зберегти понад 2155 творів мистецтва, які віднесені партійними структурами до «ідеологічно шкідливих», переміщені до спецфондів, а потім таємно спалені в приміщенні Львівської бібліотеки АН УРСР у Львові у травні 1952 р. Ця «акція» суттєво підірвала здоров'я художника, і 1956 р. він помер [609, с.237].

Важливою формою роботи митців України було відзначення ювілейних дат визначних діячів науки та культури. При вшануванні відомих діячів чи проведенні урядових концертів була задіяна вся творча інтелігенція республіки. Найбільшого значення влада надавала святкуванню річниць Т.Шевченка, Лесі Українки, І.Франка, М.Коцюбинського, І.Карпенка-Карого, М.Лисенка. Протягом 1945 р. митці святкували 50-річчя Б.Лятошинського та 30-річчя його творчої діяльності; 50-річчя з дня народження М.Рильського та 35-річчя творчої діяльності, 50-річчя письменника Івана Ле; 60-річчя академіка О.Білецького. До ювілею М.Лисенка С.Прохоров написав його портрет. До 75-річчя з дня народження Лесі Українки було заплановано за 1946–1948 рр. здійснити повне видання творів письменниці.

На західноукраїнських землях така практика також набувала поширення. Зокрема, 6 березня 1948 р. відбулося громадське відзначення 70-річчя від дня народження і 40-річчя творчої діяльності О.Кульчицької за участю В.Касіяна. Було подано матеріал у місцевій газеті; у якому особливо відзначені такі твори мисткині, як гравюри «Довбуш», «Головач», «Гуцульські забави», ілюстрації до творів І.Франка та М.Коцюбинського. Усі подібні матеріали подавалися за традиційним шаблоном, створюючи офіційну версію трактування творчості відомих митців.

Окремо варто сказати про вшанування пам'яті діячів культури інших країн Європи та республік Радянського Союзу. Так, на початку 1950-х рр. відзначалось 160-річчя з дня смерті відомого грузинського письменника Д.Гурамішвілі. До цієї річниці М.Бажан завершив переклад ряду творів митця, а в Києві та Миргороді, у якому похований Д.Гурамішвілі, пройшли урочистості [521, с.148]. Така робота сприяла популяризації грузинської поезії серед українського читача та продовжувала традиції українсько-грузинських міжкультурних контактів.

Однією зі сторін ювілейних подій було й те, що митці регулярно виступали на сторінках загальносоюзних, республіканських та регіональних газет і журналів зі статтями про класиків української літератури й мистецтва –

Т.Шевченка, Лесі Українки, П.Мирного, М.Лисенка, М.Леонтовича, І.Труша, а також митців союзних літератур – В.Маяковського, М.Горького, І.Рєпіна, М.Глінки та інших.

Значну культурницьку роботу в зазначений період проводила музична інтелігенція. Велика її заслуга полягала у відродженні народних форм музичного мистецтва. Зокрема, Г.Верьовка, член СРКУ, а в подальшому голова її правління, став засновником народного хору. Поряд з цим хорове мистецтво представляла заслужена академічна капела «Думка» під керівництвом О.Петровського, яка поновила свою роботу в Києві 15 березня 1944 р. Протягом всього 1945 р. тривала реорганізація цього колективу, оскільки довоєнний склад співаків був розпорошений по різних мистецьких колективах, а також у лавах Червоної армії.

Основною формою звітності діячів музичного мистецтва були концерти виконавчих колективів, які, своєю чергою, також показували рівень свого професіоналізму. Наявність на Україні чотирьох театрів опери та балету, шести театрів музичної комедії, розгорнутої мережі професіональних хорів, п'яти симфонічних оркестрів, обласних філармонічно-естрадных закладів зобов'язувала композиторів активно працювати, забезпечуючи виконавців творами різного жанру. Основними осередками професійних музично-виконавчих колективів до війни були філармонії. Однак повоєнні реалії були такими, що виконавцями філармоній були не професійні музиканти, а представники самодіяльності. Саме тому СРКУ організовувала відрядження провідних своїх членів для допомоги у відновленні музичних закладів, надання консультацій та навіть тимчасового керівництва ними. Однак після відновлення начального процесу в консерваторіях та музичних училищах кадрове забезпечення професійним виконавцями покращилось.

Щоб привернути інтелігенцію на свій бік, влада використовувала до окремих її представників заходи морального і матеріального заохочення, найвищим з яких було вручення Сталінської премії. Водночас це було могутнє знаряддя виховання; тому нагороди давалися переважно не за критеріями

художньої якості твору, а з міркувань політичної кон'юнктури. Найвідомішими лауреатами Сталінські премії за перші повоєнні роки стали письменники М.Бажан, В.Беляєв, Я.Галан, В.Сосюра, А.Малишко, композитори Б.Лятошинський, А.Кос-Анатольський, Ю.Мейтус, А.Штогаренко, художники М.Хмелько, С.Григор'єв, А.Петрицький, Т.Яблонська, О.Хвостов, В.Пузирков та ін.

Поряд із культурницькою діяльністю важливе місце в діяльності творчої інтелігенції повоєнного періоду посідала освітньо-виховна. Поєднання культурницької та агітаційної роботи відбувалось під час проведення лекцій серед населення провідними митцями, які організувало лекційне бюро Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР. Для прикладу наведемо основні теми лекцій письменників: «Радянська література в дні Вітчизняної війни», «Радянський історичний роман», «Література і війна», «Доблесть і героїзм радянського народу в художній літературі», «Дружба народів у творах радянських письменників» тощо [365, с.2]. Лекції на літературно-мистецькі теми користувалися великою популярністю населення: так, у 1946 р. лекції О.Білецького «Міжнародне значення української літератури», І.Стебуна «Леся Українка» та Є.Лойцкера «Шолом-Алейхем» відвідувало понад 1 тис. осіб кожену [376, с.3].

Важливу роль у підвищенні освітнього рівня населення відіграло товариство «Знання», створене 1947 р. Воно працювало в тісному контакті з культурно-освітніми закладами, ознайомлювало мешканців міст і сіл із сучасними науковими та культосвітніми знаннями. Лекторами виступали як визначні митці, так і студенти вишів.

Вагому просвітницьку функцію виконував університет музичної культури, організований наприкінці 1944 р. при Українській державній філармонії. У перший рік його діяльності для населення проводились лекції, присвячені творчості українських композиторів, зокрема В.Барвінському, С.Людкевичу, М.Колессі, Л.Ревуцькому, Б.Лятошинському і російських: М.Глінці, М.Балакіреву, О.Бородіну, П.Чайковському, С.Рахманінову та ін. Наступного року відбулось розширення програми. Крім лекцій-концертів з

розвитку української та російської оперної та симфонічної музики, організатори знайомили слухачів з творчістю західноєвропейських композиторів, зокрема Й.Баха, Г.Генделя, Й.Гайдна, К.Глюка, В.Моцарта, Л.Бетховена, Ф.Шуберта, Р.Шумана та ін. Перед початком концертів музикознавці читали слухачам лекції про життєвий і творчий шлях музикантів, давали відомості про задум митця та зміст творів. Програму виконував Державний симфонічний оркестр УРСР під диригуванням М.Каперштейна, Є.Шабалтіної та М.Колесси.

Лише протягом 1945 року для населення було проведено 17 лекцій з історії української та російської музики. У них брали участь кращі митці Києва, які виконували для ілюстрації твори М.Лисенка, К.Стеценка, М.Леонтовича, найкращі зразки російської та західноєвропейської опери. При університеті діяв музичний лекторій для школярів [374, с.4].

Паралельно працював музичний лекторій для школярів старшого віку. Концерти-бесіди для школярів відбувалися в Українській державній філармонії під керівництвом професора Київської державної консерваторії М.Михайлова.

Загалом система виховання радянського громадянина передбачала залучення до мистецтва ще з дитячого садка. Митці взаємодіяли і палацами піонерів, де час від часу влаштовували свого роду майстер-класи, здійснювали шефство над шкільною самодіяльністю й брали участь в організації та проведенні районних і міських олімпіад.

Багато представників творчої інтелігенції було залучено до педагогічної діяльності в мистецьких навчальних закладах. Під їхнім керівництвом зростала творча молодь, яка брала приклад із визначних учителів. Так, викладачами Київської консерваторії були композитори Л.Ревуцький, М.Михайлов, Г.Компанієць, М.Віленський, М.Вериківський, артисти І.Паторжинський, М.Литвиненко-Вольгемут, О.Ротовська, Одеської консерваторії – К.Данькевич, Л.Могилевський, Львівської консерваторії – В.Барвінський, С.Людкевич, Ф.Колесса, О.Крушельницька, А.Солтис, Харківського художнього інституту – М.Дерегус, С.Прохоров. Р.Сельський протягом майже тридцяти років викладав у Львівському інституті декоративного і прикладного мистецтва. На Закарпатті

активну педагогічну діяльність проводили А.Ерделі та Й.Бокшай. За їхньою участю було виховано цілу плеяду відомих закарпатських художників – А.Коцку, А.Борецького, Е.Контратовича, В.Габду, Є.Кремницьку, Ф.Семана, П.Баллу, В.Микиту та багатьох інших. Упродовж 1945–1955 рр. А.Ерделі був директором Ужгородського училища прикладного мистецтва.

Велику роботу на посаді директора Львівської консерваторії проводив композитор В. Барвінський. Митцем було створено ряд фортепіанних творів для підготовки майбутніх педагогів. Він же короткий час у 1947 р. був завідувачем кафедри композиції [501, с.34]. Однак безпідставний арешт композитора в 1948 р. загальмував розвиток консерваторії та сприяв посиленню русифікаторських впливів на цей ВНЗ.

У Київському художньому інституті під керівництвом О.Шовкуненка була створена професійна майстерня побутового жанру і портрету, а під керівництвом К.Трохименка – майстерня історичного і батального живопису. Їх створення дозволило вивести підготовку майбутніх художників на вищий професійний рівень [378, с.4].

У зв'язку з повоєнною скрутою в мистецьких навчальних закладах гостро стояла проблема сумісництва. Внаслідок цього деякі професори мали навантаження по 15 годин на добу. Варто відзначити, що часто саме викладацька робота була єдиним місцем стабільного заробітку митців.

Поряд із педагогічною викладачі займалися й науковою діяльністю. Особливо варто відзначити дослідження професора Київського художнього інституту, народного художника К.Трохименка «Мистецтво портрета на Україні», професора Одеської державної консерваторії К.Макстмана «Шляхи розвитку скрипкової віртуозної техніки», доцента Київської державної консерваторії О.Губермана, який уклав словник української музичної термінології.

Допомогу в науковій діяльності представникам творчої інтелігенції надавала АН УРСР. Зокрема, у перші повоєнні роки при Академії наук УРСР було створено: 1) кабінет образотворчого мистецтва. Тут митці (режисери,

актори, художники театрів і кіностудій), наукові працівники музеїв, журналісти та студенти-дипломанти мали змогу отримати бібліографічну довідку, допомогу в підготовці літератури або ілюстративного матеріалу; 2) музичний відділ, який допомагав науковим працівникам у роботі над рукописами українських композиторів – М.Леонтовича, К.Стеценка, Я.Степового, М.Лисенка. Одним зі співробітників відділу була дочка М.Лисенка Катерина. У відділі містилося 13 тис. примірників різних музичних творів [374, с.4].

На виконання завдання Сталіна наздогнати і перевершити досягнення науки за межами СРСР Управління навчальними закладами Комітету в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР організувало конференцію для поліпшення наукової роботи в галузі мистецтва. На ній були присутні директори мистецьких вишів і їх заступники з навчальної роботи з Києва, Харкова, Одеси та Львова, заступник голови Управління вищої школи при РМ професор Симоненко, О.Макарченко з управління кадрів ЦК КП(б)У, члени Комітету в справах мистецтв при РМ УРСР О.Пащенко, І.Чабаненко, М.Михайлов, Р.Латинський. У 1945 р. викладачами мистецьких вишів було виконано 242 науково-дослідні теми із запланованих 286. Особливо було відзначено наукову роботу проф. В.Касіяна «Графічне мистецтво на Україні», проф. К.Трохименка «Мистецтво портрету на Україні», доц. Харківського художнього інституту М.Зубаря «Скульптура в українській архітектурній старовині». Проте недостатньо уваги приділялось захисту дисертацій. У 8 мистецьких вишах протягом 1945–1946 рр. було захищено лише 4 дисертації [26, арк.12].

Ряд представників української творчої еліти виконували також академічну роботу. Так, дійсними членами АН УРСР були письменники М.Рильський (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнографії), П.Тичина (Інститут літератури), літературознавець М.Возняк (Львівська філія АН УРСР). 19 травня 1951 р. на Загальних зборах АН УРСР дійсним членом академії за спеціальністю літературознавство було обрано М.Бажана [12, арк.34]. Це свідчило про широке визнання митців та багатогранність їхнього таланту. У подальшому українські митці відзначилися не тільки як керівники

відповідних інститутів, але й обирались до президії АН УРСР. Утім, поставлена проблема є настільки широкою, що вимагає окремого наукового дослідження.

Отже, аналізуючи культурно-освітню діяльність митців України в повоєнний період, слід зазначити, що тоталітаризм значно обмежував їхнє поле діяльності, майже не залишаючи свободи вибору. Однак і в цій складній ситуації діячі літератури та мистецтва шукали вихід і досить часто знаходили його. Саме тому неправильним було б стверджувати, що вся творчість радянського періоду не становить жодної мистецької цінності. Зворотним боком медалі є проблема пошуку компромісів митців із владою. Щодо цього існують діаметрально протилежні наукові оцінки – від розуміння і співчуття, оскільки це дозволяло вижити в скрутних умовах (переважно українська історіографія) до засудження (переважно зарубіжна україніка).

Форми і методи діяльності митців у період організації радянського мистецького життя після звільнення українських територій були багатоплановими та взаємопов'язаними. Діяльність творчої інтелігенції була скерована партійно-державною верхівкою на відновлення та зміцнення радянської влади. Уся культурно-освітня робота в Українській РСР будувалася таким чином, щоб нести в собі чітко виражену ідейну спрямованість і задовольняти пізнавальні, духовні інтереси й запити народу. З цією метою і використовувався талант митців проникати в думки та впливати на свідомість людей за допомогою художнього слова, твору.

Однак, незважаючи на зазначені обставини, творча інтелігенція України видала велику кількість праць, завдяки яким було зроблено значний внесок в українську культурну спадщину, збережено й продовжено духовні здобутки світової та національної культури. Свідченням багатогранного таланту представників мистецького середовища України було вміння поєднувати власне творчу діяльність з педагогічною та науковою. Завдяки педагогічній роботі провідних українських митців було зроблено значний внесок у формування покоління творчої молоді. Наукова діяльність представників творчої інтелігенції збагатила не лише мистецтвознавчу та літературознавчу

науку, але й інші сфери гуманітарного пізнання.

4.2. Громадсько-політична діяльність українських митців

Однією з особливих рис творчої інтелігенції є її широкий зв'язок із життям суспільства. Митці УРСР у повоєнний період не лише продукували художні твори, а й усвідомлювали суспільні проблеми свого часу, висловлювали своє ставлення до них, відіграючи помітну роль у житті держави. Аналіз багатогранної діяльності творчої інтелігенції, осмислення її ролі та місця в суспільному розвитку є цілком своєчасним та актуальним. Досвід громадсько-політичної діяльності творчої інтелігенції в зазначений період, спрямований на розвиток як творчих спілок, так і суспільної свідомості, вимагає особливої уваги сучасних вчених, політиків, митців.

Основним видом громадської діяльності творчої інтелігенції була організаційна робота у творчих спілках. Вони виникли ще в 1930-х рр., на основі постанови ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 р. «Про перебудову літературно-художніх організацій», одночасно замінивши собою різноманіття мистецьких організацій, які існували в 1920–1930-х роках. Вже в листопаді 1932 р. на місці ліквідованого Всеукраїнського товариства революційних музик виникла Спілка радянських музик України, перейменована в 1939 р. на СРКУ. У 1934 на I Всеукраїнському з'їзді радянських письменників (16 червня – 12 серпня 1934) було утворено СРПУ. Ухвалений тоді статут Спілки письменників СРСР зобов'язував радянських літераторів до активної участі в соціалістичному будівництві й вимагав підпорядкування політиці комуністичної партії. Статут визначав і єдино дозволений для радянської літератури творчий метод – соціалістичний реалізм, в основу якого покладено засади «партійності та народності». 27 жовтня 1938 р. на I з'їзді художників УРСР створено Спілку радянських художників України.

Як і вся творчість у цілому, спілки перебували під безпосереднім контролем партійно-радянських функціонерів і мали бути слухняними

виконавцями їхньої політики. За це митці отримували певні вигоди. Наприклад, лише члени спілки одержували стабільні умови роботи, заробітну плату та відносно пристойне матеріальне забезпечення як для побутових потреб, так і для творчої роботи. На думку французького вченого Р.Арона, використання владою, політичними режимами чи командами митців, зокрема їхніх талантів з метою маніпулювання словами та ідеями суспільства було характерним для всієї історії мистецтва [389, с.174.].

Усі мистецькі журнали і газети були перетворені на органи спілок і контролювалися відповідним відділом ЦК КП(б)У, що спричинило до ідеологічної заангажованості творчої інтелігенції, їхньої залежності від вказівок політичного керівництва. Також це призвело до матеріальної залежності митців від держави [609, с.224.].

Основними організаційними формами були з'їзди, на яких вирішувалися найважливіші питання роботи спілок. У період між ними керівництво спілками здійснювало правління, скликаючи пленуми. Важливі питання піднімалися на чергових і позачергових зборах митців. Окрім того, до компетенції спілок входило проведення конференцій, нарад, виставок. Митці брали активну участь у престижних світових акціях і форумах. До безпосередніх обов'язків митців-спілчан входило систематичне відвідування засідань творчих спілок, а для делегованих осіб – пленумів та з'їздів цих організацій. Члени секцій та комісій у спілках проводили власну роботу залежно від фахової спрямованості.

На 1944–1945 рр. припала кульмінація установчої роботи митців із відновлення творчих спілок. Її підсумком можна назвати пленуми правління спілок, на яких вирішувалися питання керівництва, визначалися напрямки подальшої роботи, зокрема і у зв'язку з ідеологічними постановами ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. Швидкі дії з відновлення та розбудови творчих організацій свідчать про те, що влада покладала на творчу інтелігенцію великі сподівання в ідейно-виховному процесі. Передусім повертали тих митців, у яких були впевнені щодо їхньої відданості ідеям комуністичної партії і тих, хто мав високий авторитет серед бійців і населення. Кількісне зростання творчих спілок

України дозволило активізувати діяльність творчої інтелігенції та залучити її до активної роботи .

Одними з перших було відновлено осередки СРПУ. Зокрема, після звільнення Харкова сюди в грудні 1943 р. перенесли роботу правління СРПУ і всі його органи – видавництво, журнал, літературний фонд. Тут відбулося в січні 1944 р. перше розширене засідання СРПУ, на якому було вирішено питання керівництва спілкою. На початок 1945 р. було відновлено всі довоєнні обласні філії, крім Дніпропетровської. Основну відновлювальну роботу організації проводили провідні літератори України – М.Бажан, Ю.Яновський, О.Довженко, М.Рильський, П.Панч, В.Сосюра та інші.

Питання організації філії в Чернівецькій області було доручено О.Копиленку, він же запропонував утворити окрему комісію СРПУ з обласних літератур, внаслідок чого за кожную область відповідала б конкретна особа чи кілька осіб [119, арк.36]. Проте пропозиція не знайшла підтримки, і Чернівецька організація була створена лише 1956 р. До цього часу митці слова Буковини Д.Макогон, М.Марфієвич, Г.Мізюн, Г.Блонштейн гуртувалися навколо Чернівецького обласного літературного об'єднання, створеного при редакції газети «Радянська Буковина» [557, с.227]. Тільки в червні 1946 р. було утворено філію СРПУ в Одесі [120, с.72].

Головними організаційними питаннями перших повоєнних пленумів творчих спілок стали кадрові рішення, зокрема обрання їх керівництва. Так, головою СРПУ було обрано М.Рильського, а відповідальним секретарем І.Золотоверхого. До речі, останній поєднував літературну діяльність з політичною, перебуваючи на посаді завідувача відділу агітації та пропаганди ЦК КП(б)У. Одним з актуальних питань повоєнного часу було кардинальне розширення складу спілки. На цьому наголошували літератори С.Борзенко та Ю.Яновський. Однак партійне керівництво не підтримало ці пропозиції [34, арк.51-54].

У зв'язку з ідеологічними постановами з питань літератури 14 листопада 1946 р. було переобрано керівний склад СРПУ. Замість М.Рильського головою

обрано О.Корнійчука, а відповідальним секретарем замість І.Золотоверхого – Я.Башмака. Заступниками голови стали А.Малишко, Іван Ле, Ю.Смолич [123, арк.56]. Офіційною причиною відставки М.Рильського стала його заява про неможливість поєднання керівної роботи в спілці з науковою та літературною, а також стан здоров'я. Однак всі факти свідчать про те, що це було рішення партійно-радянського керівництва. Зокрема, у резолюції загальних зборів письменників міста Києва з питань ідеологічної роботи (серпень 1946 р.) йшлося, що «...тов. Рильський фактично самоусунувся від керівництва, не став на чолі критики буржуазно-націоналістичних і інших ворожих проявів в діяльності окремих письменників» [123, арк.3]. Крім того, йому приписували «націоналістичні помилки», допущені в його доповіді 1943 р. на ювілейній сесії АН СРСР в Москві [123, арк.29]. У зв'язку з цим черговий пленум СРПУ відбувся 1947 р. під головуванням О.Корнійчука. На ньому продовжувалися критичні випадки на адресу письменників Ю.Яновського, М.Рильського та ін. Ще одним підсумком згаданого пленуму стало суттєве зростання кількості членів правління. Склад останнього порівняно з 1947 р збільшився майже вдвічі і складав 39 осіб.

Чергова зміна керівництва СРПУ протягом першої повоєнної декади відбулась у 1953 р., після звільнення О.Корнійчука з посади голови правління СРПУ у зв'язку з призначенням його на пост першого заступника голови Ради Міністрів УРСР. Новим головою став М.Бажан, заступниками – Л.Дмитерко та О.Гончар, відповідальним секретарем – Ю.Збанацький.

Найбільш розгалужену мережу до війни мала СРХУ, тому й відновлення її осередків вимагало великих зусиль. Евакуйовані художники, як і інші митці вступили на звільнену територію України разом з радянськими військами. Голова правління СРХУ О.Пащенко водночас обіймав посаду заступника начальника Комітету в справах мистецтв УРСР, проводячи організаційну роботу серед художників. З-поміж митців, які перебували на окупованих територіях, варто назвати Г.Світлицького, С.Прохорова. Основна організаційна діяльність художників була спрямована на скликання пленуму СРХУ, який

було проведено в червні 1944 р. Його наслідком стала зміна керівництва спілки. За власним бажанням був звільнений голова О.С.Пащенко, а його місце посів В.Касіян, заступниками голови стали С.Бесєдін, М.Дерегус, І.Шпільман, відповідальним секретарем – С.Раєвський [81, арк.1]. Новообране правління СРХУ клопоталося перед РНК УРСР щодо відновлення роботи філій Українського відділу Художнього фонду СРСР у Києві та художніх підприємств у Києві, Львові, Харкові, Одесі; салонів-виставок в Києві, Харкові, Львові та Одесі. Відновлення цих організацій зумовлювалося необхідністю створення агітаційної продукції для облаштування зруйнованих міст та сіл.

Для підсилення обласних організацій було вирішено надсилати до них найбільш професійних майстрів у ролі уповноважених: К.Трохименка, Ю.Дайца, С.Бесєдіна та В.Касіяна [81, арк.31]. М.Дерегус і М.Глущенко створили організаційний комітет Львівської організації СРХУ, який 31 липня провів перше засідання [397, с.70]. На засіданні головою комітету було обрано Р.Турина, заступником – Ф.Тота, членами правління – К.Ліщинського, О.Кульчицьку, В.Манастирського, Я.Пшибильську. [397, с.70]. Однак після ідеологічних постанов ЦК КП(б)У в 1948 р. керівництво більшості центральних та обласних організацій було переобрано. Так, новим головою правління Львівської організації СРХУ став І.Левицький, а відповідальним секретарем – В.Сіпер [90, арк.12]. Головою Харківської організації СРХУ було призначено С.Бесєдіна [91, арк.58].

Значно організованіше відбувалася відновлювальна робота в СРКУ. У Києві правління СРКУ та Музичний фонд УРСР поновили свою роботу лише з 20 березня, після прийняття постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 18 березня 1944 р. [146, арк.1]. Головою СРКУ в 1943–1945 рр. фактично був П.Козицький, який поряд з тим був заступником голови Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР. Офіційно ж головою спілки в 1944 р. був затверджений Л.Ревуцький. Пленум СРКУ, який відбувся 5–18 травня 1945 р. в Києві, підтвердив його повноваження [148, арк.6].

Отже, відновлення осередків творчих спілок відбувалось за схожою

схемою. Задля цього члени спілки, зокрема правління, вирушали у відрядження до звільнених міст з метою перевірити наявність належної кількості митців. Вивчивши стан справ на місцях, вони вже на засіданні правління вирішували питання про створення організаційного комітету обласної спілки.

Особливе становище склалося на Закарпатті. Після звільнення Закарпатської України та приєднання її до Української РСР постало питання про організацію там осередків творчих спілок. Зважаючи на те, що Закарпаття у міжвоєнний період перебувало в складі Чехословаччини, а з початком Другої світової війни – Угорщини, організація мистецького життя значно відрізнялася від радянської практики. Зокрема, тут не існувало централізованих мистецьких організацій. В основному митці об'єднувалися за напрямками своєї діяльності, або ж гуртувалися навколо відповідних шкіл.

Після звільнення Закарпатської України від фашистської окупації місцеві художники продовжували працювати за звичними для них принципами, тобто індивідуально, маючи власний художній напрямок. На липень 1945 р. в Закарпатті було зареєстровано 15 художників, які викладали малювання в школах [373, с.8]. Організацію створення відділу спілки взяв на себе знаний у Європі художник А.Ерделі, який став співзасновником закарпатської школи живопису. Незважаючи на всю привабливість мистецького життя західного світу, А.Ерделі віддав перевагу Закарпаттю, щоб своїм мистецтвом прославити «землю без імені». Завершити справу зі створенням філії вдалося 21 листопада 1945 р. Членами організації стало 6 закарпатських художників. Уповноваженим від СРХУ став відповідальний секретар спілки С.Раєвський [83, арк.2]. Що ж до представників музичного мистецтва, то в Закарпатській Україні було зареєстровано 40 осіб, з яких лише 2–3 особи мали спеціальну освіту [373, с.2]. Усі вони були самостійними митцями, які не належали де будь-якої мистецької організації, а тим більше СРКУ.

Новостворену Закарпатську філію СРПУ очолив А.Патрус-Карпатський, а у після його виключення в 1947 р. головою було обрано Ю.Гойду [557, с.129].

Загалом обласні організації набували великого значення в структурі

спілок. Через них президія мала підтримувати творчу ініціативу на місцях, вирішувати питання висування та виховання молоді. Підтримку обласних організацій мали здійснювати провідні митці, які були призначені уповноваженими, велику роль відігравали і творчі відрядження. Зокрема, письменник М.Бажан відстоював ідею про розосередження письменників по областях, що б дозволило ліквідувати «столичний» характер митців та налагодити літературне життя в регіонах [125, арк.66]. Проте ця ідея не набула поширення. Єдиним кроком у цьому напрямку стало утворення секції

Творчі спілки мали схожу систему управління. Наприклад, СРПУ за структурою мала, крім Президії та Правління, 6 секцій, 8 постійно діючих комісій, 3 ради та літературне об'єднання при журналі «Дніпро», при цьому кількість секцій та комісій мали тенденцію до збільшення. Однак на практиці керівництво творчими спілками здійснювало ЦК КП(б)У, зокрема через секретаря з питань ідеології. Саме партійна верхівка УРСР узгоджувала дати проведення пленумів та з'їздів митців, визначала та затверджувала порядок денний засідань правління спілок. З огляду на це не викликає подиву практика призначення на посаду відповідального секретаря спілки представників ідеологічного сектора ЦК КП(б)У, зокрема І.Золотоверхого в 1944 р.

Секції творчих спілок здійснювали керівництво конкретними видами мистецтва, піклувалися про підвищення кваліфікації членів спілок. Комісії, а згодом секції по роботі з молодими митцями готували творчу зміну.

Основну громадську роботу проводило керівництво творчих спілок – голови та члени правління, виступаючи з доповідями перед інтелігенцією та іншими верствами суспільства з важливих питань. Така робота забирала в керівників досить багато часу, що перешкоджало повноцінній творчості митців. Так, голова правління СРПУ О.Корнійчук протягом 1947–1948 рр. проводив велику організаційну роботу для скликання II з'їзду письменників України. Внаслідок цього організація з'їзду була здійснена на високому рівні.

II з'їзд СРПУ проходив 6–10 грудня 1948 р. у Києві. Його лейтмотивом стала розгорнута доповідь О.Корнійчука «Стан і чергові завдання української

радянської літератури». Традиційно такі виступи починалися з положення про торжество соціалістичного реалізму в українській літературі, її всесоюзне визнання. У доповіді охарактеризовано розвиток основних жанрів літератури, йшлося про здобутки літератури та зростання молодих письменників, збільшення кількості творів на історичну тематику. Разом з тим відзначено недостатню роботу в галузі драматургії та перекладу. Основний ідеологічний акцент було зроблено на боротьбі з «буржуазним націоналізмом» та космополітизмом, засуджувалися Гаазькі домовленості про основи європейського співробітництва [520]. Доповідач особливій критиці піддав представників «старої» інтелігенції Ю.Яновського, М.Рильського та І.Сенченка: «Виховна робота більшовицької партії допомогла частині старої української інтелігенції, яка була заражена націоналізмом», але «є поодинокі люди, які не перебороли націоналістичних поглядів» [520, с.54]. Єврейські митці звинувачувались у тому, що «не цікавляться центральними проблемами життя», не розкритикували націоналізм у творах Д.Гофштейна та І.Кіпніса [520, с.56]. Однією з ключових подій з'їзду стала самокритика М.Рильського та Ю.Яновського та визнання власних помилок. Важливим питанням заходу стала підготовка молодих письменників із середовища робітників і колгоспних селян на принципах «інтернаціонального виховання». Серед підсумків письменницького з'їзду стало підтвердження повноважень О.Корнійчука на посаді голови правління СРПУ.

Значну роботу СРПУ під керівництвом О.Корнійчука проводила зі скликання республіканських з'їздів та нарад молодих літераторів, вирішувала питання друкування їхніх творів у головних літературних журналах УРСР «Вітчизна» та «Дніпро», інших популярних періодичних виданнях. Активними доповідачами таких нарад були П.Тичина, Ю.Смолич, П.Панч, М.Бажан, Л.Новиченко.

Як керівництво, так і рядові члени спілки брали активну участь у письменницьких виступах, зібраннях і мітингах, зборах і з'їздах письменників. Одним з елементів контролю за місцевим творчим життям стало проведення

засідань керівництва творчих організацій у регіонах. Наприклад, таке типове засідання відбулось у 1950 р. у Львові. Під час нього відбувся мітинг і покладання вінків на могили І.Франка, Я.Галана, С.Тудора, О.Гаврилюка. Одним з його лейтмотивів стало засудження націоналістичних перекручень та космополітизму [135, арк.75].

Разом з тим українські митці брали участь у пленумах союзних організацій, а також з'їздах творчих спілок інших союзних республік та держав соціалістичного табору. До керівництва загальносоюзних спілок у першу повоєнну декаду входили М.Рильський, М.Бажан, О.Корнійчук. У листопаді 1946 р. делегатами на з'їзд радянських письменників Естонії від України були В.Сосюра та Ю.Кобилецький [120, арк.2], на з'їзд Спілки радянських письменників Вірменії – Л.Первомайський [120, арк.66]. Активні контакти українські літератори завдяки М.Бажану налагодили з письменниками Грузії. У 1949 р. на з'їзді письменників Польщі були присутні О.Корнійчук та П.Тичина [133, арк.138]. При цьому відбувалися підтримані державою обміни літературними і мистецькими делегаціями, живе спілкування з колегами з інших республік, взаємні переклади, що сприяло культурному збагаченню українського мистецтва. Водночас такі зустрічі сприяли популяризації української творчості за кордоном.

Таким чином, протягом 1945–1953 рр. відбулося відновлення всіх довоєнних та створення нових осередків. Центрами мистецького життя УРСР були Київ, Харків, Одеса та Львів. Активну діяльність проводили установи Донбасу, до яких була прикута не менша увага партійно-держаних органів, ніж до західноукраїнських.

Одним з організаційних завдань митців було видання спілчанської періодичної преси. Так, у квітні 1945 р. на базі газети «Література і мистецтво» виникло два періодичних видання – «Літературна газета» та «Радянське мистецтво». Важливе значення мало видавництво регіональних періодичних видань та альманахів. Зокрема, у 1945 р. на Донбасі було дозволено надрукувати український альманах, при якому діяв постійний літературний

консультант. З цією метою було збільшено кошторис Донецької організації на 2 тис. крб. [119, арк.2]

Громадська робота інтелігенції полягала у написанні творів суспільного звучання. Основними темами мали стати перемога у війні та роль у ній Й.Сталіна, відбудова господарства, зображення героїв праці. Однак ряд творів піднімав справді суспільно значущі теми. Зокрема, перша симфонія Д.Клебанова була присвячена трагедії в Бабиному яру. Цю ж тему піднімав у своїй творчості художник В.Овчинников. Єврейський художник Закарпаття Розенберг присвятив ряд картин тематиці голокосту свого народу, таких як «Камера смертників», «Єврейське гетто» [373, с.5].

До 10-річчя об'єднання західноукраїнських земель з УРСР силами секції скульпторів СРХУ було створено барельєф на тему «Возз'єднання українських земель» та встановлено в приміщенні ВР УРСР, а також у Львові на будівлі оперного театру, де відбувалися Народні Збори, і в Ужгороді на споруді «Народна Рада». Разом з тим було випущено кілька плакатів на тему возз'єднання українських земель, створено ілюстрований літературний збірник, в оформленні якого взяли участь Т.Яблонська та Заруба [98, арк.81].

Активну участь у впровадженні нової ідеології брали й західноукраїнські письменники та художники: Я.Галан, П.Козланюк, Ю.Мельничук. Зокрема, П.Козланюк, протягом багатьох років будучи головою Львівської організації СРПУ, проводив послідовну і жорстку комуністичну лінію. Продовжував він громити «зрадників» і після розвінчання культу особи [557, с.229]. На одному із засідань правління Львівської організації СРПУ П.Козланюк зазначав, що саме львівські митці мають громити «чорні дії М.Грушевського, В.Барвінського, К.Левицького та інших буржуазних націоналістів» [557, с.230]. Одним з її елементів стала антиуніатська тематика. У квітні 1945 р. у республіканській газеті «Радянська Україна» та львівській «Вільній Україні» з'явилася велика стаття за підписом В. Росовича (яку приписують Я.Галану) під заголовком «З хрестом чи ножем» із гострими нападками на уніатів, зокрема і на покійного А. Шептицького. Греко-католицьку церкву звинуватили у співробітництві з

німецько-фашистськими окупантами і українськими буржуазними націоналістами [591, с.791].

Важливими подіями, до відзначення яких залучалися митці, були святкування державних дат. Зокрема, в 1945 р. розпочалася підготовка до відзначення Дня Перемоги, з приводу чого діячі культури готували виступи перед військовими, а також складено лист до Й.Сталіна. При творчих президіях спілок сформовано комісії з відзначення свята, яке проходило і на периферії. Для координації діяльності було створено загальний штаб при Політбюро ЦК КП(б)У з культури. У Москві з цього приводу відбувся X пленум Спілки радянських письменників СРСР, на якому було вирішено активізувати письменників у створенні великих творів про війну [119, арк.15]. Найважливішими подіями перших повоєнних років стали: 30-річчя Жовтня (1947 р.), 800-річчя Москви (1947 р.), 10-річчя об'єднання західноукраїнських земель з УРСР (1949 р.), а кульмінацією мало стати відзначення 300-річчя «возз'єднання» України з Росією. Для останньої події була утворена відповідна комісія під головуванням М.Бажана, заступником призначено А.Малишка. У рамках цієї історичної дати відбувались літературні вечори в навчальних закладах, на підприємствах. Було схвалено видання збірок нових творів українських письменників обсягом 60 друкованих аркушів, схвалено друкування збірника «Літопис великої дружби» (головний редактор – О.Корнійчук). Ювілей було відзначено в січні 1954 р. на всесоюзному рівні, а в травні того ж року в Києві відбулися головні урочистості, які збіглися в часі з декадою російської літератури та мистецтва в Україні.

Важливим елементом соціальної діяльності митців була допомога хворим і літнім членам спілок. Зокрема, члени Львівської організації СРПУ піклувалися про забезпечення продовольчими лімітами М.Яцківа, Д.Лукиновича, М.Рудницького. Велику допомогу було надано прикутому до ліжка і майже незрячому членові СРПУ О.Бойченку. Для зв'язку з ним було призначено письменника А.Головка [119, арк.32]. З нагоди ювілею возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР правління Львівської

організації СРХУ клопотало про присвоєння звання заслуженого діяча мистецтв УРСР О.Куриласу і А.Манастирському, забезпечення постійними пенсіями С.Альбіновську, М.Водзіцьку, О.Куриласа, Ю.Кратохвилі-Відимської, А.Манастирського, О.Кульчицьку, Н.Круглякову [397, с.79].

Керівництво СРХУ особливо було стурбовано матеріально-побутовим становищем своїх членів, оскільки художня діяльність вимагає спеціально обладнаних приміщень та приладів. Так, після візиту до Харкова у 1948 р. голова спілки В.Касіян вніс ряд пропозицій щодо покращення умов [90, арк.6]. Згідно з постановою РМ УРСР № 3554 від 20 листопада 1950 р. «Про заходи щодо покращення творчих та житлових умов художників у містах Києві, Харкові та Одесі» виконком Київської міської ради депутатів трудящих зобов'язувався відвести в 1950–1951 рр. у житлових новобудовах Києва приміщення в мансардах для облаштування в них 30 індивідуальних творчих майстерень художників по 40–45 м² кожна.

Творчі спілки через профспілкові організації сприяли медичному і санаторно-курортному обслуговуванню своїх членів і їх сімей, видавалися безкоштовні путівки або дотації до них. Частина митців змогла відпочити на курортах Моршина, Трускавця, у Криму, на Кавказі. Деяким представникам інтелігенції навіть виділялися кошти на ремонт квартири.

На нараді профспілки СРПУ було прийнято рішення про перерахунок одноденного заробітку всіма членами на користь родин фронтників, планувалося зібрати 6 тис. крб. [119, арк.13]. З метою увічнення пам'яті загиблих видано альманах «Вінок загиблих», у якому було вміщено уривки з творів загиблих, фотографії літераторів та спогади товаришів; їхні родини одержували талони на продовольчі та промислові товари, облаштування їх помешкань [119, арк.46, 78]. У школах, де навчалися загиблі на фронті письменники, розміщувалися їхні портрети, а в клубі СРПУ створено меморіальні дошки літераторів [спр.27:46]. На їх встановлення було виділено 30 тис. крб. [125, арк.34]. Комітет допомоги дітям-сиротам загиблих воїнів ВВВ перетворений в Комісію для організації допомоги дітям-сиротам московських

письменників і дітям загиблих воїнів, що проживали в Москві. Крім того, Українське відділення Літературного фонду СРСР надавало допомогу 11 сім'ям нащадків класиків української літератури, 50 сім'ям письменників, загиблих або померлих під час війни. Значно менше уваги приділила цьому увагу СРХУ. Питання про увічнення пам'яті загиблих на фронті товаришів постало лише в 1950 р.

У період посилення ідеологічного терору в СРСР митці проводили роботу, хоч і в обмежених рамках, з реабілітації ряду своїх колег – М.Рудницького, М.Яцківа, П.Карманського, Г.Жуковського. Ще в 1944 р. зусиллями М.Бажана, О.Довженка, Ю.Яновського та Ю.Смолича було повернено з таборів Остапа Вишню [353, с.19]. Поновленню в членах СРПУ П.Карманського та М.Рудницького сприяв М.Рильський. Однак спроби реабілітації не завжди були успішними. Так, львівського композитора В.Барвінського було в 1948 р. викликано до Києва, заарештовано і засуджено до багаторічного заслання. Провідні музиканти Львова, зокрема С.Людкевич, І.Гриневич, А.Кос-Анатольський, С.Павлишин, неодноразово подавали клопотання щодо звільнення, розгорнули кампанію щодо його реабілітації, але композитора амністовано лише в 1958 р. [501, с.32].

Одним із головних завдань митців у першу повоєнну декаду було художнє обслуговування виборчої кампанії та агітація за кандидатів від «блоку комуністів та безпартійних». Першою значною подією стали вибори до ВР СРСР, призначені на 10 лютого 1946 р. На виконання рішення грудневого (1945 р.) пленуму ЦК КП(б)У, який доручив Комітету в справах мистецтв (голова – М.П.Компанієць) організувати 400 концертних бригад, відбувалося проведення концертів на виборчих дільницях. Лише СРПУ організувала 8 бригад для обслуговування населення різних регіонів України. Тоді ж на засіданні бюро партійної організації СРПУ було створено агітаційний колектив при спілці у складі 65 осіб (голова – Я.Городської), до функцій якого входило проведення агітації під час виборчої кампанії до ВР СРСР 1946 р. Додатково письменники брали участь у випуску стінгазет на виборчих дільницях[спр.33, арк.7]. Для

агітаційно-пропагандистської роботи в театрах та інших мистецьких закладах було виділено агітаторів, які проводили бесіди, читали лекції та доповіді на теми про Конституцію СРСР і про вибори до ВР СРСР. Однак митці не обмежувалися планом. Наприклад, столичні колективи дали понад 600 концертів. В інших областях і районах відбувалося змагання за краще обслуговування виборчих дільниць. Зокрема, на Дніпропетровщині замість 155 запланованих було проведено 568 концертів. Удвічі перевищено план було у Львівській області та на Донбасі. Всього за час виборчої кампанії митцями було проведено 6 530 концертів.

Такі зустрічі відбувалися і за межами України. У 1946 р. у Московському клубі письменників пройшов літературний вечір, присвячений зустрічі з українськими поетами – депутатами ВР СРСР М.Бажаном, М.Рильським, П.Тичиною. Під час них митці читали власні твори, а їхні російські колеги – переклади українських літераторів і оригінальні твори [366, с.3].

Поєднання громадсько-політичної і культурно-освітньої роботи спостерігалось під час діяльності художніх бригад. Пріоритетними регіонами їхньої діяльності були Донбас і західноукраїнські землі. У 1945 р. група письменників у складі С.Голованівського, В.Сосюри та М.Тардова провела понад 40 виступів для населення Донбасу, зустрічаючись у тому числі і з творчою молоддю. Однак, за словами І.Золотоверхого, секретаря СРПУ та завідувача відділу агітпропу, нагальною була потреба більш регулярних зв'язків із промисловим регіоном. На його думку, кожен письменник із Києва мав принаймні 1 раз на рік виїжджати на Донбас і в західні області України [119, арк.2]. У 1946 р. для творчої допомоги Донбасу СРКУ відрядив до Сталіно, Ворошиловграда, Артемівська та інших міст А.Штогаренка, І.Віленського, Г.Верьовку, Ю.Мейтуса, С.Жданова, Г.Жуковського, В.Нахабіна, В.Заграничного.

Важливу роль у цьому процесі відіграло Бюро пропаганди художнього слова, яке, на думку одного з відомих письменників сучасності Л.Горлача, було надзвичайно ефективною структурою, яка «дозволяла налаштовувати усні

виступи письменників по всій країні, минаючи цензурні рогатки партійного товариства «Знання». Завдяки цій організації вдавалося видавати великі тиражі книжок, «бо панувала якась тяга до прекрасного, а не до накопичення матеріальних статків, до війни грошових гаманців» [736].

Беручи участь у громадсько-політичній діяльності, українська творча інтелігенція намагалася вирішити суспільно значущі питання, маючи при цьому підтримку з боку громадськості. Зокрема, активними антибюрократичними заходами відзначився Остап Вишня, до якого зі своїми проблемами зверталось населення багатьох куточків країни.

Виконуючи завдання партійно-державного керівництва, декілька разів на рік творча інтелігенція здійснювала виїзди в сільську місцевість для культурного обслуговування посівних і збиральних кампаній. Ініціаторами культурної допомоги міста селу виступили видатні діячі науки та культури в березні 1945 р. Вони через пресу звернулися до всіх представників інтелігенції. Тому на вимоги районних, місцевих політичних організацій обласні комітети відправляли підпорядковані ним творчі організації. Про такі виїзди колективів повідомлялось у пресі. Особливого значення такі кампанії набули під час голоду 1946–1947 рр. Зокрема, у 1947 р., виконуючи рішення пленумів ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У «Про заходи піднесення сільського господарства в післявоєнний період», правління СРХУ відрядило до Ржищівського та Полянського районів бригади художників, які провели велику агітаційно-пропагандистську роботу засобами образотворчого мистецтва [87, арк.2]. Так, для стінних колгоспних газет було видано сатиричний плакат під час весняної посівної кампанії 1949 р. [98, арк.25]. Перед СРПУ стояло завдання щодо написання творів, присвячених трудівникам, поліпшення культурно-освітньої роботи на селі та задоволення духовних запитів селянства [130, арк.26]. Кращі твори мали друкуватись у журналах «Вітчизна», «Радянський Львів», «Дніпро». Гостро стояла ця проблема в західних областях України, де тривав процес колективізації. Голова Львівської організації СРПУ П.Козланюк звертав увагу

на те, що місцеві літератори мають взяти безпосередню участь у цьому процесі, більше писати про трудівників та нову дійсність [135, с.63].

Одним з елементів поєднання культурницької та громадської діяльності було включення митців у соціалістичне змагання. Зокрема, 1946 р. творчі колективи Києва організували соцзмагання на кращу участь у культурно-освітній роботі. Перші підсумки планувалось підбити в грудні. Для переможців було передбачено ряд премій. До соцзмагань залучались і творчі спілки. Так, за пропозицією секретаря Львівського обкому партії Желяка у зв'язку з підготовкою до ювілейної художньої виставки 1947 р. правлінням СРХУ було розглянуте питання про соцзмагання як метод поліпшення ситуації. На засіданні Львівського відділення СРХУ було ухвалено звернення до колективу одеських художників для укладання відповідного договору, у якому передбачені всі теоретичні і практичні постулати творення соцреалістичного мистецтва та його популяризації [190, арк.1-2]. Аналогічну угоду було укладено в 1946 р. між СРХУ та СРКУ «на кращу участь у культурно-освітній роботі» терміном до 1 січня 1947 р. «Очевидно, – зауважує з цього приводу В.Бадяк, – найвищим «досягненням» договору так і залишився папір з віддрукованими на ньому благими «соцнамірами», бо якихось реальних дій творчих колективів Львова і Одеси не виявлено» [397, с.97]. Такі заходи нематеріального заохочення митців, однак, не набули належного поширення, не були реалізовані на практиці і використовувалися лише в період відбудови.

Відгукувалися митці й на міжнародні події повоєнного світу. 14 травня 1948 року було прийнято резолюцію зборів письменників Києва щодо «переслідування демократичних сил у Греції», яка засуджувала новий режим. 19 травня 1949 р. В.Василевська та О.Корнійчук взяли участь у Всесвітньому конгресі миру в Парижі, спрямованому проти утворення Організації Північноатлантичного договору. Під час конгресу відбулися зустрічі з французькими митцями, зокрема з П.Пікассо [133, арк.94]. У 1950 р. творчі спілки взяли участь в підтримці Стокгольмської відозви з приводу агресії США в Кореї та Китаї. Делегатами від письменницької організації на Всесоюзну

конференцію прихильників миру було обрано О.Корнійчука, В.Василевську, М.Бажана, П.Тичину та А.Малишка, а відповідального секретаря СРПУ Ю.Збанацького було включено до комісії для сприяння збору підписів. У 1950 р. президія СРХУ схвалила заклик Постійного комітету Всесвітнього конгресу прихильників миру проти атомної зброї [166, арк.88]. Наступного, 1951 р., на засідання президії СРХУ було ініційовано збір підписів під Зверненням Всесвітньої ради миру про укладання пакту миру між п'ятьма великими державами: США, Великою Британією, Францією, Китаєм та СРСР [104, арк.146]. Слід відзначити, що позиція митців не суперечила генеральній лінії партійно-радянського керівництва, однак не викликає сумніву щира антивоєнна спрямованість представників творчої інтелігенції.

Після початку ідеологічних процесів у 1946 р. частина митців потрапила під посиленій нагляд органів НКВС–МВС. М.Хрущов, тодішній перший секретар ЦК КП(б)У в спогадах писав про такий факт: заступник наркому державної безпеки Б.Кобулов доніс йому про виявлену групу націоналістів, і серед них назвав прізвище М.Рильського. У відповідь М.Хрущов зауважив, що «ці люди ніяк не можуть вести антирадянську роботу. Вони можуть виявляти якесь незадоволення чимось, виказувати критику, але це зовсім не антирадянщина». Також митцям інкримінувалось і те, що «вони збираються, випивають, співають пісень», зокрема пісню «Де ти бродиш, моя доле?» [359, с.87]. Цей випадок засвідчує, що будь-який прояв національного самовираження, зокрема й виконання пісень, сприймався каральними органами як аргумент «антидержавної діяльності».

Однак всупереч тиску влади, окремі представники творчої інтелігенції виявляли власну громадянську позицію, у тому числі сприяли збереженню національної пам'яті. Наприклад, до 90-річчя з дня смерті Т.Шевченка в 1951 р. СРПУ клопоталось перед РМ УРСР про встановлення меморіальної дошки на стінах Академії мистецтв у Ленінграді, де навчався митець протягом 1838–1845 рр., а також щодо зведення бронзового пам'ятника в місті Форт-Шевченка в Казахстані.

Отже, творча інтелігенція брала активну участь у суспільному житті УРСР перших повоєнних років. Представники мистецького середовища республіки брали залучались до громадської та політичної роботи. Основна діяльність митців визначалася рамками, які встановлювали творчі спілки. Серед їх першочергових завдань було повернення тих членів спілок, які працювали в них до війни. З метою організації та контролю над мистецьким життям у регіонах було відновлено майже всі відділення творчих організацій та створено декілька нових. Так, протягом аналізованого періоду найбільш розгалужену мережу мала СРХУ, найменш розширену – СРКУ, яка складалася лише з 5 обласних осередків.

Розглядаючи творчу інтелігенцію як суспільно значущу силу, представники радянської влади залучали її представників до організації важливих державних заходів. Протягом 1945–1953 рр. періоду за їхньою участю було проведено святкування річниці перемоги в Другій світовій війні, 10-ліття воз'єднання України, почалась підготовка до відзначення 300-річчя Переяславської ради. Однак варто відзначити, що всі публічні заходи, у яких брали участь представники творчої інтелігенції, мали бути апробовані та офіційно дозволені радянською системою. Традиційним стало залучення творчої інтелігенції до проведення виборів різних рівнів, до посівних і збиральних кампаніях.

Важливими заходами в культурному та громадському житті УРСР стали зустрічі з відомими митцями, виконання ними так званих творчих звітів, які сприяли підвищенню культурно-освітнього рівня населення різних регіонів країни. Старші члени творчих спілок також спрямовували зусилля на формування нового покоління митців.

Попри жорсткий партійно-радянський контроль, українська творча інтелігенція намагалась вирішити суспільно значущі питання, заручаючись при цьому підтримкою з боку громадськості. Досвід попередніх поколінь митців свідчить про необхідність їх залучення до розв'язання актуальних проблем нашого часу.

4.3. Державницька діяльність представників мистецького середовища України

В умовах незалежності і розбудови Української держави виникає потреба в усвідомленні ролі й місця в державотворчих процесах різних соціальних груп суспільства та окремих особистостей. Чільне місце в цьому контексті посідає українська творча еліта. Окремі її представники зробили вагомий внесок у розвиток України в ХХ ст., у зв'язку з чим посилюється науковий інтерес до цих постатей.

Після остаточного звільнення території УРСР розпочався процес відновлення союзної, республіканської та місцевої влади. Крім того, у 1944 р. відбулися зміни в політичній системі союзних республік, які полягали у відновленні діяльності народних комісаріатів оборони та закордонних справ. Науковці пояснюють це прагненням Й.Сталіна посилити свій вплив на міжнародній арені за рахунок можливої появи нових політичних гравців, якими мали стати всі республіки Радянського Союзу. За цих умов призначення високоосвічених людей на високі державні посади підвищувало міжнародний престиж Української РСР. РНК УРСР з 1944 р. по 1947 р. очолював М.Хрущов, який водночас перебував на посаді першого секретаря ЦК КП(б)У з 1938 р. по 1949 р. Державне керівництво сподівалося заохотити до роботи в уряді енергійних та високоосвічених людей, які здатні були сприяти швидкому відновленню країни після Другої світової війни.

Досить поширеною є думка, що, ввійшовши до органів влади, інтелігенція перестає бути собою, а практика ухвалення політичних рішень передбачає «компетенцію професійно підготовлених політиків, а не ідеологічно орієнтованих інтелігентів» [549, с.279]. Немає єдиної думки істориків і щодо мотивів залучення партійно-державним апаратом відомих митців в органи державної влади. Вважаємо, що в цьому разі маємо справу з цілим комплексом

причин. Будучи освіченою верствою, представники творчої інтелігенції мали здатність вирішити ряд проблем завдяки високоосвіченості, наполегливості, глибокій самовідданості. Дозволимо припустити, що самі митці своєю громадсько-політичною активністю та авторитетом у суспільстві підштовхували владу до думки про їхнє залучення до державницької роботи, а надто в складних умовах повоєнної розрухи.

Очевидно, що як державні діячі представники творчої інтелігенції розв'язували перш за все ті господарські чи культурницькі завдання, які ставила перед ними радянська влада. При цьому досить часто виконання ряду партійних рішень вступало в конфлікт з переконаннями митців. Саме тому перебування митців України на державних посадах було досить нетривалим і закінчувалось відставкою.

Таким чином, ще в 1943 р. на відповідальні державні посади запрошено окремих представників мистецької еліти України. На міністерську роботу були залучені відомі письменники М.Бажан (заступник голови РНК, згодом РМ УРСР з питань культури, який перебував на посаді до 1949 р.), О.Корнійчук (у 1943–1944 – заступник наркома закордонних справ В.Молотова та нарком закордонних справ УРСР в 1944 р.), П.Тичина (нарком освіти УРСР в 1943–1948 рр.). З липня 1944 р. до кінця 1945 р. посаду голови Комітету в справах мистецтв УРСР обіймав О.Корнійчук, а його заступниками були художник О.Пащенко та композитор П.Козицький. Окремі представники творчої інтелігенції перебували на роботі в менш значущих державних органах. Зокрема, художник А.Широков обіймав посаду заступника начальника відділу вищої освіти Комітету в справах мистецтв УРСР, письменник Д.Косарик – начальника відділу музеїв Наркомату освіти.

Призначення творчої інтелігенції на високі державні посади нібито свідчить про зростання її ролі в суспільстві, реальну участь у політичних процесах повоєнного часу. Однак заради справедливості відзначимо, що в УРСР найважливіші рішення ухвалювали не радянські, а партійні органи, тому більшу вагу мало входження до структур Політбюро, Оргбюро або секретаріату

ЦК КП(б)У. Але до цих органів, за одиничними винятками, представники творчої інтелігенції практично не потрапляли.

Тим не менше, слід наголосити, що виконання державницької роботи вимагало від представників творчої інтелігенції значних зусиль, оскільки працювати доводилося в складних умовах повоєнної розрухи, вкрай недостатнього матеріально-технічного забезпечення. Давалася взнаки і відсутність досвіду роботи на адміністративних посадах.

Найвищу з державних посад серед представників творчої інтелігенції обіймав М.Бажан, будучи заступником голови РНК (з 1946 р. – РМ) УРСР з питань науки, культури та мистецтва.

М.Бажан мав у своєму підпорядкуванні ряд організацій та установ: Наркомат освіти, Наркомат здоров'я, Наркомат соціального забезпечення, Комітет у справах мистецтв, Комітет у справах кінематографу, Український радіокомітет, Управління в справах фізичної культури, Управління в справах культосвітніх організацій, Комітет геодезії та картографії, видавництво АН УРСР, творчі спілки, відділ з питань культурних зв'язків із закордоном та деякі ін.

Роботу на відповідальній посаді М.Бажана можна умовно поділити на два періоди. Перший тривав до 1946 р., тобто до початку ідеологічних кампаній, і відзначався достатньою самостійністю прийняття рішень, високою результативністю та напруженістю роботи. Другий період почався всередині 1946 р. з ідеологічних рішень партійно-державних органів і тривав до кінця перебування на посаді, тобто до вересня 1949 р. Він характеризується неухильним виконанням партійних вказівок, втягненням М.Бажана в ідеологічні розгромні кампанії, зниженням результативності та ініціативності митця.

За перший період діяльності М.Бажану вдалося відновити систему народної освіти, як середньої так і вищої. Під його контролем відбувався процес реєвакації навчальних закладів із Казахстану, Середньої Азії та східних районів РРФСР, повернення та демобілізація їх професорсько-викладацького та

студентського складу. Внаслідок злагоджених дій із Наркоматом освіти, очолюваним П.Тичиною, М.Бажан домогся відновлення навчального процесу в 1944 р. в більшості ВНЗ України, забезпечення їх необхідною науково-методичною літературою. М.Бажан очолив створену спеціальну комісію для контролю за виконанням рішень щодо розгортання мережі дитячих будинків. Митець вносив пропозиції щодо збільшення фінансування при розробці проекту Закону УРСР «Про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства УРСР у 1946–1950 рр.». Особливі труднощі виникали в процесі відбудови початкової та середньої освіти, оскільки він починалась фактично з нуля. М.Бажан очолював процес повернення всіх установ АН УРСР в Україну, клопотався перед союзним керівництвом щодо організаційного та фінансового сприяння цьому процесові [3, арк.51-53]. Митець всіляко підтримував роботу Комітету охорони та збереження історико-культурних, архітектурних та археологічних пам'яток, був головою урядових комісій з охорони пам'яток України. Завдяки діяльності М.Бажана вперше складено реєстр історико-культурних пам'яток УРСР. За сприяння Спілки радянських архітекторів України було створено централізоване керівництво архітектурно-відновлювальними роботами. Протягом 1944–1945 рр. проектно-планувальні та відновлювальні роботи пройшли в 94 містах України [548, с.122], зокрема в Чернігові та Вінниці. Наполегливу роботу проводив М.Бажан з відновлення музеїв і створення ряду нових музейних закладів, зокрема історичного в Корсуні-Шевченківському, музею оборони міста Одеси, брав активну участь у підготовці «Положення про охорону пам'яток культури на території Української РСР». У цьому процесі велику роль відіграв начальник відділу музеїв Наркомату освіти відомий письменник Д.Косарик, який брав участь у розробці та прийнятті більшості постанов з питань музейного будівництва. Урядова комісія з охорони пам'ятників культури і старовини застерегла від руйнування місцевими державними органами та наявними користувачами низку видатних пам'яток: палац гетьмана К.Розумовського, Білгород-Дністровську фортецю, замок Острозьких у Дубні тощо [316, с.34]. Велику роль

М.Бажан приділяв розвитку українського кінематографу, сприяв збільшенню дублювання фільмів українською мовою. Зокрема, в кінці 1944 р. посадовець звертався в листі до голови Комітету в справах кінематографії при РНК Союзу РСР І.Большакова з проханням збільшити план дублювання фільмів українською мовою в 1945 р. [3, арк.1], клопотався про поліпшення фінансування кіностудії в Києві. 28 січня 1945 р. за сприяння М.Бажана було утворено Управління в справах кінематографії при РНК УРСР.

Загалом перебування М.Бажана на міністерській посаді позитивно вплинуло на роботу культурно-мистецьких установ. За його сприяння поживалася діяльність Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР. Письменник залучав до його роботи відомих митців, здійснював контроль над актуальними питаннями розвитку культури [3, арк.19]. За статутом, Комітет здійснював керівництво всіма видами мистецтва в УРСР, окрім кінематографії, художніми закладами і підприємствами республіканського значення за списком, затвердженим РНК, а через відділи в справах мистецтва обласних виконкомів рад депутатів трудящих – художніми закладами і підприємствами місцевого значення [23, арк.2].

Окрім управлінської діяльності в справах культури, в обов'язки Бажана входило вирішення питань ідеологічної роботи. Після партійних постанов 1946 р., а особливо зі зміною керівництва ЦК КП(б)У в лютому 1947 р. М.Бажану було замовлено теоретичне обґрунтування нового ідеологічного курсу. Ще у вересні 1946 р. у журналі «Вітчизна» з'явилась стаття М.Бажана «До кінця розгромити і викоринити рештки буржуазно-націоналістичної ідеології», а наприкінці 1947 р. – брошура з однойменною назвою. Серед осіб, які найбільше зазнали критики, були відомі науковці В.Антонович, Ф.Вовк, І.Гашпар, однак головне вістря спрямовувалося проти М.Грушевського та його концепції історії України. У статті «До кінця викорчувати буржуазно-націоналістичні погляди в питаннях історії і літератури України», надрукованій у газеті «Радянська Україна» 17 листопада 1946 р., М.Бажан озвучив завдання, поставлене партійним керівництвом, – створити історію України та історію української

літератури на основі марксистсько-ленінського світогляду, у руслі зміни ідеологічного курсу [584, с.126]. М.Бажан отримував подібні завдання і надалі.

Наприклад, у своїх спогадах історик І.Рибалка зазначає, що Л.Каганович вирішив провести пленум ЦК з порядком денним «Боротьба проти націоналізму як головної небезпеки в КП(б)У» [356, с.108-111]. У рамках підготовки до неї активізували діяльність комісії з перевірки лекцій з історії України. 14 грудня 1947 р. в «Радянській Україні» з'явилася ще одна стаття М.Бажана «Проти націоналістичних перекручень у сучасній науці про історію України», яка містила звинувачення на адресу багатьох письменників і вчених у націоналізмі, у тому числі Ю.Яновського та М.Рильського. Далі І.Рибалка згадує: «Як стало відомо пізніше, Бажана тричі викликали в ЦК з вимогою загострити статтю, що він і зробив, у чому потім щиро каюся, говорячи, що не повинен був так виступати, зокрема щодо Яновського» [356, с.112]. Про це сам письменник зазначав у новелі «Майстер залізної троянди», присвяченій пам'яті Ю.Яновського: «Мені нелегко про це писати, але і я тоді виступив так, як не повинен був виступати. Не зітер і не зітру цього зі своєї пам'яті, не скину цього тягаря» [336, с.68].

Також М.Бажан виступав на міжнародній арені як представник Радянської України. Зокрема, він наприкінці 1945 р. – на початку 1946 р. брав участь у складі делегації УРСР разом з наркомом закордонних справ Д.Мануїльським у I сесії Генеральної Асамблеї ООН у Лондоні, виступивши з вимогою репатріації в СРСР осіб, причетних до «антирадянської» діяльності, зокрема, С.Бандеру, А.Мельника, В.Кубійовича, А.Лівицького. Розвинута тема була в авторських статтях у газеті «Радянська Україна» за 6 і 7 лютого 1946 р.

М.Бажан, відчуваючи, що не може більше вступати в конфлікт з власною совістю, у 1948 р. він звернувся до М.Хрущова з проханням звільнити його з цієї посади у зв'язку з тим, що «перевантаженість у Раді міністрів не дає йому можливості повністю віддатися літературній роботі», якою письменник займається близько 25 років. Відставка була прийнята.

Отже, діяльність М.Бажана на посаді заступника голови РМ УРСР була доволі плідною та відзначалася рядом сміливих рішень. Загострення відносин із бюрократичним апаратом партійно-радянської верхівки підштовхнуло митця до відставки з відповідальної посади.

Високу посаду міністра (до 1946 – наркома) освіти обіймав П.Тичина з 26 квітня 1943 р. по 1948 р. У його підпорядкуванні перебували дошкільні, шкільні і позашкільні заклади освіти і всі вищі й середні спеціальні навчальні заклади, а також на П.Тичину було покладено завдання здійснювати культурно-освітню роботу в УРСР.

Уже протягом 1944–1945 навчального року було відновлено понад 70 % навчальних закладів, проведено облік дітей шкільного віку, здійснено мінімальне забезпечення шкіл підручниками та необхідними канцелярськими товарами, тривав процес ремонтування навчальних класів, втілювались заходи з опалення закладів в осінньо-зимовий період тощо. Зусиллями посадовця було розширену мережу закладів для підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів, розроблено план підвищення успішності учнів.

Під керівництвом П.Тичини було створено Комісію для боротьби з безпритульністю та розширено мережу спеціальних будинків для дітей-сиріт. На 3 січня 1947 р. в системі Міністерства освіти налічувалося 594 дитячі будинки, у яких перебувало 78 тис. дітей віком від 4 до 14 років та понад 114 тис. сиріт – у сім'ях трудящих [645, с.4]. З метою надання професії вихованцям дитячих будинків віком від 14 років Комісія сприяла в продовженні освіти через систему ремісничих і залізничних училищ.

Під час перебування П.Тичини на міністерській посаді було переглянуто і вдосконалено підручники, зросла кількість годин (з 1946–1947 н.р.) на вивчення української мови та літератури.

Окремі дослідники зауважують, що П.Тичина, перебуваючи на урядовій посаді, «все одно боровся з собою», про що свідчить відмова підписати наказу, за яким батьки мають право обирати, чи буде їхня дитина навчатися

українською, чи ні. П.Тичині одразу «натякнули» на відставку, оскільки «система не тримає ті гвинтики, які чинять опір» [739]. Подібний крок П.Тичина вчинить, звільняючись з посади голови ВР УРСР у 1959 р.

Активно включився в урядову роботу О.Корнійчук, який ще протягом 1943–1944 рр. перебував на посаді заступника наркому закордонних справ СРСР В.Молотова. Цьому призначенню, на думку К.Бондаренка, передувала поява в лютому 1943 р. в газеті «Радянська Україна» статті О.Корнійчука про польське питання і майбутні кордони польської держави, яка була позитивно оцінена радянським керівництвом [410, с.64].

5 лютого 1944 р. Президія ВР УРСР призначила О.Корнійчука на посаду новоствореного Наркомату закордонних справ УРСР, водночас письменник був заступником голови РНК УРСР. Як відзначає К.Бондаренко, діяльність письменника на міністерській посаді ввійшла в протиріччя з планами Сталіна. Справа в тому, що О.Корнійчук «всерйоз сприйняв входження України в ООН і почав розробляти плани самостійного підписання Україною мирних угод після закінчення війни» [410, с.65]. За свідченням дослідників, О.Корнійчук щиро вірив у реформування державного устрою СРСР на зразок Британської Співдружності і в те, що кожна республіка одержить максимум прав, координуючи одна з одною свою діяльність. Посли Великої Британії та США в СРСР направили вітальні телеграми новопризначеному наркому, висловили побажання відвідати Київ і в приватних розмовах почали заявляти про можливість встановлення дипломатичних відносин своїх країн з Українською РСР. Наступним кроком діяльності О.Корнійчука стала розробка плану «Слов'янської Антанти», яка мала б забезпечити мир і стабільність у Центрально-Східній Європі. До складу нового союзу мали б увійти Чехословаччина, Польща та Україна. Документально підтверджується листування О.Корнійчука з колами, близькими до президента Чехословаччини Е.Бенеша [410, с.65]. За таку «зухвалість» він був викликаний до М.Хрущова, який недвозначно натякнув, що потрібно замінити письменника на більш

компетентну особу, яка володіє іноземними мовами. Новим наркомом закордонних справ призначено Д.Мануїльського.

Після звільнення О.Корнійчук був затверджений на посаду голови Комітету в справах мистецтв, яку обіймав з 13 липня 1944 р. до кінця 1945 р. У тому ж відомстві інші відомі митці – О.Пащенко та П.Козицький – перебували на посадах заступників голови. У Комітеті О.Корнійчук проводив наради з питань розвитку окремих галузей мистецтва, контролював створення нових та внесення змін в чинні шкільні навчальні програми, зокрема з української літератури. За спогадами колег, О.Корнійчук не був кабінетним працівником, тому згодом повернувся на посаду голови СРПУ, яку драматург вже очолював з 1939 р. до 1941 р. Наступний кроком у його міністерській роботі стане перебування на посаді заступника голови РМ СРСР у 1953–1954 рр.

Отже, діяльність М.Бажана, П.Тичини, О.Корнійчука та інших відомих митців на урядових та інших посадах, пов'язаних з керівництвом культурно-мистецьким життям країни, засвідчила їхню можливість плідної роботи на відповідальних державних постах. Однак, виконання ними державницької роботи передбачало повну підтримку курсу радянської влади, і будь-які ініціативи, схвалені партійно-радянським керівництвом, болісно сприймалися, примушуючи задумуватись митців над доцільністю обіймання зазначених посад. У тогочасній державній практиці існували принципи усунення з посад за сфабрикованими звинуваченнями тих осіб, дії чи погляди яких йшли врозріз з офіційним курсом. За таких умов М.Бажан і П.Тичина офіційно за власним бажанням відмовлялись від урядової діяльності. Окрім того, державницька робота забирала в митців досить багато сил і часу, не дозволяючи в повному обсязі присвятити себе улюбленій справі – творчій діяльності. Таким чином, творча інтелігенція не стала важливим джерелом поповнення владної верхівки.

Представники української творчої інтелігенції як складової частини суспільства були залучені до участі у представницьких органах СРСР та УРСР.

Найвищим органом законодавчої влади Радянського Союзу, згідно з Конституцією СРСР, була Верховна Рада СРСР, яка обиралась на 4 роки [516, с.6]. Вона складалася з двох палат – Ради Союзу та Ради Національностей –, із формально рівними повноваженнями. Стаття 141 Конституції СРСР передбачала, що право висування кандидатів забезпечується за «громадськими організаціями та товариствами трудящих, комуністичними партійними організаціями, професійними спілками, кооперативами, організаціями молоді, культурними товариствами» [740]. Однак в умовах тоталітаризму ці гасла були лише декларацією демократії. Процес висування кандидатів створював атмосферу гласності та відкритості. Зокрема, 3 січня 1946 р. у клубі СРПУ письменники Києва висунули П.Тичину кандидатом у депутати від Ленінської округи міста Києва до Ради Союзу і від Київського виборчого округу – до Ради національностей. 19 січня відбулась зустріч П.Тичини з виборцями Києва. Під час зустрічі з доповідями виступили О.Білецький, С.Шаховський, Л.Новиченко; ряд творів письменника прочитав Ю.Шумський. Крім того, 15 січня 1946 р. О.Корнійчук зустрівся з виборцями с. Гостомель Ірпінського району, В.Василевська – з мешканцями с. Талалаївка Ніжинського району. Насправді ж кандидати до Верховної Ради визначались партійним керівництвом заздалегідь, а вибори відбувались на безальтернативній основі.

Українські митці обирались до обох палат ВР СРСР. Першим депутатом – представником творчої інтелігенції від України – був обраний письменник О.Корнійчук (від Васильківського району Київської області) 12 грудня 1937 р.

Депутатами другого скликання ВР СРСР (лютий 1946 – 1950 рр.) були обрані: до Ради Союзу – М.Бажан від Тульчинського виборчого округу Вінницької області; В.Василевська від Чернігівської області; О.Корнійчук від Васильківської округи Київської області; до Ради Національностей – М.Рильський і П.Тичина. Останній брав участь у 1948 р. в обговоренні проекту закону ВР СРСР «Головні завдання освіти в СРСР», вимагаючи більш чітко і повно визначити компетенцію союзних і республіканських органів у справі керівництва і управління навчальними закладами, виступав за введення

обов'язкової семирічної освіти, зростання кількості середніх шкіл. Окрім того, М.Бажан та П.Тичина вносили пропозиції щодо проекту бюджету СРСР, ініціюючи збільшення видатків на освітню та культурну сфери.

Ті ж митці були делеговані від УРСР і до ВР СРСР третього скликання (обрана 12 березня 1950 р., засідала до 1954 р.).

Представники творчих спілок делегувались і до ВР УРСР, яка після прийняття Конституції УРСР 1937 р. стала вищим законодавчим органом України. Депутати обиралися шляхом загальних прямих виборів при таємному голосуванні з розрахунку 1 мандат від 100 тис. населення (стаття 21). На практиці цей процес відбувався під жорстким контролем правлячої комуністичної партії. Більшість депутатів (близько 62%) становили члени ВКП(б)–КПРС, решта були позапартійними і членами інших громадських організацій. Де-юре було встановлено демократичну виборчу систему виборів, а де-факто – з одним кандидатом, при визнанні чистого бюлетеня дійсним.

Аналогічно до загальносоюзної практики, ВР УРСР обирала підзвітну їй Президію, утворювала уряд УРСР – РНК (згодом – РМ) УРСР. Закони, ухвалені Верховною Радою УРСР, публікувалися за підписами голови і секретаря Президії Верховної Ради. Сесії Верховної Ради УРСР скликалися Президією Верховної Ради УРСР двічі на рік, тому депутатська робота не переобтяжувала митців.

Уже до першої ВР УРСР в 1938 р. були обрані письменники О.Корнійчук та П.Тичина, а в 1940 р. літературознавець академік М.Возняк. Надалі чисельність митців у Раді зростала. Внаслідок виборів ВР УРСР другого скликання, проведених 9 лютого 1947 р., до складу ВР УРСР були обрані, зокрема, письменники П.Тичина та О.Корнійчук, композитор Л.Ревуцький, уперше увійшли представники творчої інтелігенції Західної України: художники О.Кульчицька й І.Свенціцький, письменниця Ірина Вільде. У подальші роки протягом аналізованого періоду до ВР УРСР з середовища

митців було обрано композитора К.Данькевича, художницю Т.Яблонську, письменників О.Гончара, А.Малишка та ін.

Формально депутати мали право законодавчої ініціативи, на здійснення запиту до відповідних державних органів і службових осіб, звернення до всіх державних і громадських організацій, підприємств, установ, організацій у питаннях депутатської діяльності, брати участь у розгляді поставлених питань. Предметом розгляду ставали питання державного, господарського і соціокультурного будівництва. Народні обранці підтримували зв'язки з громадськістю виборчих округів, звітувалися про власну роботу. Зокрема, П.Тичина проводив зустрічі та консультації з виборцями, здійснював заходи для задоволення звернень громадян, відгукуючись на їхні запити. За 1952 р. на його адресу надійшло 236 заяв від виборців його округу, а 1953 р. – 348. У них громадяни просили допомогти вирішити проблеми з житлом, ремонтом будівель, електроосвітленням, впорядкування вулиць, поліпшити умови їхнього життя тощо.

Протягом 1950-х років законотворчість парламентарів фактично вичерпувалась удосконаленням окремих статей Конституції та вже чинних законів УРСР, щорічним прийняттям державного бюджету УРСР. Робота Ради знаходилася під контролем ЦК КПУ і під час сесій вона схвалювала заздалегідь підготовлені ЦК КПУ проекти законів. Депутати поєднували свою роботу у Верховній Раді з іншими видами діяльності. Законодавство не забороняло обіймати декілька державних посад: так, О.Корнійчук входив до Президії ВР СРСР, будучи головою ВР УРСР, М.Бажан одночасно виконував обов'язки депутата ВР СРСР і ВР УРСР, заступника голови РМ УРСР [614, с.12].

Представники творчої інтелігенції обирались і до керівного складу парламенту. Так, протягом 1947 р. – вересня 1953 р. О.Корнійчук обіймав посаду голови ВР УРСР, а його наступником став поет П.Тичина. До обов'язків голови ВР УРСР входило керівництво засіданнями Верховної Ради УРСР і дотримання її внутрішнього розпорядку (стаття 27) [740].

Митці входили також до складу місцевих рад депутатів трудящих. Термін повноважень цих органів становив 2 роки. Місцеві ради мали керувати культурно-політичним та господарським будівництвом на своїй території, встановлювати місцевий бюджет, керувати діяльністю підлеглих їм органів управління, забезпечувати додержання законів та охорону прав громадян. Виконавчими і розпорядчими органами місцевих рад депутатів трудящих були виконавчі комітети в складі голови, його заступників, секретаря і членів. Сесії обласних Рад депутатів трудящих скликалися їх виконавчими комітетами не менше як 4 рази на рік, а сесії міських і сільських рад – не менше одного разу на місяць.

Найвищу посаду в місцевих радах протягом першого повоєнного десятиріччя обіймав письменник П.Козланюк, який очолював виконком Львівської облради депутатів трудящих впродовж 1952 – 1954 рр. З-поміж інших представників творчої інтелігенції Західної України депутатом Львівської обласної ради обрано художника В.Сколюдру, 7 митців Львова обрано до міськради, серед яких художники Л.Левицький, Р.Сельський, П.Грегорійчук, письменники Я.Галан та П.Козланюк, літературознавець М.Возняк [178, арк.84]. Депутатом Ужгородської міськради в 1947 р. обрано художника А.Коцьку. Окремі митці активно включались у депутатську роботу. Зокрема, депутат Львівської облради М.Колесса був членом комісії вищих навчальних закладів, клопотався про вирішення їх матеріальних та соціальних умов. Окрім того, митець відгукувався на звернення своїх виборців. Наприклад, одним з поширених напрямів його роботи була організаційна та господарська допомога мешканцям Бібрського району Львівської області [182, арк.166-167].

Отже, у цілому депутатська робота українських митців була великою мірою декларативною, підконтрольною партійним органам різних рівнів і не вимагала значного напруження сил. Лише деякі ініціативи митцям вдавалося втілити в життя.

Окрім участі в роботі державницьких органів, представники творчої інтелігенції залучалися до вирішення інших державних справ. Однією з них

стало створення за участю провідних поетів та композиторів гімну Української РСР «Живи, Україно!».

Після прийняття X сесією ВР СРСР закону про розширення повноважень союзних республік було впроваджено ряд інших підзаконних актів, які мали створити ілюзію державності союзних республік. Уже 3 лютого 1944 р. Президія ВР СРСР видала Указ «Про державні гімни радянських республік», за яким союзні республіки мали ухвалити власні гімни.

Навесні 1944 р. у Києві було створено Комісію з підготовки проекту гімну, яку очолив завідувач відділу агітації і пропаганди ЦК КП(б)У К.Литвин. Було оголошено конкурс, перед учасниками якого поставлено завдання створити пісню, яка втілювала б ідеологічний курс компартії, уславлювала Й.Сталіна та велич російського народу й водночас відбивала українську національну специфіку. Важливим завданням нового гімну мало стати витіснення ним «буржуазно-націоналістичної» пісні «Ще не вмерла Україна». Дослідник В.Гриневич зазначає з цього приводу: «Швидше за все, радянські поети виконували цілком визначене ідеологічне замовлення влади, яка намагалася в такий спосіб запропонувати українцям альтернативний «петлюрівсько-бандерівському» гімн» [737].

Серед різних поетичних варіантів траплялись і ознаки оспівування козацьких традицій, Запорізької Січі, звеличення українського війська, що було суголосне з поступками в національному питанні під час Другої світової війни. Проте, із закінченням бойових дій питання про створення гімну було відкладено. На думку В.Гриневича, до нього повернулися лише після того, як в ООН «постало питання про потребу внесення змін у державну атрибутику України і коли було прийнято нові Державний герб та Державний прапор УРСР» [737].

Авторами слів Державного гімну УРСР стали відомі українські поети П.Тичина і М.Бажан, а музики – колектив харківських митців під керівництвом композитора А.Лебединця. Текстова частина прославляла створення

Радянського Союзу та його вождів, братські стосунки з російським народом, а музичний супровід дещо нагадував загальносоюзний.

Проте, гімн УРСР «Живи, Україно!» лише створював ілюзію державності Радянської України і залишився пам'яткою державної символіки.

Отже, одним із напрямів діяльності української творчої інтелігенції стала державницька робота. Протягом аналізованого періоду високі урядові посади обіймали М.Бажан, П.Тичина та О.Корнійчук, на менш значних посадах працювали О.Пащенко, П.Козицький, Д.Косарик. Першочерговим завданням їх роботи в повоєнні роки було відновлення системи освіти, повернення вищих та середніх спеціальних навчальних закладів з евакуації, відновлення пунктів медичної допомоги, музейної системи та охорони історико-культурної спадщини. Зусиллями митців зроблено значний внесок у культурний розвиток, збереження історичної спадщини України. Разом з тим урядова діяльність припала на період повернення УРСР на міжнародну арену, тому О.Корнійчук як нарком закордонних справ брав участь у розробці проектів міждержавних угод УРСР, а М.Бажан неодноразово відвідував сесії ООН, міжнародні конференції. Крім того, діячі літератури та мистецтва залучались до участі в різних урядових і державних комісіях, робочих групах. Після входження України до складу ООН виникла необхідність розробити проект Державного гімну УРСР. У його створенні основну роль відіграли відомі діячі культури і мистецтва.

Документи свідчать, що не всі ініціативи митців-урядовців вдалося втілити в життя, оскільки насправді керівництво всіма галузями державного життя здійснювалося згори за чітко визначеною лінією. Саме це спонукало творчу еліту добровільно залишати посади, щоб не вступати в конфлікт з власною свідомістю.

Депутатська діяльність представників творчої інтелігенції в умовах декларативної демократії радянського зразка характеризувалася незначними ініціативами та результатами, оскільки робота рад усіх рівнів повністю

контролювалася партійним керівництвом. Разом з тим вона не вимагала великих зусиль, залишаючи митцям багато вільного часу та дозволяла водночас займатися творчою, педагогічною та науковою роботою.

Підсумовуючи різносторонню діяльність української творчої інтелігенції в повоєнний період, можна зробити такі узагальнення.

Найбільш природною для митців була культурницька робота. Творча діяльність митців, хоч формально й підпорядковувалася методу соцреалізму, все ж дозволила розвивати кращі традиції національного мистецтва та літератури. До того ж, велика частина творчої інтелігенції успішно проводила широку освітню, педагогічну та наукову діяльність. Окремі митці були обрані членами-кореспондентами й дійсними членами АН УРСР, Академії мистецтв СРСР та УРСР. Попри повоєнні труднощі, владні заборони і гоніння, репресії та терор, краща частина інтелігенції, у тому числі і творча її група, намагалася зберегти основи національної культури, підвалини національної пам'яті, чим сприяли подальшому розвитку літературно-художнього життя України.

Будучи важливою складовою суспільства, творча інтелігенція проводила широку громадсько-політичну роботу. В умовах тоталітарної системи вона передбачала участь митців у різних подіях суспільної сфери. Головні форми громадської діяльності були чітко визначені партійно-радянським апаратом та відбувались під його суворим контролем. Основним видом суспільної роботи творчої інтелігенції була організаційно-творча, яка передбачала постійну участь у роботі зборів, засідань, пленумів і з'їздів творчих спілок. Водночас саме через спілки письменники, художники та композитори залучались до різних суспільно значущих подій. Хоча ці заходи були наперед визначені партійно-радянським керівництвом, вони дозволяли поживити культурно-освітню роботу в регіонах УРСР. У багатьох випадках митці виявляли власну громадянську позицію. Вони часто ініціювали проведення заходів з підвищення соціального захисту населення, пенсійного забезпечення своїх колег.

Деякі представники мистецького середовища залучалися до державницької діяльності. Ставка передусім робилася на письменників, серед яких високі міністерські посади обіймали М.Бажан, П.Тичина, О.Корнійчук. Вони доклали багато зусиль для відновлення культурно-мистецької, освітньої та наукової галузей державного життя, внесли щодо вдосконалення їхнього функціонування низку пропозицій. У зв'язку з тим, що останні йшли врозріз з тоталітарною системою, вони так і залишилися нереалізованими. Це спонукало письменників до добровільної відставки з міністерських посад.

До депутатської діяльності залучалася дещо більша частина творчої інтелігенції. Разом з тим, виконуючи представницьку функцію, митці не мали реального впливу на політичне життя країни. Оскільки в СРСР основну роль відігравали не радянські, а партійні органи влади, передусім Політбюро, Оргбюро та Секретаріат ЦК Компартії, основні рішення державного масштабу визначалися саме партійними органами. При цьому функції депутатів фактично зводилися до схвалення наперед визначених постанов. Лише незначна частина ініціатив представників творчої інтелігенції мала можливість бути врахованою.

Окремим напрямком роботи творчої інтелігенції стала міжнародна діяльність. Митці України періодично брали участь у складі урядових делегацій, робочих груп, залучались до участі в структурах ООН, всесвітніх конгресах та симпозіумах.

У цілому, незважаючи на ідеологічний терор, творчі кадри України в перші повоєнні роки не припиняли боротьби за якнайповніше збереження української культури, і саме в їхньому середовищі починає зароджуватись явище, яке втілиться за часів «відлиги» – дисидентство.

Низка проблем, які розв'язували представники творчої інтелігенції в 1945–1953 рр., перегукуються з сучасними процесами. Деякі ідеї, що в той час лише визрівали в середовищі митців, виявилися наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, коли діячі літератури та мистецтва відіграли важливу роль у проголошенні незалежності України та подальшій її розбудові.

Рамки дисертаційної роботи не дозволяють більш широко охопити всі сфери культурно-освітньої, наукової, громадсько-політичної та державницької діяльності творчої інтелігенції України в першу повоєнну декаду, тому ці питання потребують окремого історичного дослідження. Перспективним напрямом наукової розробки є глибоке вивчення міжнародної діяльності української творчої інтелігенції.

ВИСНОВКИ

Період 1945–1953 рр. мав величезний вплив на українське суспільство в усіх сферах його розвитку. Після трагічних подій Другої світової війни суспільство очікувало на значні зміни. Однак вище керівництво вдалося до курсу на відновлення жорсткого ідеологічного контролю. Такі заходи, як зміцнення адміністративно-бюрократичного режиму, віра керманічів держави в його непорушність, тотальний ідеологічний і політичний терор негативно позначилися на долі різних верств суспільства. Навіть у наш час пережитки тоталітаризму зберігаються у свідомості та практичній діяльності населення, заважаючи розбудові демократичної та правової держави. На тлі зазначених суспільно-політичних процесів протягом повоєнних років відбувалися значні зміни і в середовищі творчої інтелігенції України.

Головні наукові результати вивчення історії цієї соціально-професійної групи населення в повоєнний період зводяться до таких положень:

– Історіографічний аналіз літератури з історії творчої інтелігенції УРСР повоєнного періоду засвідчує відсутність комплексного наукового дослідження, присвяченого з'ясуванню соціальної природи й висвітленню головних аспектів діяльності творчої інтелігенції УРСР в 1945–1953 рр. У роботі виділено три основні підходи до розробки теми: радянський, західний, у тому числі й української діаспорної школи, та сучасний. Вони відрізнялися методологічними засадами, характером залученої джерельної бази, тематичною специфікою. Головна увага науковців радянського періоду була прикута до ролі інтелігенції в процесі культурного будівництва та з'ясування соціального становища митців. Західна наукова парадигма розглядала досліджувану проблему в контексті теорій тоталітаризму та суспільної стратифікації, а також з метою з'ясування особливостей радянської національної політики. Сучасна історична література характеризується новітніми методологічними пошуками, широкою джерельною базою та прагненням до об'єктивності у висвітленні проблеми. Проте вивчення історії творчої інтелігенції 1945–1953 рр. залишає значні

перспективи для подальших досліджень. Головними для написання дисертаційної роботи стали джерела з 13 архівних установ України, документальні збірники, мемуарна література та періодична преса, у яких містяться важливі дані про зміни соціально-демографічних показників митців України, умови їхнього життя й праці, взаємини з владою, процес підготовки кадрів творчої інтелігенції, основні аспекти культурницької, громадсько-політичної та державницької діяльності. У цілому, джерельна база дисертаційної роботи є науково достовірною і достатньо репрезентативною для висвітлення досліджуваної проблеми. Поєднання сучасних методологічних принципів і застосування загальнонаукових, спеціальних історичних та міждисциплінарних методів наукового пізнання дозволило неупереджено та комплексно підійти до аналізу теми дослідження.

– Перше повоєнне десятиріччя було відзначене значними змінами соціально-демографічних показників і соціальної структури творчої інтелігенції. Суттєво вплинули на зміну цих показників наслідки Другої світової війни та політичні репресії перших повоєнних років. Основними тенденціями в динаміці соціальної природи митців упродовж 1945–1953 рр. виявилися кількісне збільшення творчих спілок, зростання освітнього рівня творчої інтелігенції, збільшення частки росіян у її національній структурі, омолодження мистецького середовища, поступове зростання числа жінок у складі творчих спілок, збільшення кількості членів комуністичної партії серед творчої інтелігенції, її нерівномірний регіональний розподіл. За кількісними показниками творча інтелігенція продовжувала посідати одне з останніх місць з-поміж інших суспільних верств.

За структурою творча інтелігенція була неоднорідною. Серед основних критеріїв внутрішньогрупової диференціації митців варто виділити рівень їхньої кваліфікації, матеріально-побутового становища, характер взаємин із радянською владою, соціальний статус і місце в суспільній ієрархії. З огляду на це творча інтелігенція стратифікується на чотири основні групи: керівне ядро, творча еліта, основна частина інтелігенції та особи, що вступали в конфлікт із

владою. Наведена типологія творчої інтелігенції повністю не відображала реального місця митця в суспільстві, оскільки в повоєнний період кваліфікованість діячів культури та мистецтва досить часто підмінювалася їхньою суспільною позицією, партійною належністю та політичною благонадійністю.

– Політика радянської влади щодо творчої інтелігенції відзначалася посиленням ідеологічного та політичного тиску і була спрямована на подальшу пролетаризацію та інтернаціоналізацію митців. Це деформувало культурний процес в УРСР, створювало в мистецькому середовищі атмосферу підозрілості й аморальності. Водночас влада використовувала і методи морального та матеріального заохочення, чим ще більше ставила митця в залежність від тоталітарної системи. Одним із найголовніших наслідків сталінського режиму стала зміна соціального обличчя інтелектуальної верстви, зокрема на західних землях України. У цьому регіоні радянське керівництво велику увагу приділяло залученню старої інтелігенції, застосовуючи для цього широкий спектр засобів – від нейтральних до репресивно-каральних.

Загальні особливості формування творчої інтелігенції визначалися тим, що її лави поповнювали представники усіх верств суспільства, незалежно від статі й національності. При цьому основна перевага надавалася тим митцям, які мали високий ідейно-політичний рівень і беззастережно визнавали соціалістичний реалізм як провідний творчий метод. Процес підготовки творчої інтелігенції відбувався як в умовах загальносоюзних культурно-історичних змін, так і під впливом місцевих специфічних умов. Так, на землях Західної України, де зберігався певний вплив європейських та загальнолюдських моральних і духовних цінностей, перехід митців на радянські ідейно-творчі засади був особливо складним і суперечливим. Мистецтво, як й інші галузі суспільного життя, зазнавали сильного ідеологічного впливу з боку розгалуженого партійно-державного апарату. Водночас у роки сталінської диктатури культурно-демократичні традиції українського народу не були придушені остаточно та зберігали спадковість із національною культурою попередніх поколінь.

– Різні групи творчої інтелігенції мали як схожі, так і специфічні шляхи підготовки. Для художників та композиторів основною формою професійної підготовки було навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах мистецького профілю. Процес виховання в них був позбавлений національних основ, що обмежувало культурний рівень майбутньої творчої еліти й негативно позначалося на духовності народу в цілому. Додатковими шляхами підготовки митців були висуванство та його різновид – художня самодіяльність, а також залучення до соціалістичного будівництва представників старої інтелігенції. Головна роль у професійній підготовці письменників УРСР належала літературним гурткам та об'єднанням, що зумовлено відсутністю спеціального навчального закладу для літераторів.

Основним засобом підготовки творчої інтелігенції було функціонування системи професійної мистецької освіти, представленої навчальними закладами трьох рівнів: середніми спеціалізованими школами, музичними та художніми училищами, вищими навчальними закладами – художніми інститутами й консерваторіями. Така система забезпечувала послідовне засвоєння знань учнями та студентами. Незважаючи на те, що кількісні показники кадрового характеру в Україні постійно поліпшувались, вирішити проблему підготовки національних кадрів остаточно не вдалося. З одного боку, відбувалося залучення до лав творчої інтелігенції вихідців з широких верств населення, а з іншого боку, нова мистецька еліта піддавалася значній ідеологізації, виховувалась у дусі відірваності від національних традицій. Система радянської профільної освіти митців була спрямована на відчуження молоді від української духовності, національної історії, звичаїв і традицій власного народу. Лише окремим представникам творчого середовища навіть за складних морально-політичних умов вдалося створити самобутні та високохудожні твори. На західноукраїнських землях у підходах до розвитку мистецької освіти домінували політичні критерії. Для регіону було характерно засилля працівників із східних і центральних районів України, низький відсоток місцевої молоді в студентському складі.

Важливим напрямом виховання митців була політико-агітаційна підготовка. Вона впроваджувалась як через організацію лекцій, курсів з вивчення основ марксизму-ленінізму, історії комуністичної партії, мережу університетів марксизму-ленінізму, так і через самостійне вивчення праць цієї політичної течії.

– З початком повоєнної відбудови українська творча інтелігенція відновила та розширила рамки своєї діяльності: творчої, освітньо-педагогічної, наукової, громадсько-політичної тощо. Митці України відігравали основну роль у створенні духовних цінностей, збереженні національної культури та творчих сил нації, забезпечували розвиток мистецького життя УРСР. Серед основних напрямків культурницької роботи на окрему увагу заслуговують пам'яткоохоронна та музейна, оскільки вони пов'язані з передачею соціально-історичної пам'яті наступним поколінням. Велике значення мала педагогічна та виховна діяльність представників творчої інтелігенції, спрямована на підготовку кваліфікованих фахівців у сфері літератури та мистецтва. Широка освітня робота митців сприяла залученню до надбань української культури широких верств населення, передусім дітей і молоді.

Представники творчої інтелігенції брали активну участь у суспільно-політичному житті країни. Основними формами цієї діяльності була робота у творчих спілках, створення художніх цінностей громадянського змісту, участь у святкуванні важливих державних і культурно-історичних подій, шефська робота, агітаційна діяльність у складі культурних бригад тощо. З одного боку, митці виконували вказівки та настанови правлячого режиму, здійснюючи ідеологічний вплив на населення. З іншого боку, різностороння громадсько-політична діяльність представників творчої інтелігенції сприяла відродженню організаційно-творчого життя в УРСР, особливо на Донбасі і в Західній Україні, дозволяла залучити широкі верстви населення до надбань української культури, зберегти основи національної свідомості. Митці, всупереч ідеологічному терору, залишались носіями інтелектуального опору тоталітаризму, який виразно проявився в часи «відлиги» та десталінізації, згодом – у

дисидентському русі, а в подальшій перспективі мав важливе значення для формування державницьких ідей у суспільстві наприкінці 1980-х рр.

– Частина творчої інтелігенції брала участь у державницькому житті УРСР. Високі урядові посади протягом аналізованого періоду обіймали письменники М. Бажан, О. Корнійчук, П. Тичина. Попри те, що їхня діяльність суворо регламентувалася партійно-державними директивами, митці-урядовці виявили значну ініціативу у відновленні культурного життя України, розвитку освітньої та соціальної сфери, збереженні пам'яток історії та природоохоронних територій. Проте, залучення митців на високі державні посади було спричинене крайньою необхідністю і виявилось скоріше винятком, ніж закономірністю, у кадровій політиці держави. Після відбудови пріоритетних галузей культури та освіти з міністерських посад було звільнено М.Бажана та П.Тичину. Представники творчої інтелігенції залучалися до участі у виборних органах УРСР і СРСР усіх рівнів – радах. Діяльність митців у них була пов'язана з вирішенням господарських, соціально-побутових або культурно-освітніх проблем. У цілому творча інтелігенція розглядалась не як основне, а як потенційне, другорядне джерело поповнення політичної еліти. Це підтверджує той факт, що жоден із митців не входив до органів, які мали реальну державну владу в УРСР – Центрального Комітету та Політбюро Комуністичної партії України.

Таким чином, багатогранна діяльність представників творчої інтелігенції в повоєнний період, незважаючи на суворо регламентовані рамки, мала позитивний вплив на розвиток української культури, освіти, збереження спадковості поколінь, громадянську свідомість населення. Обсяг дисертаційної роботи не дозволяє більш широко охопити всі сфери культурно-освітньої, наукової, громадсько-політичної та державницької діяльності творчої інтелігенції України в першу повоєнну декаду, тому ці питання потребують окремого історичного дослідження.

Отже, основні положення дисертації дають можливість визначити соціально-професійне обличчя творчої інтелігенції повоєнного періоду,

виокремити головні засади її формування та діяльності. Наприкінці першого повоєнного десятиріччя творча інтелігенція УРСР становила високоосвічену соціально-професійну групу. Завдяки її діяльності вдалося оперативно відновити мистецьке життя в УРСР, налагодити роботу творчих спілок, організувати функціонування культурно-освітніх установ і професійних навчальних закладів. Разом з тим накопичився ряд проблем, пов'язаних із якістю підготовки молодих фахівців, відсутністю належного матеріального забезпечення більшості митців. Однак, незважаючи на труднощі, українська творча інтелігенція формувала культуру суспільства, будучи духовним виразником думок і сподівань народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Архівні матеріали

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 1 Верховна Рада Української РСР

оп. 7

- 1.1. Спр. 10. Указ Президії ВР про затвердження тов. Бажана заступником Голови РНК, 5 березня 1943 р., 52 арк.
- 1.2. Спр. 1493. Доповідні записки Міністерства освіти УРСР до Ради Міністрів з питань народної освіти, 1946 р., 672 арк.

Ф. 2 Рада Міністрів Української РСР

оп. 7

- 1.3. Спр. 2747. Листування з Радою Народних Комісарів, народними комісаріатами та центральними установами Союзу РСР, 3 січня – 31 грудня 1945 р., 149 арк.
- 1.4. Спр. 2749. Листування з обласними, міськими і районними органами Української РСР з різних питань, 1 січня – 13 липня 1945 р., 221 арк.
- 1.5. Спр. 2751. Матеріали про роботу Комітету в справах мистецтв при РНК Української РСР у галузі мистецтва (проекти постанов уряду, довідки, доповідні записки, кошториси, розрахунки тощо), 4 січня – 26 червня 1945 р., 226 арк.
- 1.6. Спр. 3957. Матеріали з питань проведення ювілеїв і нагородження мистецьких колективів та видатних діячів культури та мистецтва Української РСР (копії листів до уряду Союзу РСР, проекти постанов уряду, довідки, листи, кошториси тощо), 18 жовтня 1945 р. – 21 грудня 1946 р., 189 арк.
- 1.7. Спр. 4437. Листування з Комітетом у справах мистецтв при РМ УРСР з питань його діяльності, 3 січня – 10 листопада 1947 р., 170 арк.
- 1.8. Спр. 6007. Листування з Спілкою радянських письменників, художників та композиторів України, 23 січня – 20 грудня 1948 р., 79 арк.

- 1.9. Спр. 6010. Листування з Комітетом в справах мистецтв при Раді Міністрів Української РСР, 1 січня – 16 грудня 1948 р., 250 арк.
- 1.10. Спр. 6014. Листування з республіканськими, обласними та міськими установами Української РСР з різних питань, 11 грудня 1947 р. – 22 грудня 1948 р., 164 арк.
- оп. 8**
- 1.11. Спр. 2015. Листування з Міністерством державного контролю, Укрдержпланом та іншими центральними установами про трудовлаштування випускників училищ прикладного мистецтва тощо, 4 січня – 13 липня 1950 р., 199 арк.
- 1.12. Спр. 2529. Список дійсних членів та членів-кореспондентів АН Української РСР, 18 серпня 1951 р., 68 арк.
- 1.13. Спр. 4498. Матеріали про роботу театрів та культурних закладів України; Список підприємств та установ, підлеглих Комітету в справах мистецтв при РМ УРСР, 2 червня – 25 грудня 1951 р., 226 арк.
- 1.14. Спр. 7150. Доповідні записки, довідки Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів Української РСР та Міністерства освіти про хід прийому студентів до вузів України і підготовку вузів до 1952–1953 навчального року, 25 липня – 31 грудня 1952 р., 230 арк.
- 1.15. Спр. 7631. Стенограми нарад у заступника Голови Ради Міністрів УРСР Корнійчука О.Є. про стан культурно-освітніх закладів у Ровенській області, своєчасну підготовку шкіл до нового навчального року, будівництво шкіл і дитячих закладів тощо, 11 червня – 1 вересня 1953 р., 90 арк.
- 1.16. Спр. 7632. Листування з Радою Міністрів Союзу РСР, міністерствами та центральними установами СРСР і Української РСР про розподіл молодих спеціалістів, стан нового ботанічного саду АН УРСР, 10 червня – 1 грудня 1953 р., 38 арк.
- 1.17. Спр. 9491. Листування з міністерствами, центральними установами та Комітетом у справах мистецтв при РМ УРСР про роботу училищ прикладного мистецтва системи Комітету, надання приміщення Київському хореографічному училищу, забезпечення і збереження квартири академіка батального живопису М.С.Самокиша, 21 травня 1951 р. – 11 вересня 1953 р., 322 арк.

- 1.18. Спр. 9540. Матеріали про діяльність Спілки радянських композиторів України, 14 листопада 1952 р. – 12 грудня 1953 р., 86 арк.
- 1.19. Спр. 9541. Матеріали про діяльність Спілки радянських художників України, 10 січня – 5 жовтня 1953 р., 42 арк.

Ф.166 Міністерство освіти Української РСР

оп. 15

- 1.20. Спр. 5. Довідкові записки Народного Комісаріату освіти УРСР до Ради Народних Комісарів УРСР з питань народної освіти в УРСР, 1943 р., 95 арк.
- 1.21. Спр. 61. Доповідні записки Наркомату освіти УРСР до Ради Народних Комісарів УРСР з питань народної освіти. Т.ІІ, 1945 р., 324 арк.
- 1.22. Спр. 135. Доповідні записки Міністерства освіти УРСР до Ради Міністрів з питань народної освіти, 1946 р., 672 арк.

Ф.4763 Комітет в справах мистецтв УРСР, м. Київ

оп. 1

- 1.23. Спр. 22. Положение Комитета по делам искусства при СНК УССР, 2 февраля 1945 г., 8 арк.
- 1.24. Спр. 23. Протоколы №1–11 заседаний комитета за 1945 г., 8 февраля – 3 ноября 1945 г., 43 арк.
- 1.25. Спр. 34. Отчеты о работе Киевской, Львовской, Одесской и Харьковской государственных консерваторий, Киевского института театрального искусства и Харьковского художественного института за 1944/1945 учебный год, 138 арк.
- 1.26. Спр. 46. Протоколы №1–36 заседаний комитета за 1946 г., 4 января – 23 декабря 1946 г., 107 арк.
- 1.27. Спр. 68. Отчет о работе музыкальных училищ и школ УССР за 1945–1946 учебный год, 120 арк.
- 1.28. Спр. 79. Сводный годовой отчет о работе комитета за 1947 г., 83 арк.
- 1.29. Спр. 153. Сводные отчеты комитета о работе ВУЗов и училищ за 1947–1948 учебный год, 57 арк.
- 1.30. Спр. 249. Сводный отчет комитета о работе ВУЗов за 1949/1950 учебный год, 71 арк.
- 1.31. Спр. 254. Отчеты о работе Киевской, Львовской, Одесской и Харьковской государственных консерваторий за 1949-50 учебный год, 217 арк.

- 1.32. Спр. 261. Отчеты о работе Ужгородского училища прикладного искусства и Харьковского художественного училища за 1949–1950 учебный год, 60 арк.
- 1.33. Спр.393. Сводный отчет комитета и статистические отчеты ВУЗов и училищ комитета об их работе за 1951/1952 учебный год, 112 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України
Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України
оп. 23 Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина)

- 1.34. Спр. 450. Справка по поводу пленума Союза советских писателей Украины, 27–30 июня 1944 г., 79 арк.
- 1.35. Спр. 1424. Специальные сообщения о политических настроениях населения Украинской Советской Социалистической Республики в связи с выборами в Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик, 29 ноября – 22 декабря 1945 г., 22 арк.
- 1.36. Спр. 2469. Письма на имя секретаря ЦК КП(б)У о компрометирующих материалах на писателя Карманского Петра, 15 февраля 1945г., 62 арк.
- 1.37. Спр.2570. Справки о ходе выборов в Верховный Совет СССР по областям УССР об участии культурно-просветительных учреждений в подготовке к выборам в Верховный Совет СССР, 10 февраля – 29 мая 1946 г., 46 арк.
- 1.38. Спр. 2812. Справки и переписка по поводу фельетона Остапа Вишни, 8 августа – 12 декабря 1946 г., 22 арк.
- 1.39. Спр. 3756. Компрометирующий материал на художника Кричевского Ф.Г., 26 – 28 августа 1946 г., 5 арк.
- 1.40. Спр. 3799. Компрометирующие материалы на писателя М.Рыльского, 14 августа 1946 г., 26 арк.

оп. 30 Особливий сектор ЦК Компартії України (загальна частина)

- 1.41. Спр. 269. Справки, переписка о предоставлении жилплощади ответственным работникам, работникам науки, литературы и искусства и другим гражданам, 23 января – 20 ноября 1945 г., 90 арк.
- 1.42. Спр. 614. Докладные записки, информации, справки, телеграммы Управлений пропаганды и агитации и проверке партийных органов ЦК КП(б)У, секретарей обкомов КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У тов. Кагановичу

Л.М. о созыве совещаний пропагандистских работников западных областей, лекторских групп обкомов, горкомов КП(б)У; об откликах трудящихся Украины на коммюнике и декларацию совещания представителей компартии; стенограмма доклада и заключительного слова тов. Мануильского Д.З. на собрании актива интеллигенции г. Львова, 7 марта – 15 ноября 1947 г., 146 арк.

- 1.43. Спр. 639. Докладные записки, информации, справки Управления пропаганды и агитации ЦК КП(б)У, редакторов центральных газет, писателей тов. Корнейчука секретарю ЦК КП(б)У тов. Кагановичу Л.М. о работе издательств, редакции газет, об издании художественной литературы; об освещении республиканскими и областными газетами уборочных работ, хлебозаготовки и осеннего сева. Стенограмма заседания президиума Союза советских писателей Украины, 17 сентября – 15 ноября 1947 г., 295 арк.
- 1.44. Спр. 643. Телеграмма тов. Кагановича и докладные записки, информации, справки секретарей ЦК КП(б)У тт. Литвина К.З., Назаренко И.Д., Управления пропаганды и агитации ЦК КП(б)У, секретарей обкомов КП(б)У, комитетов по делам искусств при Совете министров СССР и УССР, Министерства кинематографии секретарю ЦК КП(б)У тов. Кагановичу Л.М. по вопросам работы культпросветучреждений, театров, кинотеатров, клубов, библиотек и радиовещания, 13 марта – 8 декабря 1947 г., 248 арк.
- 1.45. Спр. 1858. Информации и справки ЦК о колхозной поэтессе П.Амбросий и ее творчестве, о работе Б.Романицкого «Украинский театр в прошлом и настоящем», о пьесе Зарудного «Весна», о посылке работ художников, скульпторов на всесоюзную художественную выставку и литературных произведений для представления на сталинские премии, о совещании в Херсоне молодых писателей, 13 июля – 20 декабря 1950 г., 17 арк.
- 1.46. Спр. 1859. Объяснительные записки тт. Рубана, Романова и Вышеславского о сборнике русских стихов В.Сосюры «Родине», о состоянии издательских и финансовых дел писателя В.Сосюры, письма Сосюры к секретарю ЦК тов. Назаренко И.Д., поэмы: «Вона пішла», «Душезапроданцям», декабрь 1949 г. – 11 августа 1950 г., 46 арк.

- 1.47. Спр. 2041. Докладные записки и справки отдела пропаганды и агитации ЦК КП(б)У, союзов: писателей, композиторов, художников, архитекторов Украины – об организации курсов повышения квалификации архитекторов; о проведении пленумов Союзов: художников, писателей, композиторов. Т.1., 27 січня – 30 грудня 1950 р., 147 арк.
- 1.48. Спр. 2371. Докладные записки и информации обкомов КП(б)У – о работе литературных объединений при редакциях областных газет, 24 сентября – 22 октября 1950 г., 69 арк.
- 1.49. Спр. 2407. Списки участников художественной самодеятельности, отобранных для учебы в высших учебных заведениях и училищах искусств; докладная записка отдела художественной литературы и искусства КП(б)У о материально-бытовых условиях студентов, 26 января – 11 сентября 1951 г., 82 арк.
- 1.50. Спр. 3300. Докладные записки и справки ЦК, обкомов КП Украины, министерств: просвещения, культуры УССР – о ходе приема студентов в высшие учебные заведения; о подготовке к новому учебному году; о реорганизации институтов; об открытии в Днепропетровске консерватории, 15 июля – 21 декабря 1953 г., 180 арк.
- оп. 70 Управління агітації та пропаганди при ЦК КПУ**
- 1.51. Спр. 266. Замечания к докладу М.Рыльского – «Киев в истории Украины», 10 марта 1944г., 18 арк.
- 1.52. Спр. 270. Справки, докладные записки, переписка об обеспечении учебниками начальных школ и высших учебных заведений, о работе украинских писателей, об устройстве юбилея шахтерскому поэту Павлу Беспощадному, 13 декабря 1944 г. – 6 января 1945 г., 135 арк.
- 1.53. Спр. 276. Докладные записки, справки, сведения, планы о восстановлении культпросветучреждений и состоянии культурно-массовой и политико-просветительной работы в освобожденных областях Украины, 1 января – 10 февраля 1944 г., 165 арк.
- 1.54. Спр. 281. Переписка с парторганизациями о работе Киевской и Одесской консерваторий и капеллы «Думка», 7 декабря 1944 г. – 10 января 1945 г., 52 арк.

- 1.55. Спр. 299. Проект постановления ЦК КП(б)У, справки о работе с интеллигенцией города Львова, 1945 г., 39 арк.
- 1.56. Спр. 339. Протокол совещания у секретаря ЦК КП(б)У тов. Литвина по вопросу работы с интеллигенцией западных областей. План проведения республиканского совещания зав. парткабинетов, февраль – 13 ноября 1945 г., 30 арк.
- 1.57. Спр. 351. Тематика для проведения бесед среди репатриированного населения Украины, обращение к рабочим, крестьянам и интеллигенции западных областей о победе над фашистской Германией, 1945 г, 26 арк.
- 1.58. Спр. 360. Стенограмма совещания отдела пропаганды и агитации ЦК КП(б)У с литературными работниками, 15 апреля 1945 г., 14 арк.
- 1.59. Спр. 378. Стенограмма заседания комиссии Политбюро ЦК КП(б)У по культуре и литературе, 26 сентября 1945 г., 74 арк.
- 1.60. Спр. 379. Стенограмма встречи с украинскими писателями, 25 октября 1945 г., 20 арк.
- 1.61. Спр. 380. Запись открытого собрания союза советских писателей Украины, 5 марта 1945 г., 23 арк.
- 1.62. Спр. 381. Справки о националистических проявлениях на семинаре молодых поэтов в союзе писателей, 2 октября 1945 г., 3 арк.
- 1.63. Спр. 417. Справки, переписка, телеграммы о состоянии и работе Киевской и Одесской консерваторий и капеллы «Думка», 18 марта – 12 декабря 1945 г., 58 арк.
- 1.64. Спр. 444. Докладные записки, информации, справки о состоянии агитационной пропаганды, культурно-просветительной работы по областям Украины, 7 февраля – 30 декабря 1946 г., 290 а.
- 1.65. Спр. 513. Стенограмма закрытого партийного собрания парторганизации Союза советских писателей Украины, 26 июля 1946 г., 106 арк.
- 1.66. Спр. 517. Сокращенная стенограмма совещания группы художников при Управлении пропаганды и агитации ЦК КП(б)У, 7 сентября 1946 г., 17 арк.
- 1.67. Спр. 519. Справки, информации о мероприятиях, проведенным Управлением пропаганды и агитации ЦК по улучшению работы в области литературы и искусства, 25 ноября 1946 г. – 26 мая 1947 г., 82 арк.

- 1.68. Спр. 685. Стенограма партійного зібрання Союзу радянських письменників, 26 листопада 1947 г., 47 арк.
- 1.69. Спр. 1542. Стенограма пленуму Союзу радянських композиторів України, 1 – 5 квітня 1948 г., 286 арк.
- 1.70. Спр. 1560. Копія короткого звіту представника від України, тов. Козицького, на нараді по питаннях музики, організованій ЦК ВКП(б), 1948 г., 8 арк.
- 1.71. Спр. 1923. Короткий звіт на нараді в ЦК ВКП(б) по питаннях музики, лист і план Союзу радянських композиторів України на роботу, січень – 7 жовтня 1949 г., 22 арк.

оп. 71 Відділ науки і вищих навчальних закладів

- 1.72. Спр. 38. Звіт на культурно-просвітницькій роботі в Закарпатській області, 31 вересня 1945 г. – 1 квітня 1946 г., 28 арк.
- 1.73. Спр. 85. Звіти, докладні записки, інформації, справки відділів обкомів КП(б)У на радянському, господарському і культурному будівництві на західних, Ізмаїльській і Закарпатській областях, 1 липня 1946 – 1 серпня 1947 г., 232 арк.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

Ф. 435 Корнійчук Олександр Євдокимович

оп. 1

- 1.74. Спр. 669. Автобіографія, 6 арк.
- 1.75. Спр. 744. Проекти листа секр. ЦК КП(б)У А.Г.Мельнікову на питання спрощення організаційної структури керівництва Спілкою радянських письменників України. Док.3., 20 березня 1952 р., 6 арк.
- 1.76. Спр. 1440. Телеграми різних осіб і установ на приводі громадських і творчих справ О.Корнійчука, статті, замітки, повідомлення та ін. матеріали на приводі обрання О.Є.Корнійчука депутатом Київської міської Ради, СРСР та УРСР, 1946–1970 рр., 75 арк.

оп. 3

- 1.77. Спр. 4. Корнійчук-Рибак Є.Є. Рибак Н.С. «Людина, гідна пісні», «Спогади про брата». Спогади про Корнійчука О.Є., 1972 р., 2 док., 43 арк.

Ф. 535 Бажан Микола Платонович, український поет, державний і громадський діяч

оп. 1

- 1.78. Спр.111. Автобіографія М.П.Бажана, 1948 р., 7 арк.
1.79. Спр.148. Матеріали про вибори М.П.Бажана депутатом Верховної Ради УРСР, 1947 р., 194 арк.

Ф. 581 Національна спілка художників України

оп. 1

- 1.80. Спр. 4. Переписка с ЦК КП(б)У и Советом Народных Комиссаров о мероприятиях по восстановлению изобразительного искусства на Украине, об усилении культурной помощи селу, о подготовке к выставке, посвященной героической борьбе украинского народа с немецкими оккупантами, 1944 г., 14 арк.
1.81. Спр. 6. Протоколы заседаний правления Союза художников Украины, 6 мая – 29 декабря 1944 г., 93 арк.
1.82. Спр. 14. Протоколы заседаний Союза художников УССР, 19 января – 21 декабря 1945 г., 83 арк.
1.83. Спр. 18. Отчет о работе Союза художников Украины, 1945 г., 2 арк.
1.84. Спр. 23. Данные о численном и количественном составе Союза художников Украины, 1945 г., 11 арк.
1.85. Спр. 27. Протоколы заседаний правления Союза художников УССР, 11 января – 20 декабря 1946 г., 78 арк.
1.86. Спр. 33. Стенограмма от 1–2 октября 1946 года общего собрания художников Киева с представителями областных организаций Союза художников Украины, 121 арк.
1.87. Спр. 52. Докладная записка ЦК КП(б)У о современном состоянии изобразительного искусства на Украине за 1947 год, 12 арк.
1.88. Спр. 53. Стенограмма от 26 мая 1947 года VII пленума Союза советских художников Украины, 304 арк.
1.89. Спр. 63. Отчет о работе Союза советских художников Украины за II полугодие 1947 г., 9 арк.

- 1.90. Спр. 80. Протоколы заседаний президии и правления Союза художников Украинской ССР, 8 января – 30 декабря 1948 г., 127 арк.
- 1.91. Спр. 81. Протоколы общего собрания Союза художников Украины, 21 апреля – 27 декабря 1948 г., 12 арк.
- 1.92. Спр. 92. Стенограмма от 5 июля 1948 года общего собрания художников Украины, посвященного обсуждению постановления ЦК КП(б)У о состоянии искусства на Украине, 100 арк.
- 1.93. Спр. 92а. Годовой отчет за 1948 год, 107 арк.
- 1.94. Спр. 93. Стенограмма от 27 сентября 1948 года Киевского общегородского собрания членов Союза художников Украины, посвященного обсуждению статьи «К новым успехам советского изобразительного искусства», напечатанной в газете «Культура и жизнь», 104 арк.
- 1.95. Спр. 97. Учетная карточка Союза советских художников Украины, 1948 г., 37 арк.
- 1.96. Спр. 100. Материалы о работе Закарпатского отдела Союза художников Украины (тематический план, протоколы заседаний, отчеты, списки художников и др.), 1948 г., 28 арк.
- 1.97. Спр.101. Материалы о работе Косовского филиала Союза художников Украины (списки, протоколы заседаний и др.), 1948 г., 11 арк.
- 1.98. Спр.122. Протоколы заседаний президии Союза художников Украины, 17 февраля – 30 декабря 1949 г., 114 арк.
- 1.99. Спр. 123. Протоколы заседаний секретариата правления Союза художников Украины, 14 июня – 12 октября 1949 г., 9 арк.
- 1.100.Спр. 126. Стенограмма от 17 мая 1949 года VI расширенного пленума Союза художников Украины, 359 арк.
- 1.101.Спр. 166. Стенограмма от 25–27 мая 1950 года VII расширенного пленума правления Союза художников Украины, том.1, 1950 г., 190 арк.
- 1.102.Спр. 171. Материалы о работе Харьковского отделения Союза художников Украины (списки, отчеты, переписка и др.), 1950 г., 183 арк.
- 1.103.Спр. 173. Материалы о работе с молодыми художниками (план, списки художников, отчеты), 1949 г., 28 арк.

- 1.104.Спр. 193. Протоколы заседаний Президиума Союза советских художников Украины, 1951 г., 201 арк.
- 1.105.Спр. 195. Протоколы общих собраний членов Союза художников Украины, 21 сентября – 12 ноября 1951 г., 15 арк.
- 1.106.Спр. 196. Справка о подборе и расстановке руководящих кадров в Союзе художников Украины, 1951 г., 250 арк.
- 1.107.Спр. 200. Творческий отчет правления Союза художников УССР, 1951 г., 129 арк.
- 1.108.Спр. 216. Учетная карточка Союза художников Украины по состоянию на 1 января 1952 года, 57 арк.
- 1.109.Спр. 250. Справка о работе Союза художников Украины за 1952–1953 гг, 11 арк.
- 1.110.Спр. 252. Отчет о работе Союза художников Украины за 1952 г., 68 арк.
- 1.111.Спр. 319. Стенограмма от 3-4 апреля 1953 года X пленума Союза советских художников Украины, том.1, 353 арк.
- 1.112.Спр. 331. Списки произведений молодых художников, представленных для выставки на Всемирном фестивале молодежи, 1953 г., 62 арк.

оп. 2

- 1.113. Спр. 5. Списки членов Союза художников Украины за 1945 г., 84 арк.
- 1.114.Спр. 7. Списки членов Союза художников Украины за 1947 г., 24 арк.
- 1.115.Спр. 9. Списки лауреатов Сталинской премии, народных художников СССР и УССР, заслуженных деятелей искусств УССР за 1950 г., 2 арк.
- 1.116.Спр. 12. Список членов Союза художников Украины за 1951 г., 55 арк.

Ф. 590 Національна спілка письменників України

оп. 1

- 1.117.Спр. 1. Списки письменників України та Молдови (по обласних організаціях) за станом на січень 1939 та січень, жовтень 1940 р., 1 січня 1939 р. – 1 жовтня 1940 р., 13 арк.
- 1.118.Спр. 20. Списки письменників України, 1944 р., 155 арк.
- 1.119.Спр. 27. Протоколи засідань Президії СРПУ, 19 січня – 31 грудня 1945 р., 85 арк.
- 1.120.Спр. 32. Протоколи засідань Президії Правління Спілки радянських письменників України, 17 липня – 12 грудня 1946 р., 109 арк.

- 1.121.Спр. 33. Стенограма наради Спілки письменників України з питань ідеологічної роботи, 12–14 березня 1946 р., 119 арк.
- 1.122.Спр. 34. Постанови РНК України та ЦК КПУ з питань діяльності Спілки письменників України, 9 січня – 29 грудня 1946 р., 29 арк.
- 1.123.Спр. 36. Стенограма загальних зборів письменників м. Києва з питань ідеологічної роботи, 27–28 серпня 1946 р., 192 арк.
- 1.124.Спр. 40. Стенограма Пленуму СРПУ від 15 вересня. Т.ІІ., 1947 р., 311 арк.
- 1.125.Спр. 41. Протоколи засідань Президії СРПУ, 18 січня – 25 грудня 1947 р., 124 арк.
- 1.126.Спр. 49. Стенограма загальних зборів письменників м. Києва, 17 жовтня 1947 р., 101 арк.
- 1.127.Спр. 50. Звіт Київської організації СРПУ про виконання рішень вересневого (1947) Пленуму СРПУ, січень – листопад 1947 р., 42 арк.
- 1.128.Спр. 51. Списки членів Спілки письменників. Відомості про склад керівних органів Спілки, її комісій та секцій, 17 квітня – 25 грудня 1947 р., 98 арк.
- 1.129.Спр. 56. Стенограма II з'їзду Спілки письменників України, т.1, 6–10 грудня 1948 р., 281 арк.
- 1.130.Спр. 60. Протоколи засідань президії СРПУ, 31 січня – 29 грудня 1948 р., 96 арк.
- 1.131.Спр. 69. Протокол та стенограма загальних зборів письменників м. Києва, 19 лютого – 1 листопада 1948 р., 83 арк.
- 1.132.Спр. 72. Стенограма доповіді О.Корнійчука про міжнародний конгрес інтелігенції у Вроцлаві на захист миру, 21 вересня 1948 р., 36 арк.
- 1.133.Спр. 81. Протоколи та стенограми засідань Президії Спілки письменників України, 19 січня – 15 жовтня 1949 р., 143 арк.
- 1.134.Спр. 89. Звіт комісії по роботі з молодими авторами СРПУ, 1949 р., 6 арк.
- 1.135.Спр. 103. Протоколи засідань Президії Спілки письменників України, 17 січня – 11 грудня 1950 р., 116 арк.
- 1.136.Спр. 117. Матеріали (витяги з протоколів, характеристики та ін.) по висуванню членів СРПУ на здобуття Державних премій СРСР, 15 листопада 1950 р. – 30 січня 1951 р., 137 арк.

- 1.137.Спр. 118. Протокол загальних зборів Київської організації СРПУ, 4 жовтня 1950 р., 7 арк.
- 1.138.Спр. 138. Листування з Радою Міністрів УРСР, протоколи засідань Ювілейних комісій та інші матеріали по відзначенню ювілейних дат письменників, 10 березня – 14 грудня 1951 р., 62 арк.
- 1.139.Спр. 139. Листування з ЦК КП України, довідки, плани та ін. матеріали про підготовку до Декади української літератури в Москві, 10 травня – 8 червня 1951 р., 172 арк.
- 1.140.Спр. 148. Протоколи засідань і постанова Президії СРПУ, 28 квітня – 28 грудня 1952 р., 283 арк.
- 1.141.Спр. 149. Постанови Секретаріату СПРУ 1952 р., 4 січня – 25 березня 1952 р., 14 арк.
- 1.142.Спр. 162. Постанови Ради Міністрів Української РСР про встановлення ставки авторського гонорару, 1952 р., 39 арк.
- 1.143.Спр. 178. Списки письменників, 1 липня 1952 р. – 1 січня 1953рр., 63 арк.
- 1.144.Спр. 187. Листування з обласними філіями з питань прийому до Спілки нових членів та облікування членства Спілки письменників УРСР, 3 січня – 12 грудня 1953 р., 28 арк.

Ф. 661 Національна спілка композиторів України

оп. 1

- 1.145.Спр. 1. Устав Союза Советских композиторов Украины, 1939 г., 12 арк.
- 1.146.Спр. 5. Постановление № 216 от 18 марта 1944 г. Совнаркома УССР и ЦК КП Украины о возобновлении работы Союза советских композиторов Украины и Музфонда УССР, 1 арк.
- 1.147.Спр. 7а. Списки членов Союза советских композиторов Украины за 1944 год, 46 арк.
- 1.148.Спр. 14. Протоколы заседаний правления Союза композиторов Украины за 1945 г, 4 января – 17 декабря 1945 г., 28 арк.
- 1.149.Спр. 15. Отчет о работе Союза советских композиторов Украины за I полугодие 1945 г., 15 арк.
- 1.150.Спр. 29. Протоколы заседаний Правления Союза композиторов Украины за 1946 г., 18 января – 17 декабря 1946 г., 24 арк.

- 1.151.Спр. 296. Матеріали (постановлення, переписка, списки і др.) о представленні і врученні правительственных наград і почетных звань композиторов України за 1946 г., 41 арк.
- 1.152.Спр. 37. Статистический отчет и ведомости о количественном и качественном составе членов Союза советских композиторов Украины за 1946 г., 31 арк.
- 1.153.Спр. 55. Протоколи засідань правління Союзу композиторов України за 1948 г., 27 января – 15 декабря 1948 г., 83 арк.
- 1.154.Спр. 68. Стенограмма от 26–27 мая 1948 г. собрания композиторов г. Киева, 194 арк.
- 1.155.Спр. 70. Отчет о работе правления Союза композиторов Украины за [февраль – июнь] 1948 г., 11 арк.
- 1.156.Спр. 71. Отчет о творческой деятельности Союза за 1948 г., 87 арк.
- 1.157.Спр. 73а. Список членов Союза советских композиторов Украины за 1948 г., 12 арк.
- 1.158.Спр. 95. Протоколи засідань правління Союзу композиторов України за 1950 г., 3 января – 25 декабря 1950 г., 112 арк.
- 1.159.Спр. 96. Стенограмма IV пленума Союза советских композиторов Украины 12–13 мая 1950 г., 308 арк.
- 1.160.Спр. 143. Стенограмма собрания композиторов и музыковедов г. Киева, посвященному обсуждению статьи газеты «Правда» от 19 апреля 1951 г. «Неудачная опера», 100 арк.
- 1.161.Спр. 154. Протоколи засідань правління Союзу советских композиторов Украины за 1952 г., 8 января – 17 декабря 1952 г., 373 арк.
- 1.162.Спр. 161. Стенограмма от 31 мая 1952 выездного заседания Правления Союза композиторов Украины в г. Харькове, 78 арк.
- 1.163.Спр. 215. Список членов Союзу композиторов Украины за 1954 г., 14 арк.

Державний архів Волинської області

Ф. Р-49 Волинський обласний відділ мистецтв

оп. 3

1.164. Спр. 11. Единовременные статистические отчеты о численности и составе специалистов, руководящих работников за 1947 г., 72 арк.

оп. 4

1.165. Спр. 34. Оперативні дані і репертуар з обслуговування виборців у 1950 р, 24 арк.

Ф. Р-420 Волинський обласний відділ в справах культурно-освітньої роботи, м. Луцьк

оп. 2

1.166. Спр. 94. Статистичні звіти про кількість гуртків художньої самодіяльності за 1952 р., 27 арк.

Ф. Р-921 Волинський обласний відділ Товариства для поширення політичних і наукових знань

оп. 1

1.167. Спр. 2. Выписки из протоколов республиканского общества по распространению политических и научных знаний и списки принятых в члены общества по Вольнской области, 1948 г., 17 арк.

оп. 2

1.168. Спр. 38. Отчеты о работе секций общества за 1951–1953 гг., 30 арк.

Державний архів Київської області

Ф. П-28 Первичная организация Компартии Украины Союза Советских писателей Украины, парторганизация Ленинского района, г. Киев

оп. 1

1.169. Спр. 9. Агитмассовая работа в связи с выборами в Верховный Совет, 25 июля 1945 г. – 4 января 1947 г., 51 арк.

1.170. Спр. 14. Список по учету членов парторганизации Союза советских писателей Украины, 1944–1946 гг., 18 арк.

оп. 2

1.171. Спр. 7. Партийные характеристики и заявления коммунистов, т.Ш., 8 января – 10 октября 1948 г., 67 арк.

1.172. Спр. 18. Стенограмма открытых партийных собраний, посвященных к декаде украинского искусства и литературы в Москве, т.VI., 3 ноября 1950 г., 118 арк.

Ф. П-1778 Первичная организация Компартии Украины Союза советских композиторов Украины, Печерский район, г. Киев

оп. 2

1.173. Спр. 1. Протоколы заседаний партбюро, планы работ, ведомости уплаты членских взносов, квитанции и отчеты к ним, 8 января – 27 декабря 1952 г., 132 арк.

1.174. Спр. 4. Протоколы партийных собраний, 5 января – 17 декабря 1953 г., 124 арк.

Державний архів Львівської області

Ф. П-3 Львівський обласний комітет Комуністичної партії України

оп. 1

1.175. Спр. 485. Довідки, доповідні записки працівників обкому, керівництва профспілкових установ культури та мистецтва, газет і радіо про стан культурно-просвітницької роботи серед населення, художнього рівня роботи театрів, підвищення рівня роботи засобів масової інформації, 1946 р., 127 арк.

оп. 2

1.176. Спр. 132. Листи, довідки, доповідні записки ЦК КП(б)У, РМ УРСР, направлені в обком КП(б)У з питань роботи Львівської обласної партшколи, посилення масово-політичної роботи, організації соцзмагань, покращення кінообслуговування, роботу журналу «Радянський Львів», учбово-виховної роботи та ін., 1947 р., 198 арк.

1.177. Спр. 395. Стенограма звітно-виборчих зборів Львівської організації СРПУ, 1947 р., 244 арк.

Ф. Р-6 Виконавчий комітет Львівської міської Ради депутатів трудящих

оп. 2

1.178. Спр. 1171. Списки кандидатів в депутати міської Ради, 1947 р., 158 арк.

1.179.Спр. 1213. Документи окружних виборчих комісій з підготовки до виборів депутатів ВР УРСР по м. Львову (протоколи, рішення, статистичні звіт, інформації), 31 січня–18 лютого 1951 р., 59 арк.

Ф. Р-221 Виконавчий комітет Львівської обласної Ради депутатів трудящих
оп. 2

1.180.Спр. 337а. Статистичні дані про склад виконавчих комітетів, обраних на перших сесіях місцевих Рад депутатів трудящих, 1947 р., 187 арк.

1.181.Спр. 878. Біографії депутатів обласної Ради II скликання, 17 грудня 1950 р., 75 арк.

1.182.Спр. 898. Списки депутатів Львівської обласної Ради (III скликання). Списки складу постійних комісій Львівської обласної Ради (3-го скликання) 1950-1952 рр. Листування з депутатами Львівської облради (3-го скликання), 178 арк.

1.183.Спр. 1586. Протокол засідання першої сесії Львівської обласної Ради депутатів трудящих (3-го скликання), 10 січня 1951 р., 104 арк.

1.184.Спр. 2848. Протоколи засідань Львівської обласної Ради депутатів трудящих, 11 березня 1953 р., 68 арк.

Ф. Р-659 Документи діячів культури і мистецтва м. Львова (колекція)
оп. 14 Перфецька Марія Лук'янівна

1.185.Спр. 1. Особисті документи і документи до біографії української письменниці Перфецької Марії Лук'янівни, 9 арк.

Ф. Р-1653 Львовский государственный институт прикладного и декоративного искусства Министерства высшего и среднего образования УССР
оп. 1

1.186.Спр. 11. Годовой отчет о работе института за 1947–1948 учебный год, 21 арк.

1.187.Спр. 105. Отчет о ходе приема и результаты приемных экзаменов на начало 1952–1953 учебного года, 3 арк.

1.188.Спр. 153. Отчет о распределении молодых специалистов выпуска 1954 г., 6 арк.

Ф. Р-1694. Львівська організація Спілки радянських художників України.

оп. 1

- 1.189.Спр. 17. Протоколи мітингу членів Спілки у зв'язку з возз'єднанням Західної України з УРСР, 3 липня 1945 р., 3 арк.
- 1.190.Спр. 51. Договір на соціалістичне змагання між Львівською та Одеською спілками радянських художників, 1947 р., 1 арк.
- 1.191.Спр. 82. Протоколи загальних зборів з додатками рукописів виступів художників: Левицького, Смольського, Григорійчука, 20 листопада 1950 р., 42 арк.
- 1.192.Спр. 86. Річний звіт про стан кадрів з додатком списків за 1950 р., 57 арк.
- 1.193.Спр. 127. Стенограма конференції художників західних областей України у Львові 5–6 серпня 1953 р. з додатком списків учасників, 134 арк.

Ф. Р-1864 Львівська організація Спілки композиторів України**оп. 1**

- 1.194.Спр. 12. Стенограма і резолюція загальноміської наради працівників мистецтва м. Львова, 1945 р., 135 арк.
- 1.195.Спр. 45. Матеріали (запрошення, програми, доповідь про творчість львівських композиторів за 1948–1953 рр.) ІХ виїзного пленуму правління СРКУ у Львові (3–8 грудня 1953 р.), 55 арк.
- 1.196.Спр. 46. Протоколи загальних зборів засідань правління Спілки за 1953 р., 32 арк.

Ф. Р-2009 Львівська організація Спілки письменників України**оп.1**

- 1.197.Спр. 5. Протоколы общих собраний писателей Львовской организации, 18 апреля – 16 сентября 1946 г., 21 арк.
- 1.198.Спр. 7. Сведения о работе с молодыми писателями и списки членов Львовской организации по состоянию на 28 мая 1946 г., 4 арк.
- 1.199.Спр. 21. Сообщение В.Беляева Союзу писателей СССР об убийстве писателя Я.Галана, 1949 г., 5 арк.
- 1.200.Спр. 30. Справки о работе Львовской организации за 1950 г., 8 арк.
- 1.201.Спр. 35. Письма и указания СПУ и ответы на них, 5 февраля – 17 декабря 1951 г., 16 арк.

- 1.202. Спр. 49. Протоколы общих собраний и заседаний правления организации, 23 июня – 25 декабря 1953 г., 87 арк.
- 1.203. Спр. 52. Отчет о работе Львовской организации за 1953 г., 23 арк.
- Ф. Р-2056 Львівська державна консерваторія ім. М.В. Лисенка**
оп.1
- 1.204. Спр. 9. План і звіт про наукову і творчо-викладацьку роботу консерваторії за 1945 р., 9 арк.
- 1.205. Спр. 117. Матеріали про випуск і розподіл молодих спеціалістів (звіти, інформація, довідки) за 1952–1959 рр., 7 арк.
- 1.206. Спр. 118. Особова справа С.А.Крушельницької., 61 арк.

Державний архів Одеської області

Ф. Р-899 Одеська консерваторія ім. А.В. Нежданової Міністерства культури УРСР

оп. 1

- 1.207. Спр. 6. Планы и отчеты о научной работе преподавателей Одесской государственной консерватории, 1945–1950 гг., 153 арк.
- 1.208. Спр. 7. Годовой отчет о работе консерватории за 1945–1946 учебный год, 73 арк.
- 1.209. Спр. 33. Отчеты о работе кафедр и консерваторії за 1951–1952 и 1951–1955 гг, 245 арк.

оп. 2

- 1.210. Спр. 1. Отчеты о работе Консерватории за 1944–1945 гг., 20 арк.
- 1.211. Спр. 4. Отчеты о работе Консерватории за 1946–1947 учебный год, 66 арк.
- 1.212. Спр. 11. Отчеты о работе Консерватории за 1951–1952 учебный год, 75 арк.

Ф. Р-5449 Одеське державне художнє училище ім. М.Б. Грекова

оп. 2

- 1.213. Спр. 4. Устав, инструкции и правила распорядка в художественном училище, 29 августа 1944 г. – 17 января 1951 г., 25 арк.
- 1.214. Спр. 8. Отчет о деятельности училища за 1945–1946 учебный год, 62 арк.
- 1.215. Спр. 10. Справка из истории училища, 8 арк.
- 1.216. Спр. 34. Отчет Одесского государственного художественного училища за 1949–1950 учебный год, 105 арк.

1.217.Спр. 51. Годовой отчет Одесского государственного художественного училища за 1952–1953 учебный год., 80 арк.

Державний архів Харківської області

Ф. П-2 Харьковской областной комитет КП(б)У

оп. 2

1.218.Спр. 405. Отчеты, справки руководителей культурно-просветительных учреждений по вопросам их деятельности, 1944 г., 71 арк.

оп. 4

1.219.Спр. 300. Протоколы №115–118 заседания бюро обкома КП(б)У, 6–15 июня 1950 г., 143 арк.

1.220.Спр. 302. Материалы к протоколам №№ 115–118 заседания бюро обкома КП(б)У, 8 – 15 июня 1950 г., 96 арк.

Ф. П-69 Харьковской городской комитет КП(б)У

оп. 9

1.221.Спр. 58. Стенограмма совещания секретарей первичных партийных организаций, 25 декабря 1951 г., 58 арк.

оп.11

1.222.Спр. 76. Справка отдела и райкомов КП(б)У о массово-политической работе в научных заведениях, театрах и среди населения города, 21 января 1952 г., 27 арк.

Ф. Р-1364 Харківський художній інститут Міністерства культури УРСР, м. Харків

оп. 2

1.223.Спр. 48 Личное дело. Прохоров Семен Маркович, 32 арк.

1.224.Спр. 76. Личное дело. Дерегус Михаил Гордеевич, 25 арк.

1.225.Спр. 110. Статистические отчеты института о подготовке молодых специалистов за 1951-1952 учебный год, 3 арк.

Ф. Р-3951 Харьковское училище прикладных искусств

оп. 1

1.226.Спр. 28. Отчет о деятельности Училища прикладных искусств за 1947–1948 учебный год, 14 арк.

1.227. Спр. 29. Статистические отчеты о ходе приема и подготовки специалистов в 1947–1948 учебном году, 9 арк.

1.228. Спр. 54. Приказы Министерства жилищно-гражданского строительства УССР и переписка с ним о назначении молодых специалистов, 7 июля 1949 г. – 10 июля 1950 г., 15 арк.

Ф. Р-4784 Харківський обласний відділ мистецтв при виконкомі обласної Ради депутатів трудящих

оп.1

1.229. Спр. 103. Годовой отчет Харьковского областного отдела искусств о деятельности театров и музыкальных заведений за 1951 г., 75 арк.

1.230. Спр. 114. Отчет областного отдела по делам искусств исполкома Харьковського областного Совета трудящихся за 1952 г., 72 арк.

1.231. Спр. 127. Стенограмма заседания глав и членов художественных союзов, театров и художественных советов обласного совета искусств за 6 февраля 1953 г., 48 арк.

Ф. Р-5795 Харківська державна консерваторія Головного управління в справах мистецтв Міністерства культури УРСР

оп. 1

1.232. Спр. 24. Годовой отчет консерватории за 1944–1945 учебный год, 12 арк.

1.233. Спр. 26. Статистические сведения о наличии профессорско-преподавательского состава консерватории за 1947 г., 10 арк.

1.234. Спр. 559. Годовой отчет учебной части консерватории за 1953–1954 учебный год, 119 арк.

Державний архів Чернівецької області

Ф. Р-16 Черновицкий областной отдел по делам искусств исполнительного комитета Совета депутатов трудящихся

оп. 3

1.235. Спр. 59. Дело по наблюдению за деятельностью Черновицкого государственного музыкального училища, 1948 г., 23 арк.

1.236. Спр. 108. Переписка с Комитетом по делам искусств при Совете Министров СССР и УССР по организационным вопросам, 1949 г., 274 арк.

1.237.Спр. 115. Дело по наблюдению за деятельностью Вижницкого училища прикладного искусства (протоколы, списки, переписки), 1950 г., 21 арк.

1.238.Спр. 177. Дело по наблюдению за деятельностью Черновицкого государственного музыкального училища (отчет, статистические сведения, переписка), 1952 г., 17 арк.

Ф. Р-72 Виконавчий комітет Чернівецької міської Ради депутатів трудящих

оп. 3

1.239.Спр. 11. Личные листки депутатов горсовета, 1947 г., 284 арк.

1.240.Спр. 135. Документы о работе постоянно действующей культурно-просветительной комиссии (планы работ, протоколы, акты), 1948 г., 7 арк.

Ф. Р-2329 Управление культуры Черновицкого областного Совета депутатов трудящихся

оп. 1

1.241.Спр. 6. Переписка с Министерством культуры, Главным управлением о вопросах развития строительства, работы учреждений искусства, учебных заведений, культпросветительской работы и др., 1953 г., 83 арк.

1.242.Спр. 14. Протоколы заседаний Совета областного управления культуры, 1953 г., 53 арк.

1.243.Спр. 23. Отчет о работе областного лекционного бюро и районных лекторских групп за 1953 г., 44 арк.

Ф.Р-2541 Чернівецьке обласне відділення Спілки художників УРСР

оп. 1

1.244.Спр. 3. Протокол общего собрания членов Черновицкого отделения Союза советских художников Украины от 30 июля 1947 г., 2 арк.

1.245.Спр. 4. Отчет и сведения о работе Черновицкого отделения Союза советских художников Украины за 1947 г., 3 арк.

1.246.Спр. 17. Отчетный доклад о работе Черновицкого отделения ССХУ с марта 1947 по июль 1950 г., 19 июля 1950 г., 9 арк.

1.247.Спр. 33. План работы студии Черновицкого отделения Союза художников на 1952 г., 3 арк.

- 1.248. Спр. 38. Резолюция межобластной конференции художников Западных областей Украины, Черновицкой и Закарпатской обл., 1953 г., 9 арк.

Державний архів міста Києва

Ф. Р-622 Київський державний художній інститут Міністерства культури УСРР

оп.2

- 1.249. Спр. 4. Устав Киевского художественного института, 1944 г., 21 арк.
- 1.250. Спр. 37. Материалы о приемной комиссии за 1945 г. (протоколы, списки поступающих и др.), 22 июля – 22 сентября 1947 г., 43 арк.
- 1.251. Спр. 53. Годовой отчет о деятельности института за 1947–1948 учебный год, 183 арк.
- 1.252. Спр. 186. Материалы комиссии по распределению молодых специалистов за 1952 учебный год (план распределения, списки), 24 арк.

Ф. Р-810 Київська державна консерваторія Міністерства культури УРСР та її профспілковий комітет

оп. 2

- 1.253. Спр. 18. Личное дело. Вережка Григорий Гурьевич, заслуженный деятель искусств УССР, профессор, 30 арк.
- 1.254. Спр. 66. Личное дело. Козицкий Филипп Емельянович, заслуженный деятель искусств УССР, профессор, 45 арк.

оп. 3

- 1.255. Спр. 107. Сведения о деятельности консерватории во время Великой Отечественной войны за 1943–1944 учебный год, 2 арк.
- 1.256. Спр. 126. Годовой отчет об учебно-методической, воспитательной и исполнительской работе консерватории за 1944/1945 учебный год, 20 арк.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського Ф.ХVІІ Особовий фонд Іжакевича Івана Сидоровича

- 1.257. Спр. 1. Ижакевич Иван Сидорович. Автобиография, 1949 г., 5 арк.
- 1.258. Спр. 5. Ижакевич Иван Сидорович. Моё воспоминание., 3 арк.

- 1.259. Спр. 27. Ижакевич [Иван Сидорович] [...] Василю Ильичу и Лидии Николаевне письмо 23 января [19]56 г. из [Киева] в [] мал.4, 2 арк.
Ф. XXXIX Козицький Пилип Омелянович (1893–1960)
- 1.260. Спр. 665. [Козицький Филипп Емельянович]. Пояснение к отчету Музыкального управления Комитета по делам искусств УССР за 1947 г., 8 арк.
- 1.261. Спр. 666. Козицький Пилип Омелянович. Відповідь на статтю про Музичне управління Комітету мистецтв під назвою «Управління, що не управляє», надруковану в газеті «Радянське мистецтво» від 22.X.1947 р., 5 арк.
- 1.262. Спр. 737–770. Матеріали, зв'язані з діяльністю П.О.Козицького, як депутата Київської міської Ради депутатів трудящих: листи, заяви, відношення про допомогу в одержанні квартир, освіти, влаштування до лікарні, на роботу тощо, 1953–1957, 88 арк., 34 од.
- 1.263. Спр. 775. Козицький Филипп Емельянович. Заявление о поддержке решения Советского комитета защиты мира о подписании обращения Всемирного Совета Мира о заключении Пакта мира между пятью великими державами]. Сентябрь 1951 г., 9 сентября 1951 г., 3 лл.
- 1.264. Спр. 781. Козицький Пилип Омелянович. План роботи секції художнього виховання науково-методичної ради Міністерства освіти УРСР на IV квартал 1950 р., 2 арк.

**Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури
імені Т.Г. Шевченка Національної академії наук України**

Ф. 175 Сенченко І.Ю.

- 1.265. Спр. 221. [І.Ю.Сенченко]. Уривок щоденникового запису, 4 квітня 1963 р., 3 арк.
- 1.266. Спр. 282. Лист до Василя [Минко], [1960], 2 арк.
- 1.267. Спр. 527. Лист Укрвидаву до І.Ю.Сенченка, 3 серпня 1945 р., 1 арк.

Ф. 116 Яновський Ю.І.

- 1.268. Спр. 1281. Ю.Яновський. Лист до [Берлянда] Олександра Семеновича, 31 березня 1951 р., 1 арк.
- 1.269. Спр. 1284. Лист до Предського О.П., 22 вересня 1952 р., 1 арк.
- 1.270. Спр. 1298. Лист до Вишневецького В.В., 12 червня 1946 р., 2 арк.

1.271. Спр. 3019. Лист до Гончара О.Т., 9 жовтня 1946 р., 1 арк.

Ф. 137 Рильський М.Т.

1.272. Спр. 6952. Комітет в справах культурно-освітніх установ Рильському М. В справі музею Лесі Українки в с. Колодяжному, 20 червня 1951 р., 1 арк.

1.273. Спр. 8381. Наконечний Ф. Лист до Рильського М. [про квартирні справи], 31 грудня 1951 р., 1 арк.

1.274. Спр. 8386. Рильський М. Лист до Голови Молотівської райради, 12 листопада 1951 р., 1 арк.

1.275. Спр. 9131. Марченко (Літфонд) – Рильському М. Лист. Про призначення пенсії батькові поета Скуби М. – Скубі Якову, 6 травня 1950 р., 1 арк.

1.276. Спр. 9655. Виборці с. Паволочі – Рильському М. [Пропонують підняти питання про збудування середньої школи в с. Паволочі в пам'ять про перебування в 1649 р. Богдана Хмельницького], б.д., 2 арк.

1.277. Рильський М. – Управлінню Вінницької залізниці [про поновлення зупинки поїзда на перегоні ст. Брівки], 29 листопада 1951 р., 1 арк.

**Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України
ім. В. Стефаника**

Ф. 9 Фонд окремих надходжень

1.278. Спр. 704. Беляев В.П. Автобіографія, 1954. – Хутор Мэринешти, Молдавія. Машинопись, с підписью-автографом, 19 с.

1.279. Спр. 706. П.Козланюк. «Ярослав Галан». Рукопис, Львів, грудень 1955 р., 34 арк.

1.280. Спр. 2227. Козланюк П.С. Листи до Вершигори П.П., 1949, 2 л., 2 арк.

1.281. Спр. 2630. Карманський П.С. Листи Рильського М.Т. до нього та лист П. Карманського до М.Т.Рильського, 1947–1951 рр., 7 арк.

Ф. 29 Возняк Михайло Степанович

1.282. Спр. 306. Карманський П. Лист (1) до Возняка М.С., 1949 р., 1 арк.

1.283. Спр. 456. Свенціцький Іл. Листи (2) до Возняка М.С., 1946 р., 1951 р., 2 арк.

2. Оpubліковані документи та матеріали, статистичні довідники

2.284. 30 років Радянській Україні. Матеріали і документи / Упоряд. Д. Гнатюк, Д. Лосев. – К.: Держполітвидав, 1949. – 267 с.

- 2.285. 300 років возз'єднання України з Росією. Документи і матеріали про святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією. – К.: Держполітвидав, 1955. – 712 с.
- 2.286. Аппарат ЦК КПСС и культура. 1953–1957: Документы / В.Ю. Афиани (отв. ред.). – М.: РОССПЭН, 2001. – 805 с.
- 2.287. Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б) – ВКП(б), ВЧК – ОГПУ – НКВД о культурной политике. 1917–1953 / Под ред. А.Н. Яковлева, сост. А. Артизов, О. Наумов. – М.: МФД, 1999. – 872 с.
- 2.288. Возз'єднання: Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною / Упоряд. О.Д.Довганич та ін.; ред. кол.: В.І.Балога та ін. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 344 с.
- 2.289. Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / Под ред. Л.И. Карпова, В.А. Северцева. – М.: Сов. наука, 1957. – 656 с.
- 2.290. Высшая школа. Сб. основных постановлений, приказов и инструкций / Под ред. Е. И. Войленко. – М., 1965. – Ч. 1. – 1965. – 432 с.
- 2.291. Грунічев В. П.Тичина. Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях / В.П. Грунічев, С.М. Шаховський. – К.: Рад. школа, 1974. – 263 с.
- 2.292. Депортації: Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: документи, матеріали, спогади: у 3-х тт. / Відп. ред. Ю.Сливка. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. – Т.2.: 1946–1947. – Львів, 1996. – 539 с.
- 2.293. Документы обвиняют. О чудовищном преступлении немецко-фашистских захватчиков на советской территории. Сб.док-в. – Вып.П. – М.: Госполитиздат, 1945. – 392 с.
- 2.294. Достижения Советской власти за сорок лет в цифрах. Стат. сборник. – М.: Госстатиздат, 1957. – 370 с.
- 2.295. Досягнення Радянської України за сорок років. Стат. збірник. – К.: Держстатвидав, 1957. – 152 с.
- 2.296. История советской политической цензуры: Документы и комментарии / Отв. сост. Т.М. Горяева. – М.: РОССПЭН, 1997. – 672 с.

- 2.297. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. СССР. – М.: Госстатиздат, 1962. – 284 с.
- 2.298. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. Украинская ССР. – М.: Госстатиздат, 1963. – 210 с.
- 2.299. Історія України від найдавніших часів до сьогодення: Збірник документів і матеріалів / Заг. ред. А.П. Коцур, Н.В. Терес. – К.; Чернівці: Книги-XXI, 2008. – 1100 с.
- 2.300. Історія української культури: збірник матеріалів і документів / За ред. С.М. Клапчука, В.Ф. Остафійчука. – К: Вища школа, 2000. – 606 с.
- 2.301. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986) / Под общ. ред. А.Г. Егорова и К.М. Боголюбова. – М.: Политиздат. – Т.8: 1945–1955. – 1985. – 573 с.
- 2.302. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: У 2-х т. / Ред. кол.: В.І.Юрчук (голова) та ін. – К.: Політвидав України, 1976. – Т.2. – 1022 с.
- 2.303. КПСС о культуре, просвещении и науке. Сборник документов / Сост.: В.С. Викторов, А.С. Конькова, Д.А. Парфенов. – М.: Политиздат, 1963. – 552 с.
- 2.304. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського Уряду. 1917–1960 рр. Збірник документів в 2-х т. – К.: Держполітвидав УРСР. – Т.2. (Червень 1941 – 1960 рр.) / Ред.: О.В. Килимник та ін. – 1961. – 665 с.
- 2.305. Культурне будівництво в Українській РСР. Червень 1941–1950: 36. документів і матеріалів / Ред. кол.: Ю.О.Кондуфор (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1989. – 579 с.
- 2.306. Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали. – В 2-х т. – К.: Наук. думка, 1995. – Т.1. 1939–1953 / Упоряд. Т.А.Галайчак та ін. – 1995. – 749 с.
- 2.307. Культурное строительство в СССР: Стат. сборник / Ред. П.Г.Подъячих. – М.: Госстатиздат, 1956. – 332 с.

- 2.308. «Литературный фронт»: История политической цензуры в СССР. 1932–1946 гг.: Сборник документов / Сост. Д.Л. Бабиченко. – М.: Б.м., 1994. – 272 с.
- 2.309. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади / Відп. ред. Я. Лялька. – Львів: Просвіта, 1993. – Кн.1. – 799 с.; Кн.2. – 664 с.
- 2.310. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Стат. збірник. – К.: Статистика, 1973. – 316 с.
- 2.311. Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник. – К.: Держстатвидав, 1957. – 536 с.
- 2.312. Народное хозяйство в СССР. 1922–1972. Юбилейный статистический ежегодник. – М., 1972.
- 2.313. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: М.І.Панчук (керівник) та ін. – К.: Наук. думка, 1994. – 557 с.
- 2.314. Національні процеси в Україні: історія і сучасність: Документи і матеріали. У 2-х част. / Ред. В.Ф. Панібудьласка. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – 704 с.
- 2.315. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сборник материалов. В 7-ми т. / Под общ. ред. Р.А.Руденко. – М.: Госюриздат, 1957. – Т.1. – 800 с.
- 2.316. Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР: Зб. методичних матеріалів / Ред. кол.: П.М. Тронько (гол.) та ін. – К.: Знання, 1989. – 74 с.
- 2.317. Перша сесія Генеральної асамблеї ООН. Виступ тов. М.Бажана на засіданні Комітету №3. – Львів: Вільна Україна, 1946. – 15 с.
- 2.318. Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду»: Спогади, щоденники, документи, матеріали / В.К. Баран та ін. (упоряд.); Ю.І. Шаповал (ред.). – К.: Генеза, 2004. – 808 с.
- 2.319. Радянське Прикарпаття. 1939–1959 . Документи й матеріали / Ред. кол.: М.І.Хвостін (гол.) та ін. – Ужгород: Карпати, 1964. – 535 с.
- 2.320. Радянський Львів. 1939–1955. Документи й матеріали / Ред. кол.: М.К. Івасюта (гол.) та ін. – Львів: Кн.-журн. вид., 1956. – 708 с.
- 2.321. Реабилитация. Политические процессы 30–50-х годов. Сборник / Сост. И.В. Курилов и др. – М.: Политиздат, 1991. – 460 с.

- 2.322. Сергійчук В.І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: нові документи і матеріали / В.І. Сергійчук. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с.
- 2.323. Страна Советов за 50 лет. Сб. статист. материалов. – М.: Статистика, 1967. – 351 с.
- 2.324. Суспільно-політичний розвиток західноукраїнських областей УРСР. 1939–1989: Зб. документів і матеріалів / Упоряд. Х.М. Мінаєва та ін. – К.: Наук. думка, 1989. – 456 с.
- 2.325. Так это было. Национальные репрессии в СССР. 1919–1952 годы: Худож.-док. сб.: В 3-х т. / Ред.-сост. С.У.Алиева. – М.: Инсан, 1993. – Т. 3. – 352 с.
- 2.326. Україна. Антологія пам'яток державотворення. Х–ХХ ст. У 10 т. / Ред. кол. Дзюба І.М. (гол.) та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи». – Т.9. Час випробувань. Консолідація національно-патріотичних сил (1939 рік – початок 80-х років ХХ ст.) / Упор. Ю.Сливки. – 2009. – 734 с.
- 2.327. Україна за п'ятдесят років (1917–1967). Статистичний довідник. – К.: Політвидав України, 1967. – 271 с.
- 2.328. Україна у ХХ столітті. 1900–2000: зб. док. і матеріалів / Упоряд. А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 352 с.
- 2.329. Українська інтелігенція під судом КГБ. – Мюнхен: Сучасність, 1970. – 251 с.
- 2.330. Українська суспільно-політична думка у ХХ ст.: Документи і матеріали у 3 т. / Упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Б.м.: Сучасність, 1983. – Т.3. – 381 с.
- 2.331. Харьковская партийная организация в борьбе за восстановление и развитие народного хозяйства. Август 1943 – 1950 гг. Сб. документов и материалов / Под ред. Г.И. Ващенко – Х.:Прапор, 1965. – 430 с.
- 2.332. Хрущёв Н.С. О культе личности и его последствиях. Доклад / Н.С. Хрущев // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 3.
- 2.333. Хрущов М.С. Визволення українських земель від німецьких загарбників. Чергові завдання відбудови народного господарства Радянської України. Доповідь на VI сесії ВР УРСР / М.С. Хрущов. – К., 1944. – 48 с.
- 2.334. Цензура в СССР. Документы. 1917–1991 / Сост. А.В. Блюм; Комм. А.В. Блюма и В.Г. Воловникова. – М.: РОССПЭН, 1997. – 318 с.

- 2.335. Чорна книга України: Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе / Упоряд. та ред. Ф. Зубанич. – К.: Просвіта, 1998. – 782 с.

3. Мемуари, щоденники, листи

- 3.336. Бажан М. П. Спогади / М.П. Бажан // Бажан М.П. Твори: В 4 т. / Упоряд. Н.В. Бажан-Лауер. – К.: Дніпро. – Т.3. – 1985. – 455 с.
- 3.337. Білокінь С. На зламах епохи. Спогади історика / С. Білокінь. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2005. – 336 с.
- 3.338. Вишня О. «Думи мої, думи мої» (Щоденникові записи) / Остап Вишня // Вишня Остап. Твори: В 4 т. / Редкол.: І.О.Дзеверін (гол.) та ін. – К.: Дніпро, 1988. – Т.4 / Відп. ред. І.О.Дзеверін. – 1989. – 606 с. – С.438–478.
- 3.339. Голос ніжності і правди. Спогади про Володимира Сосюру / [упоряд. та прим. О.В. Килимника]. – К.: Дніпро, 1968. – 419 с.
- 3.340. Гончар О. Щоденники. У 3 т. / Упор. В.Д. Гончар. – К.: Веселка, 2002–2004.
- 3.341. Довженко О.П. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941–1956) / О.П. Довженко. – К.: Дніпро, 2008. – 504 с.
- 3.342. З аудиторії – за колючі дроти: Спогади студентів чернівецьких вузів / Упоряд. С.Д. Далавурак, В.І. Фольварочний. – Чернівці: Рута, 1995. – 181 с.
- 3.343. З любов'ю і болем: Спогади про Павла Тичину: Збірник / [М. Коцюбинська (ред. і авт. передм.), М.Павленко (упоряд.)]. – К.: Міленіум, 2005. – 347 с.
- 3.344. Карманський П. Кризь темряву. Спогади / П. Карманський. – Львів: Кн.-журн. вид., 1957. – 112 с.
- 3.345. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у 2-х кн. / Г. Костюк. – К.: Смолоскип, 2008.
- 3.346. Крушельницька Л.І. Рубали ліс... (Спогади галичанки) / Л.І. Крушельницька. – Львів: Астролябія, 2008. – 352 с.
- 3.347. Літопис Голготи України. – Львів: Редакція Літопису Голготи України, 1993. – Т.1: Спогади політв'язнів, репресованих і переслідуваних. – 245 с.
- 3.348. Нечиталюк М.Ф. Моя пора, моє багатоліття: Спогади / М.Ф. Нечиталюк. – Львів: [б.в.], 2005. – 397 с.

- 3.349. Нечиталюк М.Ф. «Честь праці!»: Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях / М.Ф. Нечиталюк. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 424 с.
- 3.350. Олександр Пащенко: Спогади про художника / Упоряд. І.М. Блюміна, В.О. Пащенко. – К.: Мистецтво, 1990. – 143 с.
- 3.351. Павличко Д. Я вірю в невичерпні сили народу. Інтерв'ю / Д. Павличко // Всесвіт. – 1989. – №9. – С.131–133.
- 3.352. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках: Спогади 1933–1941 рр. / С. Підгайний. – Тернопіль: Джура, 1999. – 124 с.
- 3.353. Про Остапа Вишню: Спогади / Упоряд. В.О. Голубенко-Маслюченко, А.Ф. Журавський. – К.:Рад. письменник, 1989. – 394 с.
- 3.354. Про Петра Панча: Спогади. Роздуми / Упор. Б.С. Буряк. – К.: Рад. письменник, 1981. – 384 с.
- 3.355. Про Юрія Смолича: Спогади, статті, листи / Упор. О. Смолич. – К., 1980.
- 3.356. Рибалка І.К. Така наша доля. Сторінки життя мого покоління / І.К.Рибалка. – Харків: Основа, 1999. – 200 с.
- 3.357. Смолич Ю.К. Листи з пекельних сорокових / Ю.К. Смолич // Вітчизна. – 1990. – № 2. – С.141–149.
- 3.358. Смолич Ю.К. Розповідь про неспокій триває. Дещо з двадцятих, тридцятих і дотепер в укр. літ. побуті / Ю.К. Смолич. – К.:Рад. письменник. – Ч. 2. – 1969. – 284 с.
- 3.359. Хрущев Н.С. Воспоминания // Отечественная история. – 1992. – № 2–3. – С. 75–102.
- 3.360. Шелест П.Ю. Холодна відлига: Сторінки щоденників / П.Ю. Шелест // Київ. – 1990. – №8. – С. 77–92.

4. Періодичні видання

- 4.361. Київська правда. – 1945–1953.
- 4.362. Літературная газета. – 1945. – 16 января.
- 4.363. Література і мистецтво. – 1944. – 10 жовтня.
- 4.364. Літературна газета. – 1945. – 26 липня.
- 4.365. Літературна газета. – 1946. – 20 червня.
- 4.366. Літературна газета. – 1946. – 24 жовтня.

- 4.367. Молодь України. – 1945–1953.
 4.368. Правда України. – 1945–1953.
 4.369. Радянська освіта. – 1946. – 21 березня.
 4.370. Радянська Україна. – 1945. – 26 грудня.
 4.371. Радянське мистецтво. – 1945. – 3 квітня.
 4.372. Радянське мистецтво. – 1945. – 10 квітня.
 4.373. Радянське мистецтво. – 1945. – 17 липня.
 4.374. Радянське мистецтво. – 1946. – 12 лютого.
 4.375. Радянське мистецтво. – 1946. – 2 березня.
 4.376. Радянське мистецтво. – 1946. – 24 березня.
 4.377. Радянське мистецтво. – 1946. – 9 квітня.
 4.378. Радянське мистецтво. – 1946. – 25 червня.
 4.379. Радянське мистецтво. – 1951. – 26 червня.

Література

5. Монографії, брошури, статті

- 5.380. Абакумова В.І. Творча інтелігенція України в період системних змін 1985–1991 рр. / В.І. Абакумова. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – 304 с.
 5.381. Аванесова Г.А. Творческая деятельность художественной интеллигенции как объект социологического изучения / Г.А. Аванесова // Социологические исследования интеллигенции.[Сб.ст.] / Редкол.: Ю.Н. Козырев (отв.ред.) и др. – М.:ИСИ АН СССР, 1982. – 195 с. – С. 129–135.
 5.382. Алексеева Л.М. История инакомыслия в СССР. Новейший период / Л.М. Алексеева. – Вильнюс; М: Весть, 1992. – 352 с.
 5.383. Амвросов А.А. От классовой дифференциации к социальной однородности общества / А.А. Амвросов. – М.: Мысль, 1978. – 295 с.
 5.384. Амвросов А.А. Социальная структура советского общества / А.А. Амвросов – М.: Политиздат, 1975. – 120 с.
 5.385. Андреюк Г.П. Выдвиженчество и его роль в формировании интеллигенции (1921–1932) / Г.П. Андреюк // Из истории советской интеллигенции. Сб. статей / Ред. коллегия: М.П. Ким (глав. ред.) и др. – М.: Мысль, 1966. – 223 с. – С.5–38.

- 5.386. Антипина В.А. Повседневная жизнь советских писателей. 1930–1950-е годы / В.А. Антипина. – М.: Молодая гвардия, 2005. – 408 с.
- 5.387. Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Х. Арендт. – М.: Центр Ком, 1996. – 672 с.
- 5.388. Арнольдov А. И. Социалистическая интеллигенция и культурный прогресс / А.И. Арнольдov. – М.: Моск. рабочий, 1980. – 129 с.
- 5.389. Арон Р. Опій інтелектуалів = L'opium des intellectuels / Р. Арон; [пер. з фр. Г. Філіпчук]. – К.: Юніверс, 2006. – 272 с.
- 5.390. Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: Збірник наукових праць / Ред. Р.Я. Пиріг та ін. – К.: [б.в.], 1998. – 161 с.
- 5.391. Асонов Г.Ф., Асонова Н.Т. Интеллигенция // Украинская советская энциклопедия: В 12 т. / Гл. ред. коллегия: Н.П. Бажан (гл. ред.) и др. – К.: Гл. редакция Укр. Сов. Энциклопедии, 1980. – Т.4. – С.288.
- 5.392. Астахова В.И. Советская интеллигенция и ее роль в общественном прогрессе / В.И. Астахова. – Харьков.: Вища школа, 1976. – 156 с.
- 5.393. Афанасьев В.А. Український радянський живопис / В.А. Афанасьев. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1962. – 63 с.
- 5.394. Бабиченко Д.Л. Писатели и цензоры. Советская литература 1940-х гг. под политическим контролем ЦК / Д.Л. Бабиченко. – М.: Изд. центр "Россия молодая", 1994. – 172 с.
- 5.395. Бадзьо Ю. Право жити: Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму / Ю. Бадзьо. – К.: Таксон, 1996. – 400 с.
- 5.396. Бадяк В.П. Партийное руководство творческими организациями / В.П. Бадяк. – Львов: Вища школа. Изд-во при Львов. ун-те, 1988. – 181 с.
- 5.397. Бадяк В. У лещатах сталінщини. Нарис історії Львівської організації Спілки художників України 1939–1953 / В. Бадяк. – Львів: СКІМ, 2003. – 204 с.
- 5.398. Бадяк В.П. Фундатори. Львівська національна академія мистецтв 1946–1953 рр. / В.П. Бадяк; [під ред. А. Бокотєя]. – Львів: ЛНАМ, 2007. – 188 с.
- 5.399. Байрау Д. Интеллигенция и власть. Советский опыт / Д. Байрау // Отечественная история. – 1994. – № 2. – С. 122–136.
- 5.400. Баран В.К. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.) / В.К. Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.

- 5.401. Баран В.К. Україна в умовах системної кризи (1946–80-і рр.) / В.К. Баран, В.М. Даниленко. – К.: Вид-во “Альтернативи”, 1999. – 303 с.
- 5.402. Барбакова К.Г. Молодая советская интеллигенция / К.Г. Барбакова, В.А. Мансуров. – М.: О-во «Знание» РСФСР, 1981. – 39 с.
- 5.403. Барбакова К.Г. Интеллигенция и власть / К.Г. Барбакова, В.А. Мансуров. – М.: ИСИ АН СССР, 1991. – 194 с.
- 5.404. Белебега І.О. Українська еліта / І.О. Белебега – Харків: Березіль, 1999. – 345 с.
- 5.405. Бичко А.К. Феномен української інтелігенції: Спроба екзистенціального дослідження / А.К. Бичко, І.В. Бичко. – Дрогобич: [б.в.], 1997. — 115 с.
- 5.406. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. / І. Білас. – К.: Либідь; Військо України. – Кн.1. – 1994. – 432 с.
- 5.407. Білінський А.В. Концтаборах СРСР: 1944–1955 / А. Білінський. – Мюнхен–Чикаго: Орлик, 1961. – 379 с.
- 5.408. Білокін С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР, 1917–1941 рр.: Джерелознавче дослідження / С. Білокін. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 447 с.
- 5.409. Богодист І.П. Соціалістичне будівництво в західних областях УРСР (1945–1950 рр.) / І.П. Богодист. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1961. – 176 с.
- 5.410. Бондаренко К. Нарком Корнейчук / К. Бондаренко // Профіль. – 2008. – № 6. – С. 64–65.
- 5.411. Боффа Дж. История Советского Союза: В 2 т. / Дж. Боффа. – М.: Междунар. отношения, 1994. – Т.2: От Отечественной войны до положения второй мировой державы. Сталин и Хрущев. 1941–1964. – 1994. – 632 с.
- 5.412. Бурляй Ю.С. Володимир Сосюра / Ю.С. Бурляй. – К.: Держлітвидав, 1959. – 204 с.
- 5.413. Варварцев Н. Н. Национализм в обличье советологии: Критика современной буржуазной историографии Украины / Н.Н. Варварцев. – К.: Наук. думка, 1984. – 262 с.
- 5.414. Верт Н. История советского государства. 1900–1991 / Н. Верт; [пер. с фр.]. – М.: Изд. дом "Инфра-М": Весь мир, 2003. – 544 с.

- 5.415. Вигдорчик В. Е. Интеллигенция и ее структура / В.Е. Вигдорчик // Классы, социальные слои и группы в СССР / Отв. ред. Ц.А. Степанян и В.С. Семенов. – М.: Наука, 1968. – 230 с. – С. 167–170.
- 5.416. Виговський М.Ю. Номенклатура системи освіти в УСРР 1920–1930-х років: соціальне походження, персональний склад та функції / М.Ю. Виговський. – К.: Генеза, 2005. – 309 с.
- 5.417. Вища школа Української РСР за 50 років. У 2-х ч. (1917–1967 рр.) / Керівник авт. кол., відп. ред. В.І. Пітов. – К.: Вид. Київ. ун-ту. – Ч.2: 1945–1967 рр. – 1968. – 539 с.
- 5.418. Відродження української національної еліти / О. Лазоренко, Л. Козляр, Я. Дашкевич, Р. Кісь. – К.: Українська видавнича спілка, 1998. – 80 с.
- 5.419. Владич Л.В. Алексей Алексеевич Шовкуненко – народный художник СССР / Л.В. Владич. – К.: Держ. вид. образотворчого мистецтва і муз. літератури УРСР, 1960. – 31 с.
- 5.420. Владич Л.В. Тетяна Нилівна Яблонська / Л.В. Владич. – К.: Держ. вид. образотворч. мистецтва і муз. літ. УРСР, 1958. – 66 с.
- 5.421. Войнов В.А. Советская многонациональная интеллигенция / В.А. Войнов, М.Р. Зезина. – М.: Знание, 1983. – 64 с.
- 5.422. Волкогонов Д.А. Триумф і трагедія: Політ. портрет Й.В. Сталіна: У 2 кн. / Д.А. Волкогонов; [пер. з рос.]. – К.: Політвидав України. – Кн. 2. – 1990. – 672 с.
- 5.423. Воронов І.О. Голод 1946–1947 рр. / І.О. Воронов, Ю.Г. Пилявець. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1991. – 48 с.
- 5.424. Вронська Т.В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943–1945 рр.) / Т.В. Вронська. – К.: [б.в.], 1995. – 83 с.
- 5.425. Галкин К.Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР / К.Т. Галкин; под. общ. ред. П.А. Константинова. – М.: Сов. наука, 1958. – 176 с.
- 5.426. Герегова С.В. Розвиток вищої освіти в західних областях України (друга половина 40-х – перша половина 50-х рр. ХХ ст. / С.В. Герегова, Т.В. Марусик // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С.101–108.
- 5.427. Глобенко М. Історія української советської літератури в офіційній інтерпретації / М.Глобенко // Український збірник. – Кн.7. – Мюнхен, 1956. – С. 28–58.

- 5.428. Гобсбаум Е. Вік екстремізму. Коротка історія ХХ в. 1914–1991 / Е. Гобсбаум; [з англ. переклав О. Мокровольский]. – К.: Альтернативи, 2001. – 544 с.
- 5.429. Говдя П.І. Українське радянське образотворче мистецтво / П.І. Говдя. – К.: Держ. вид. образотворчого мистецтва і муз. літератури УРСР, 1958. – 50 с.
- 5.430. Головка М.М. Суспільно-політичні організації та рухи України в період другої світової війни 1939-1945 рр. / М.М. Головка. – К.: Олан, 2004. – 704 с.
- 5.431. Голомшток И.Н. Тоталитарное искусство / И.Н. Голомшток. – М.: Галарт, 1994. – 296 с.
- 5.432. Гольцов В.И. Развитие советского общества в послевоенном мире (1945–1953) / В.И. Гольцов. – Самара: СГУ, 1992. – 43 с.
- 5.433. Гордійчук М.М. Українська радянська музика. Нарис / М.М. Гордійчук. – К.: Держ. вид. образотворчого мистецтва і муз. літ. УРСР, 1957. – 45 с.
- 5.434. Горелов М.Є. Екстремісти: Український буржуазний націоналізм на послугах імперіалістичній реакції / М.Є. Горелов, Є.Є. Камінський. – Львів: Каменярь, 1987. – 136 с.
- 5.435. Горний М. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у ХХ ст. / М. Горний– Львів: НВМ Поліграфічного технікуму УАД, 2002. – 226 с.
- 5.436. Горяева Т.М. Политическая цензура в СССР: 1917–1991 / Т.М. Горяева. – М.: РОССПЭН, 2009. – 407 с.
- 5.437. Государственная власть СССР. Высшие органы власти и управления и их руководители. 1923–1991: Историко-биографический справочник / В.И. Ивкин (авт., сост.). – М.: РОССПЭН, 1999. – 639 с.
- 5.438. Грамши А. Интеллигенция и организация культурной деятельности / А. Грамши // Грамши А. Избранные произведения. В 3-х т. / А. Грамши; [пер. с итал.]. – М.: Изд. иностр. лит. – Т.3. Тюремные тетради. – 1959. – 565 с. – С.457–500.
- 5.439. Грей Я. Сталин: Личность в истории / Я. Грей. – М.: ИнтерДайджест, 1995. – 368 с.
- 5.440. Гриневич В. З історії формування українського радянського патріотизму у роки радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. / В. Гриневич // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2005. – Вип. 13. – С.419–433.

- 5.441. Громов Е.С. Сталин: Власть и искусство / Е.С. Громов. – М.: Республика, 1998. – 495 с.
- 5.442. Гулай В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХст.) / В. Гулай // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Випуск 37. – Част. 2. – Львів, 2002. – С. 190–204.
- 5.443. Гунчак Т. Україна: 20 століття / Т. Гунчак. – К.: Дніпро, 2005. – 381 с.
- 5.444. Гургула І.В. Народне мистецтво західних областей України / І.В. Гургула. – К.: Мистецтво, 1966. – 77 с.
- 5.445. Дадамян Г.Г. Социальное функционирование искусства: в ожидании новых концепций / Г.Г. Дадамян, Д.Б. Дондурей // Социальные функции искусства и его видов. [Сб. статей] / Редкол.: А.А.Карягин (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1980. – С.27–61.
- 5.446. Даниленко В.М. Рабочий класс и культурная революция на Украине / В.М. Даниленко. – К.: Наукова думка, 1986. – 213 с.
- 5.447. Даниленко В.М. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки / В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 342 с.
- 5.448. Дегтярѐв Е.Е. Интеллигенция и власть: (Феномен российской интеллигенции и проблемы взаимоотношений интеллигенции и власти) / Е.Е. Дегтярѐв, В.К. Егоров. – М.: Новая слобода, 1993. – 86 с.
- 5.449. Демочко К.М. Мистецька Буковина. Нариси з минулого / К.М. Демочко. – К.: Мистецтво, 1968. – 175 с.
- 5.450. Демченко М.В. Культурне будівництво в Україні за роки радянської влади (1917–1990 рр.) / М.В. Демченко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 1992. – 91 с.
- 5.451. Дем'янівська Л.С. Андрій Малишко. Життя і творчість / Л.С. Дем'янівська. – К.: Рад. письменник, 1985. – 207 с.
- 5.452. Джилас М. Лицо тоталитаризма / М. Джилас. – М.: Новости, 1992. – 539 с.
- 5.453. Доброхотов Л.Н. Советская интеллигенция: вопросы идеологической борьбы и критики буржуазных теорий / Л.Н. Доброхотов, В.Ф. Сбытов. – М.: Знание, 1986. – 75 с.
- 5.454. Добрускин М.Е. Несостоятельность антикоммунистических концепций роли советской интеллигенции / М.Е. Добрускин. – К.: Вища школа, 1983. – 196 с.

- 5.455. Добрускін М.О. Інтелігенція в радянському суспільстві / М.О. Добрускін. – К.: Тов. «Знання», 1971. – 46 с.
- 5.456. Довженко В.Д. Нарис з історії української радянської музики / В.Д. Довженко. – К.: Держ. вид. образотворчого мистецтва і муз. літ. УРСР, 1957. – Ч.1. – 237 с.
- 5.457. Дончик В.Г. Петро Панч: Нарис життя і творчості / В.Г. Дончик. – К.: Дніпро, 1981. – 211 с.
- 5.458. Жертвы репрессий / Авт.кол.: Ю.С.Шемшученко и др. – К.: Юринформ, 1993. – 277 с.
- 5.459. Емельянов Ю.В. Хрущев. от пастуха до секретаря ЦК / Ю.В. Емельянов. – М.: Вече, 2005. – 414 с.
- 5.460. Есаков В.Д. Дело КР. Суды чести в идеологии и практике послевоенного сталинизма / В.Д.Есаков, Е.С. Левина. - М. [б.и.], 2001. – 455 с.
- 5.461. Жданов А.О. Про літературу та мистецтво: Доповіді й промови / А.О. Жданов. – К.: Держлітвидав, 1949. – 93 с.
- 5.462. З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій / Авт. кол.: Л.С.Бойко та ін. – К.: Радянський письменник, 1991. – Вип.1. – 494 с.
- 5.463. Залесский К.А. Империя Сталина. Биографический энциклопедический словарь / К.А. Залесский. – М.: Вече, 2000. – 609 с.
- 5.464. Замлинська О. Ідеологічний терор та репресії проти творчої інтелігенції у перші повоєнні роки (1945–1947 рр.) / О. Замлинська // Київська старовина. – 1993. – №2. – С.73–80.
- 5.465. Затенацький Я.П. Український радянський живопис. / Я.П. Затенацький. – К.: Вид. АН УРСР, 1958. – 118 с.
- 5.466. Зезина М.Р. Советская интеллигенция в условиях развитого социализма: Количественные и качественные изменения в составе интеллигенции союзных республик / М.Р. Зезина. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1982. – 142 с.
- 5.467. Зезина М.Р. Советская художественная интеллигенция и власть в 1950-е – 60-е годы / М.Р. Зезина. – М.: Диалог-МГУ, 1999. – 396 с.
- 5.468. Зуб І. В. Остап Вишня. Риси творчої індивідуальності / І.В. Зуб. — К.: Наукова думка, 1991. – 172 с.

- 5.469.Зубкова Е.Ю. Общество и реформы. 1945–1964 / Е.Ю. Зубкова. – М.: Россия молодая, 1993. – 200 с.
- 5.470.Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945–1953 / Е.Ю. Зубкова. – М.: РОССПЭН, 2000. – 229 с.
- 5.471.Из истории советской интеллигенции / Ред. кол.: М.П. Ким (гл. ред.) и др. – М.: Мысль, 1966. – 233 с.
- 5.472.Из истории советской интеллигенции (Материалы II симпозиума по истории рабочего класса, крестьянства и интеллигенции Сибири) / Ред. кол.: В.Л.Соскин (отв. ред.) и др. – Новосибирск: Наука, 1974. – 174 с.
- 5.473.Изменения в социальной структуре советского общества: (Темат. сб.) / Под ред. В.Г.Венжера. – М.:Изд-во АН СССР, 1978. – 132 с.
- 5.474.Интеллигентоведение: проблемы становления нового вузовского курса / В.С. Меметов (отв. ред.). – Иваново: [б.и.], 2000. – 88 с.
- 5.475.Интеллигенция в борьбе за культуру села [Сб. статей]. – М., 1957. – 36 с.
- 5.476.Интеллигенция. Власть. Народ: Антология / Ред.-сост. Л.И. Новикова, И.И. Сиванская. – М.: Наука, 1993. – 336 с.
- 5.477.Интеллигенция Советской Украины: Некоторые вопросы историографии и методологии исследования / Г.С. Брега, Н.Н. Варварцев, Н.В. Комаренко и др.; Ред. кол.: Ю.А. Курносков (отв.ред.) и др. – К: Наук. думка, 1988. – 189 с.
- 5.478.История искусства народов СССР: В 9-ти т. / Ред. кол.: Б.В.Веймарн (гл. ред.) и др. – М.: Изобразит. искусство. – Т.8: Искусство народов СССР в период Великой Отечественной войны и до конца 1950-х годов / Под. ред. Б.В. Веймарна и Л.С. Зингера. – 1977. – 486 с.
- 5.479.Іваненко В. В. Очищення правдою: Відома і невідома Україна в об'єктиві історії ХХ сторіччя / В.В. Іваненко, А.І. Голуб, О.А. Удод. – К.: Генеза, 1997. – 206 с.
- 5.480.Іваницький М.Н. Братерські зв'язки і співробітництво Радянської України в країнами народної демократії / М.Н. Іваницький. – К.: Т-во для поширення політ. і наук. знань УРСР, 1957. – 39 с.
- 5.481.Ільєнко І.О. У жорнах репресій: Оповіді про українських письменників:(за архівами ДПУ- НКВС) / І.О. Ільєнко; [М.Г. Жулинський (передм.)]. – К. : Веселка, 1995. – 447 с.

- 5.482. Ільницький М.М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття / М.М. Ільницький. – Львів: Місіонер, 1999. – 212 с.
- 5.483. Інтелігенція // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Перевидання в Україні; Репр. відтворення вид. 1955–1984 рр. – К.: Глобус. – Т.3.– С.805–1200. – С.877.
- 5.484. Інтелігенція – гуманна об'єднувальна сила сучасного суспільства / Відп. ред. І.Ф. Курас. – К.: Стилос, 1999. – 199 с.
- 5.485. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник / Гол. ред. В.М. Литвин. – К.: Вища школа, 2002. – 430 с.
- 5.486. Історія Волині: З найдавніших часів до наших днів / Редкол.: О.Г. Михайлюк (відп. ред.) та ін. – Львів: Вища школа, 1988. – 238 с.
- 5.487. Історія інтелігенції Української РСР 1917–1990 рр.: Науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Упоряд.: Л.Ю. Ступак та ін.; Відп. ред. Л.Ю. Овдієнко – К., 1991. – 535 с
- 5.488. Історія українського мистецтва. В 6-ти т. / Голов. ред. колегія: М.П. Бажан (голов. ред.) та ін. – К.: УРЕ. – Т.6. Радянське мистецтво 1941–1967 рр. / Ред.: Ю.Я. Турченко (відп. ред.) та ін. – 1968. – 451 с.
- 5.489. Історія української літератури. У 8-ми т. / Ред. колегія: Є.П.Кирилюк (голова) та ін. – К.: Наук. думка. – Т.8. Література післявоєнного часу (1946–1967 рр.) / Відп. ред. Л.М. Новиченко. – 1971. – 574 с.
- 5.490. Історія української літератури 20 століття. У 2 кн. / Ред. В.Г. Дончик. – К.: Либідь. – Кн. 2, ч.1 : 1940-ві – 1950-ті роки. – 1994. – 368 с.
- 5.491. Історія української музики: В 6-ти т. / Ред. кол.: Г.М. Скрипник (гол.) та ін. – К.: Наукова думка. – Т.5: 1941–1958 рр. / М.В. Беляєва, Т.П. Булат, М.М. Гордійчук та ін.; А.І. Муха (відп. ред.). – 2004. – 504 с.
- 5.492. Історія Української РСР. У 8 тт. / Гол. ред. кол.: Ю.Ю. Кондуфор (гол. ред.). – К.: Наук. думка. – Т.8. Кн.перша: Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945 – 50-ті роки) / Ред. кол.: А.В. Лихолат (відп. ред.) та ін. – 1979. – 391 с.
- 5.493. Каган М.С. Морфологія искусства / М.С.Каган. – Л.: Искусство, 1972. – 440 с.

- 5.494. Карапетян Р.О. Становление и развитие интеллигенции как особого социального слоя / Р.О. Карапетян. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974. – 147 с.
- 5.495. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
- 5.496. Касьянов Г.В. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-і роки) / Г.В. Касьянов, В.М. Даниленко. – К.: Наукова думка, 1991. – 96 с.
- 5.497. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля / Г.В.Касьянов. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. – 176 с.
- 5.498. Катунцева Н.М. Опыт СССР по подготовке интеллигенции из рабочих и крестьян / Н.М. Катунцева. – М.: Мысль, 1977. – 205 с.
- 5.499. Кафтанов С.В. Советская интеллигенция и ее задачи в новой пятилетке / С.В. Кафтанов. – М.: Госполитиздат, 1947. – 63 с.
- 5.500. Кафтанов С.В. Радянська інтелігенція вірно служить своїй батьківщині / С.В. Кафтанов. – К.: Укрполітвидав, 1946. – 88 с.
- 5.501. Кашкадамова Н. Фортеп'янке мистецтво у Львові: Статті. Рецензії. Матеріали / Н. Кашкадамова. – Тернопіль: СМП «Астон», 2001. – 400 с.
- 5.502. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х рр. ХХ століття: ідеологія та практика / Ю. Киричук. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с.
- 5.503. Классы и слои в развитом социалистическом обществе / Ред. кол.: В.А.Копырин (отв. ред.) и др. – Свердловск: УГУ им. А.М.Горького, 1975. – 171 с.
- 5.504. Книш І. Віч-на-віч з Україною: Горстка радянських вражень. – Вінніпег, 1970. – 127 с.
- 5.505. Коба С.Л. Олександр Довженко: Життя і творчість / С.Л. Коба. – К.: Дніпро, 1979. – 195 с.
- 5.506. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М.В. Коваль. – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
- 5.507. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.) / Л.В. Ковпак. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. – 250 с.

- 5.508.Кожин В.В. Россия. Век XX (1939–1964) / В.В. Кожин. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 446 с.
- 5.509.Кожукало І. Ідеологічна робота на Україні в другій половині 40-х – початку 50-х років: аналіз, уроки / І. Кожукало // Український історичний журнал. – 1989. – №2. – С.14–25.
- 5.510.Козаченко В. Наш обов'язок до кінця викривати ідеологію буржуазного націоналізму, бути непримиримими до неї / В.Козаченко // Літературна газета. – 1957. – 22 січня.
- 5.511.Колосова К.А. Міжнародні культурні зв'язки України / К.А. Колосова. – К.: Політвидав України, 1965. – 64 с.
- 5.512.Коляска І.В. Освіта в Радянській Україні. Дослідження дискримінації і русифікації / І.В. Коляска; [пер. з англ. мови]. – Toronto, Ont: Martin, 1970. – 246 с.
- 5.513.Комиссаров С. Противоположные тенденции духовного развития художественной интеллигенции / С. Комиссаров. – М.: Прогресс, 1991.
- 5.514.Кондакова Н.И. Интеллигенция в России. 1941–1945 гг. / Н.И. Кондакова, В.Н. Маин. – М.: Луч, 1995. – 250 с.
- 5.515.Кондратюк К. Зміни етносоціального складу населення Львова (1944–2000) / К. Кондратюк // Вісник Львів. ун-ту. Сер. істор. – 2007. – Спец. вип. – С.608–615.
- 5.516.Конституция Союза Советских Социалистических Республик (утверждена постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 г.). – М., 1952. – 32 с.
- 5.517.Копырин В.А. Социологическое исследование художественной интеллигенции / В.А. Копырин // СОЦИС. – 1975. – № 2. – С. 74–81.
- 5.518.Копырин В.А. Структура и состав художественной интеллигенции / В.А. Копырин, В.А. Попов // Социально-классовая структура развитого социалистического общества / Ред. кол.: В.А. Копырин (отв. ред.) и др. – Свердловск, 1976. – 164 с.. – Свердловск, 1976. – 164 с. – С.
- 5.519.Копырин В.А. Художественная интеллигенция как социально-профессиональная группа советского общества / В.А. Копырин. – Свердловск: УГУ, 1979. – 85 с.

- 5.520. Корнійчук О.Є. Стан і чергові завдання української радянської літератури. Доповідь на 2 з'їзді СРПУ 6 грудня 1948 р. / О.Є. Корнійчук. – К.: Радянський письменник, 1948. – 64 с.
- 5.521. Костенко Н. Микола Бажан. Життя. Творчість. Особливості віршові стики / Н. Костенко. — К.: Кий, 2004. — 380 с.
- 5.522. Костырченко Г.В. Сталин против «космополитов». Власть и еврейская интеллигенция в СССР / Г.В. Костырченко. – М.: РОССПЭН, 2010. – 415 с.
- 5.523. Костюк Г.О. Апокаліптичні роки / Г.О. Костюк. – Слов'янськ: Печатный двор, 2002. – 188 с.
- 5.524. Костюк Г. Сталінізм в Україні: (Генеза і наслідки): Дослідження і спостереження сучасника / Г. Костюк; [пер. з англ.] / Г. Костюк. – К.: Смолоскип, 1995. – 508 с.
- 5.525. Коцур В.П. Інтелігенція в культурно-освітньому розвитку УСРР (1920-ті – початок 1930-х рр.): історіографія / В.П. Коцур, О.І. Висовень. – Переяслав-Хмельницький: [б.в.], 2004. – 170 с.
- 5.526. Кошелівець І. Сучасна література в УРСР / І. Кошелівець. – Нью-Йорк: Пролог, 1964. – 380 с.
- 5.527. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко. – К.: Основи, 1997. – 423 с.
- 5.528. Красильников С.А. Культурная революция и духовный прогресс / С.А. Красильников, Л.Ф. Лисс, В.Л. Соскин, Б.С. Илизаров // Историки спорят: 13 бесед / Под общ. ред. В.С. Лельчука. – М.: Политиздат, 1988. – 510 с. – С.335–379.
- 5.529. Кремень В.Г. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду / В.Г. Кремень, Д.В. Табачник, В.М. Ткаченко. – К.: ARC-UKRAINE, 1996. – 793 с.
- 5.530. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920 – 1950) / Б. Крупницький. – Мюнхен: [б. в.], 1957. – 120 с.
- 5.531. Культурне відродження в Україні: історія і сучасність / Авт. кол.: М.М. Алексієвець та ін.; Ред. Т.О. Сілаєва. – Львів: Астериск, 1993. – 221 с.
- 5.532. Курносов Ю.О. Визначення соціальної суті радянської інтелігенції / Ю.О. Курносов // Український історичний журнал. – 1985. – № 6. – С.16–18.

- 5.533. Курносів Ю.О. Роль інтелігенції України в комуністичному вихованні трудящих. (1959–1965) / Ю.О. Курносів. – К.: Наукова думка, 1968. – 183 с.
- 5.534. Курносів Ю.О. У навчанні та праці. (Підготовка кадрів інтелігенції в УРСР) / Ю.О. Курносів, А.Г. Бондар. – К.: Наукова думка, 1964. – 343 с.
- 5.535. Куценко М.В. Сторінки життя і творчості О.П. Довженка / М.В. Куценко. – К.: Дніпро, 1975. – 341 с.
- 5.536. Кучерук О.С. До історії мистецького життя у Києві за німецької окупації / О.С. Кучерук // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей. – Вип. 9. – Ч. 2. – К., 2005. – С. 241–252.
- 5.537. Лаас Н. Соціальна стратифікація радянського суспільства: концептуальні пошуки в англійській історіографії другої половини ХХ – початку ХХІ ст / Н. Лаас // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – Вип. 14 / Відп. ред. В.М. Даниленко. – К., 2008. – С.104–116.
- 5.538. Лизанчук В.В. Навічно кайдани кували: Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні / В.В. Лизанчук. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1995. – 415 с.
- 5.539. Лисяк-Рудницький І. Виродження та відродження інтелігенції / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – Т.2. – 573 с. – С. 361–380.
- 5.540. Литвин В.М. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946–1955) / В.М. Литвин. – К.: ВД «Лі-Терра», 2004. – 240 с.
- 5.541. Литвин К.З. Развитие социалистической культуры Украинской ССР в послевоенный период (1945–1962 гг.) / К.З. Литвин. – К.: КГУ им. Т.Г. Шевченко, 1963. – 53 с.
- 5.542. Литвиненко О. Соціальна пам'ять та інтелігенція / О. Литвиненко // Людина і політика. – 2000. – № 3. – С. 10–13.
- 5.543. Лобай Д. Непереможна Україна: Факти з совітських видань про боротьбу Москви з українським націоналізмом на культурному фронті по Другій світовій війні / Д. Лобай. – Вінніпег: Видання Комітету українців Канади, 1950. – 239 с.
- 5.544. Лукашевич М.М. Інтелігенція Радянської України / М.М. Лукашевич. – К.: Наук. думка, 1985. – 159 с.

- 5.545. Лутченко А.И. Советская интеллигенция. (Формирование кадров советской интеллигенции. 1917–1961 гг.) / А.И. Лутченко. – Минск: Высшая школа, 1962. – 32 с.
- 5.546. Лучаківська І. Українська інтелігенція західних областей УРСР в перші роки радянської влади (1939–1941 рр.) / І. Лучаківська. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – 121 с.
- 5.547. Людина і суспільство: основні тенденції розвитку і фактори трансформації у філософському, соціальному та психологічному вимірі: Зб. матеріалів круглого столу (31 берез. 2006 р., Чернігів) / Ред.: В.Ю. Кондович. – Чернігів: Черніг. обереги, 2006. – 114 с.
- 5.548. М.С. Хрущов і Україна. Матеріали наукового семінару 14 квітня 1994 р., присвяченого 100-річчю від дня народження М.С Хрущова / Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 200 с.
- 5.549. Магарил С.А. Россия: государство и интеллигенция / С.А. Магарил // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – № 3. – С. 275–286.
- 5.550. Майборода С.В. Державне управління вищою освітою України: структура, функції, тенденції розвитку (1917–1959) / С.В. Майборода; Голов. ред. В.І. Луговий. – К.: УАДУ, 2000. – 305 с.
- 5.551. Майстренко І. Історія комуністичної партії України / І. Майстренко. – Мюнхен: Сучасність, 1979. – 256 с.
- 5.552. Макаренко В.П. Бюрократия и сталинизм / В.П. Макаренко. – Ростов-на-Дону: Изд. Рост. ун-та, 1989. – 362 с.
- 5.553. Малезик Д.І. Громадсько-політична робота української творчої інтелігенції в повоєнний період (1945–1953 рр.) / Д.І. Малезик // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2010. – Випуск 41. – С. 136–143.
- 5.554. Малезик Д.І. Створення системи підготовки письменницьких кадрів в УРСР у 1945–1953 рр. / Д.І. Малезик // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Збірник наукових праць. – Вип. 7. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 147–153.
- 5.555. Манаенков А.И. Культурное строительство в послевоенной деревне (1946–1950 гг.) / А.И. Манаенков. – М.: Знание, 1991. – 64 с.

- 5.556. Манхейм К. Проблема интеллигенции: Исследование ее роли в прошлом и настоящем / К. Манхейм // Манхейм К. Избранное: Социология культуры / К. Манхейм. – М.; СПб.: Университетская книга, 2000. – 501 с. – С.94–233.
- 5.557. Марусик Т.В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.) / Т.В. Марусик. – Чернівці: Рута, 2002. – 463 с.
- 5.558. Медведев Р.А. О Сталине и сталинизме / Р.А. Медведев. – М.: Прогресс, 1990. – 486 с.
- 5.559. Медведев Р.А. Н.С.Хрущев: Политическая биография / Р.А. Медведев. – М.: Книга, 1990. – 304 с.
- 5.560. Межуев В.М. Интеллигенция и демократия / В.М. Межуев // Свободная мысль. – 1992. – № 6. – С. 34–47.
- 5.561. Мечник С. Від опричини до КГБ: духовність московського імперіалізму / С. Мечник. – Мюнхен: Укр. вид-во, 1981. – 330 с.
- 5.562. Мироненко А.Н. Карательный меч в послевоенной Украине / А.Н. Мироненко, А.П. Бенько. – К.; Днепродзержинск, 1994. – 20 с.
- 5.563. Мистецтво України: Біографічний довідник / Упоряд.: А.В. Кудрицький, М.Г. Лабінський; За ред. А.В.Кудрицького. – К.: Українська енциклопедія, 1997. – 700 с.
- 5.564. Моренець В.П. Володимир Сосюра. Нарис життя і творчості / В.П. Моренець. – К.: Дніпро, 1990. – 262 с.
- 5.565. Наєнко М.К. Краса вірності: У творчому світлі Олесь Гончара / М.К. Наєнко. – К.: Дніпро, 1981. – 216 с.
- 5.566. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). У 3-х книгах / За ред. Ю.О. Курносова. – К.: Наукова думка. – Кн. 3. – 1994. – 151 с.
- 5.567. Нариси з історії української культури: У 3-х кн. – Едмонтон : Об'єднання українських письменників в Екзилі «Слово», 1984.
- 5.568. Наумович С. Дещо про сучасну «літературу» в Західній Україні / С. Наумович // Визвольний шлях. – 1955. – №5. – С. 103–109.
- 5.569. Національна культура в сучасній Україні / Упоряд. Н.О. Старовойтова; Ред.: І.Ф. Курас та ін. – К.: Асоціація «Україно», 1995. – 336 с.
- 5.570. Никитина Т.В. О понятии «гуманитарная интеллигенция»: социологический поход / Т.В. Никитина // СОЦИС. – 1993. – № 2. – С.33–41.

- 5.571. Николишин С. Культурна політика большевиків і український культурний процес: Публіцистичні рефлексії / С. Николишин. – Б.м : На чужині, 1947. – 119 с.
- 5.572. Носов В.Е. Некоторые вопросы формирования интеллигенции в 1945 –1958 гг. / В.Е.Носов // Из истории советской интеллигенции / Ред. кол.: М.П. Ким (гл. ред.), П.А. Жилин, В.П. Наумов. – М.: Мысль, 1966. – 233 с. – С. 83–128.
- 5.573. Ноткин Б. Советская интеллигенция в освещении современной буржуазной англо-американской историографии / Б.Ноткин // История СССР. – 1972. – №3. – С. 153–168.
- 5.574. Образовательная и социально-профессиональная структура населения СССР. Сб. ст. / Ред. колл.: Д.И. Валентей (гл. ред.) и др. – М.: Статистика, 1975. – 103 с.
- 5.575. Остерман Л. Интеллигенция и власть в России (1985–1996 гг.) / Л. Остерман. — М.: Гуманитарный центр "Монолит", 2000. – 377 с.
- 5.576. Очерки по историографии советского общества. Сб. статей / Под ред. М.Е. Найденова. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1967. – 320 с .
- 5.577. Павлова И.И. О социальных источниках пополнения советской интеллигенции (критика наших критиков) / И.И.Павлова // Социологические исследования. – 1982. – №3. – С.135.
- 5.578. Пайпс Р. Сили націоналізму / Р. Пайпс // Сучасність. – 1964. – № 9. – С.68–75.
- 5.579. Панарин А.С. Российская интеллигенция в мировых войнах и революциях XX в. / А.С. Панарин. – М.: Едиториал УРСС, 1998. – 352 с.
- 5.580. Панченко В. Магічний кристал. Сторінки історії українського письменства / В. Панченко. – Кіровоград: [б. в.], 1995. – 234 с.
- 5.581. Партия и интеллигенция в условиях развитого социализма. Из опыта работы партийных организаций / Л.В. Широков, Г.А. Шипилов, А.В. Соколова и др. – М.: Мысль, 1977. – 260 с.
- 5.582. Партия и социалистическая культура: Сб. статей / Под общ. ред. А.А. Арнольдова и С.М. Ковалева. – М.: Наука, 1972. – 287 с.
- 5.583. Патер І. Повоєнний Львів // Львів. Історичні нариси / Упорядн. Я.Ісаєвич, Ф.Стеблій, М.Литвин. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1996. – 648 с. – С.504–536.

- 5.584. Пивовар С.Ф. Статті М. Бажана як джерело вивчення проблеми висвітлення історії української державності в радянській історіографії (друга половина 1940-х рр.) / С.Ф. Пивовар // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія «Історія». – Вип. 79. – 2005. – С. 125–127.
- 5.585. Письменники Радянської України. Біобліографічний довідник / Упорядники: О. Килимник, О. Петровський. – К.: Рад. письменник, 1970. – 540 с.
- 5.586. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): У 3-х ч. / Відп. ред. В. М. Даниленко. – [Кн. 2], ч. 1–2. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 351 с.
- 5.587. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): У 3-х ч. / Відп. ред. В. М. Даниленко. – [Кн. 2], ч. 3. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 336 с.
- 5.588. Подов В.И. Любовь и слезы: Новое о Владимире Сосюре / В.И. Подов. – Лисичанск: [б. и.], 1995. – 65 с.
- 5.589. Политическое руководство Украины. 1938–1989 / Сост. В.Ю.Васильев и др. – М.:РОССПЭН, 2006. – 544 с.
- 5.590. Політична історія України. 20 століття : У 6-ти т. / Ред.кол.: І.Ф.Курас (гол.) та ін. – К.: Генеза. – Т.6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / Кер. тому: О.М. Майборода; Авт. тому: В.П. Андрущенко, В.К. Баран, О.Д. Бойко та інші. – 2003. – 696 с.
- 5.591. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.Б. Бикова та ін.; відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2002. – 950 с.
- 5.592. Пономарев А.Н. Н.С.Хрущев: Путь к лидерству / А.Н. Пономарев. – М.: Знание, 1990. – 64 с.
- 5.593. Попович М.В. Нарис історії культури України / М.В. Попович. – К.: Арттек, 2001. – 728 с.
- 5.594. Попп Р. Інтелігенція Львова у 1944–1953 рр.: етносоціальна характеристика / Р. Попп // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І.Франка. Збірник наукових праць. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – Вип. 4. – С. 373–383.

- 5.595. Про минуле – заради майбутнього / [Авт. кол.: П.Л.Варгатюк та ін.; Упоряд. Ю.І.Шаповал; Редкол.: І.Ф.Курас (голова) та ін.] – К.: Вид-во при Київ. ун-ті, 1989. – 408 с.
- 5.596. Проблемы изменения социальной структуры советского общества / Отв. ред. Ц.А. Степанян и В.С. Семенов. – М.: Наука, 1968. – 256 с.
- 5.597. Проблемы изменения социальной структуры советского общества: Сб. статей / Отв. ред. С.С. Уткин. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1972. – 111 с.
- 5.598. Профессиональные отряды интеллигенции / Ред. кол. :В.Ф.Сбытов (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1985. – 186 с.
- 5.599. Процессы изменения социальной структуры в советском обществе / Под ред. М.Н. Руткевича. – Свердловск: УГУ, 1967. – 265 с.
- 5.600. Процько М.А. О роли интеллигенции в советском обществе / М.А. Процько. – М.: Госполитиздат, 1953. – 240 с.
- 5.601. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ ст. історіографічний нарис / О.О. Рафальський. – К.: Полюс, 2000. – 446 с.
- 5.602. Ріпко О.О. У пошуках страченого минулого: Ретроспектива мистецької культури Львова ХХ століття / О.О. Ріпко. – Львів: Каменяр, 1996. – 286 с.
- 5.603. Рогова П.І. Митці Радянської України – Герої Соціалістичної Праці, лауреати Ленінської премії: рек. бібліогр. покажч. / П.І. Рогова. – К., 1984. – 45 с.
- 5.604. Роготченко О.О. Соціалістичний реалізм і тоталітаризм / О.О. Роготченко. – К.: Фенікс, 2007. – 608 с.
- 5.605. Розвиток української культури за роки Радянської влади / Ред. кол. П.П.Гудзенко та ін. - К.:Наукова думка, 1967. – 368 с.
- 5.606. Романов В.Н. Историческое развитие культуры: Психолого-типологический аспект / В.Н. Романов. – М.: Издатель Савин С.А., 2003. – 447 с.
- 5.607. Романовский Н.В. Лики сталинизма: 1945–1953 / Н.В. Романовский. – М.: Рос. акад. гос. службы, 1995. – 227 с.
- 5.608. Російщення України: Наук.-поп. збірник / Ред. кол.: Л. Полтава та ін. – К.: Вид. Укр. конгрес. комітету Америки Рад оборони і допомоги Україні, 1992. – 408 с.

- 5.609.Рубльов О.С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.) / О.С. Рубльов, Ю.А. Черченко. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.
- 5.610.Русначенко А.М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А.М. Русначенко. – К.: Пульсари, 2002. – 520 с.
- 5.611.Русская интеллигенция: История и судьба / Отв. ред. Д.С. Лихачев. – М.: Наука, 1999. – 423 с.
- 5.612.Руткевич М.Н. Интеллигенция в развитом социалистическом обществе / М.Н. Руткевич. – М.: Политиздат, 1977. – 96 с.
- 5.613.Руткевич М.Н. Тенденции развития социальных структур советского общества / М.Н. Руткевич. – М.: Мысль, 1975. – 71 с.
- 5.614.Рябошапко Г.Х. Верховна Рада Української РСР – найвищий орган державної влади в республіці. Лекція з курсу «Теорія держави і права» для студентів юрид. фак. ун. / Г.Х. Рябошапко. – Львів, 1968. – 24 с.
- 5.615.Санцевич А.В. Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945–1970) / А.В. Санцевич. – К.: Наукова думка, 1972. – 203 с.
- 5.616.Сбытов В.Ф. Социальное развитие советской научной интеллигенции / В.Ф. Сбытов, С.Н. Быкова, В.И. Чупров. – К.: Вища школа, 1988. – 189 с.
- 5.617.Сворак С.Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.) / С.Д. Сворак. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 239 с.
- 5.618.Селунская В.М.Социальная структура советского общества: История и современность / В.М. Селунская. – М.: Политиздат, 1987. – 288 с.
- 5.619.Семчишин М. Тисяча років української культури: Іст. огляд культурного процесу / М. Семчишин. – К.: АТ «Друга ріка»: МП «Фенікс», 1993. – 550 с.
- 5.620.Сенявский С.Л. Изменения в социальной структуре советского общества. 1938–1970 / С.Л. Сенявский. – М.: Мысль, 1973. – 447 с.
- 5.621.Сергійчук В. Депортація поляків з України: невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944–1946 роках / В. Сергійчук. – К.: [б.в.], 1999. – 191 с.

- 5.622. Сивохина Т.А. Апогей режима личности власти; «Оттепель»; Поворот к неосталинизму: Общественно-политическая жизнь в СССР в середине 40-х – 50-е годы / Т.А. Сивохина, М.Р. Зезина. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1993. – 29 с.
- 5.623. Симончук О. Професійна структура сучасної України / О. Симончук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – № 3. – С.62–99.
- 5.624. Сиснев В.А. Культура и общественность. Из опыта работы органов народного контроля и профсоюзов / В.А. Сиснев. – М.: Профиздат, 1971. – 215 с.
- 5.625. Смишко В.П. Возрожденный Киев. (Трудовое содружество народов СССР в восстановлении столицы Украины, 1943–1950 гг.) / В.П. Смишко. – К.: Вища школа, 1990. – 158 с.
- 5.626. Смоляков Л.Я. Социалистическая интеллигенция: Социально-философский анализ / Л.Я. Смоляков. – К.: Политиздат Украины, 1986. – 224 с.
- 5.627. Советская интеллигенция (История формирования и роста. 1917–1965 гг.) / Редкол.: М.П. Ким (гл. ред.) и др. – М.: Мысль, 1968. – 432 с.
- 5.628. Советская интеллигенция. Краткий очерк истории. (1917–1975) / Рук. авт. кол. А.А. Мухин; Редкол.: М.П.Ким (отв. ред.) и др. – М.: Политиздат, 1977. – 318 с.
- 5.629. Советская интеллигенция: Словарь-справочник / Под. ред. Л.В. Ивановой. – М.: Политиздат, 1987. – 222 с.
- 5.630. Советская интеллигенция и ее роль в коммунистическом строительстве в СССР: Всесоюз. конф., Новосибирск, июнь 1979 г. Тезисы: В 2-х т. / Редкол.: С.А. Федюкин (отв. ред.) и др. – М.: Ин-т истории СССР, 1979. – Т.1. – 245 с.; Т.2. – 168 с.
- 5.631. Советская интеллигенция и ее роль в строительстве коммунизма / Отв. ред Ц.А. Степанян. – М.: Наука, 1983. – 389 с.
- 5.632. Советская интеллигенция: Советская историческая и философская литература за 1968–1977 гг: Библиограф. указатель / Сост. К.К. Искольдская, В.В. Фортунатов. – Новосибирск, 1978. – 450 с.
- 5.633. Советская историография / Ред. Ю.И. Афанасьев. – М.: РГГУ, 1996. – 592 с.

- 5.634. Советское общество: Возникновение, развитие, исторический финал: В 2-х т. / Под общ. ред. Ю.Н.Афанасьева. – М.: РГГУ. – Т.2: Апогей и крах сталинизма. – 1997. – 761 с.
- 5.635. Социально-классовая структура развитого социалистического общества / Ред кол.: В.А. Копырин (отв. ред.) и др. – Свердловск: УГУ им. А.М. Горького, 1976. – 164 с.
- 5.636. Социальное развитие советской интеллигенции / Отв.ред. Р.Г. Яновский. – М.:Наука,1986. – 335 с.
- 5.637. Социологические исследования интеллигенции / Ред. кол.: Ю.Н. Козырев (отв. ред.) и др. – М.: Институт социологических исследований АН СССР, 1982. – 195 с.
- 5.638. Спілка радянських художників України // Українська радянська енциклопедія: В 16-ти т. / Головна редкол.: М.П. Бажан (голов. ред.) та ін. – К.: АН УРСРС, Голов ред. УРЕ. – Т.13. – 1963. – 563 с. – С. 553.
- 5.639. Старков Б.А. Дела и люди сталинского времени / Б.А. Старков. – СПб: Изд-во Санкт-Петербург. ун-та экономики и финансов, 1995. – 212 с.
- 5.640. Старовойтова С.В. Несправедливо забуті імена: діячі української творчої інтелігенції в роки культу особи Сталіна / С.В. Старовойтова. – К.: [б.в.], 1991. – 42 с.
- 5.641. Стоян Т.А. Система політичної цензури в УРСР у 1920–1930 рр.: монографія / Т.А. Стоян . – К.: Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2010. – 410 с.
- 5.642. Структура советской интеллигенции (По материалам БССР) / Ред. кол.: К.П. Буслов и др. – Минск.: Наука и техника, 1970. – 219 с.
- 5.643. Суровая драма народа: Ученые и публицисты о природе сталинизма / Сост. Ю.П. Сенокосов. – М.: Политиздат, 1989. – 510 с.
- 5.644. Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР. В 2-х т. / Ред. кол. А.Д.Скаба (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка – Т. 1. – 1973. – 319 с.; Т.2. – 1974. – 391 с.
- 5.645. Тельнюк С. У ті найважчі роки...: Нарком освіти УРСР П.Г. Тичина / С. Тельнюк // Радянська освіта. – 1989. – 10 січня. – С.4.

- 5.646.Ткаченко В. Н. Критика буржуазных фальсификаций развития культуры УССР / В.Н. Ткаченко. – К.: Наукова думка, 1984. – 160 с.
- 5.647.Ткачова Л.І. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму / Л.І. Ткачова. – К.: Наукова думка, 1985. – 191 с.
- 5.648.Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20–80-ті роки: Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 15–16 вересня 1994 р. / Ред. кол.: П.Панченко (гол.) та ін. – К.: [б.в.], 1998. – 290 с.
- 5.649.Україна: друга половина ХХ століття: Нариси історії / П.П. Панченко, М.Р. Плющ, Л.А. Шевченко та ін. – К.: Либідь, 1997. – 352 с.
- 5.650.Україна і зарубіжний світ / О.А. Макаренко, Р.Г. Симоненко, Д.М. Сташевський та ін. – К.: Політвидав України, 1970. – 515 с.
- 5.651.Українська культура в європейському контексті / Ю.П. Богуцький, В.П. Андрущенко, Ж.О. Безвершук, Л.М. Новохатько. – К.: Знання, 2007. – 679 с.
- 5.652.Українське суспільство. Друга половина ХХ століття. Історія та сучасність: Зб. наук.-попул. ст. / Ред. кол.: В.А. Смолій та ін. – К.: [б.в.], 2002. – 259 с.
- 5.653.Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред.В.І. Ісаїва; [пер. з англ. А. Іщенко]. – К.: КМ Академія, 2004. – 362 с.
- 5.654.Український народ у Другій світовій війні: Навч. посібник / І.І. Дробот, В.І. Кучер, А.Г. Слюсаренко, П.М. Чернега. – К.: Школяр, 1998. – 237 с.
- 5.655.Український правопис. – К.: Наук. думка, 2007. – 288 с.
- 5.656.Урланис Б.Ц. Статистика населения / Б.Ц. Урланис. – М.: Статистика, 1971. – 80 с.
- 5.657.Федюкин С.А. Партия и интеллигенция / С.А. Федюкин. – М.: Политиздат, 1983. – 238 с.
- 5.658.Филюкова Л.Ф. Художественная интеллигенция / Л.Ф. Филюкова // Структура советской интеллигенции (По материалам БССР) / Ред. кол.: К.П.Буслов и др. – Минск.: Наука и техника, 1970. – 219 с. – С.99–110.
- 5.659.Хоскинг Дж. История Советского Союза. 1917–1991 / Дж. Хоскинг; [пер. с англ.]. – Смоленск : Русич, 2000. – 496 с.
- 5.660.Цалик С. Таємниці письменницьких шухляд. Детективна історія української літератури / С. Цалик, П. Селігей. – К.: Наш час – 2010. – 352 с.

- 5.661.Цвілюк А.С. Трагедія нескореної нації: політичний і національний терор України в період сталінського тоталітаризму / С.А.Цвілюк. – Одеса: Астропринт, 2008. – 264 с
- 5.662.Чернега П.М. Виробнича діяльність і матеріально-побутове становище робітників України у роки Другої світової війни / П.М. Чернега. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2006. – 373 с.
- 5.663.Шабліовський Є.С. Життя. Література. Письменник. Вибрані дослідження / Є.С. Шабліовський. – К.: Дніпро, 1974. – 432 с.
- 5.664.Шаповал Ю. І.У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні / Ю.І. Шаповал. – К.: Політвидав України, 1990. – 143 с.
- 5.665.Шаповал Ю.І. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії / Ю.І. Шаповал. – К.: Генеза, 2001. – 560 с.
- 5.666.Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії / Ю.І. Шаповал. – К.: Наукова думка, 1993. – 351 с.
- 5.667.Шаповал Ю.І. М.С. Хрущов на Україні / Ю.І. Шаповал. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.
- 5.668.Шарпаций В. Соціальне забезпечення в УРСР (20 –30-ті роки ХХ ст.) / В.Шарпаций. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 268 с.г
- 5.669. Шарпаций В. Реформування пенсійної справи в УРСР в період тоталітаризму // Сторінки історії: Зб. наук. праць. Вип. 23 / В. Шарпаций. – К.: Політехніка, 2006. – С.131–139.
- 5.670.Швидкий В. Девіантні прояви в українському повоєнному суспільстві / В.Швидкий // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 3-х ч. / Відп. ред. В.М.Даниленко. – К.: Інститут історії НАН України, 2010. – [Кн. 2], ч. 3. – 336 с. – С.149–233.
- 5.671.Шевченко Л.А. Культурно-ідеологічні процеси в Україні у 40 – 50-х рр. / Л.А.Шевченко // Український історичний журнал. – 1992. – № 7–8. – С. 39–49.
- 5.672.Шевченко Я. О. Розвиток економіки і культури України за 50 років радянської влади / Я.О. Шевченко. – К.: Тов. "Знання", 1967. – 37 с.
- 5.673.Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (XIX в.): Историко-социологический очерк / Н.А. Шип. – К.: Наук. думка, 1991. – 172 с.

- 5.674. Шитюк М.М. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні / М.М. Шитюк // Український історичний журнал – 2001. – № 3. – С. 128–142.
- 5.675. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-ті роки 20 століття / М.М. Шитюк. – К.: Тетра, 2000. – 534 с.
- 5.676. Шокалюк А. И. На принципах интернационализма. Подготовка кадров интеллигенции в СССР, 1951–1958 гг. / А.И. Шокалюк. – Львов: Выща школа, Изд-во при Львов. ГУ, 1981. – 127 с.
- 5.677. Штейнле О.Ф. Соціальні джерела номенклатурної еліти повоєнної України / О.Ф.Штейнле // Гілея (науковий вісник). – 2009. – Вип. 24. – С. 115–124.
- 5.678. Юрчук В.И. Коммунистическая партия во главе всенародной борьбы за восстановление и развитие народного хозяйства Советской Украины (1946–1950 гг.) / В.И. Юрчук, И.П. Кожукало. – К.: Політвидав України, 1986. – 365 с.
- 5.679. Юрчук В.І. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні / В.І. Юрчук. – К.: Асоціація «Україно», 1995. – 80 с.
- 5.680. Юсупов Р.Р. Власть и интеллигенция: Из истории Польши XX столетия (1918–1980 гг.) / Р.Р. Юсупов. — Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1996. – 312 с.
- 5.681. Юхимець Г.М. Українське радянське мистецтво 1941–1960 років / Г.М. Юхимець. – К.: Мистецтво, 1983. – 157 с.
- 5.682. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30–50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект) / Б.О. Ярош. – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 176 с.
- 5.683. American and Soviet society: a reader in comparative sociology and perception / Ed. by P.Hollander. – New Jersey: Prentice-Hall, 1969. – 589 p.
- 5.684. Barber B. Social stratification: A comparative analysis of structure and process / B. Barber. – New York: Harcourt, Brace & World, 1957. – 540 p.
- 5.685. Bilinsky Y. The second Soviet Republic: The Ukraine after World War II / Y. Bilinsky. – New Brunswick, New Jersey: The Rutgers University Press, 1964. – 539 p.
- 5.686. Conquest R. Power and Policy in the USSR.: The Study of Soviet Dynasties / R. Conquest. – New York: St. Martins Press, 1961.– Pp. x, 485.
- 5.687. Churchward L.G. The Soviet Intelligentsia / L.G. Churchward. – London: Routledge & K. Paul Ltd, 1973. – 204 p.

- 5.688. Dmytryshyn B. *Moscow and the Ukraine 1918 – 1953: A study of Russian bolshevic nationality policy* / B. Dmytryshyn. – New York: Bookman Associates, 1956. – 310 p.
- 5.689. Fisher G. *The soviet system and modern society* / G. Fisher. – New York: Atherton Press, 1968. – 199 p.
- 5.690. Fitzpatrick Sh. *Everyday Stalinism: ordinary life in extraordinary time* / Sh. Fitzpatrick. – New York: Oxford, 1999. – 220 p.
- 5.691. Fridrih C.J. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* / C.J. Fridrih, Z.K. Brzezinsky. – Cambridge, Mass: Harvard Univ. Press, 1956. – 324 p.
- 5.692. Hingley R. *Russian Writers and Soviet Society. 1917–1978* / R. Hingley. – New York: Random house, 1979. – 296 p.
- 5.693. Hollander P. *American and Soviet society: A Comparison* / P. Hollander. – Chicago: Univ of Chicago Pr. (Tx), 1978. – 492 p.
- 5.694. Inkeles A. *Social Change in Soviet Russia* / A. Inkeles. – New York: Simon and Schuster, 1971. – 475 p.
- 5.695. Kravchenko B. *Social change and national consciousness in Twentieth Century Ukraine* / B. Kravchenko. – New York, 1985. – 333 p.
- 5.696. Manning C.A. *Ukraine under the Soviets* / C.A. Manning. – New York: Bookman Associates, 1953. – 224 p.
- 5.697. Matthews M. *Class and society in Soviet Russia* / M. Matthews. – New York: Walker & Co, 1972. – 256 p.
- 5.698. *Social Stratification and Mobility in the USSR* / Ed. by M. Yanowitch, W.A. Fisher. – New York: International Arts and Sciences Press, 1973. – 402 p.
- 5.699. Sullivant R. *Soviet politics and the Ukraine 1917–1957* / R. Sullivant. – New York: Columbia Univ. Press; London, 1962. – 440 p.
- 5.700. *The Intelligentsia and the Intellectuals. Theory Method and Case Study* / Ed. by A. Gella. – London: Sage Publications, 1976 – 235 p.
- 5.701. *The Soviet Union since Stalin* / Edited by S.Cohen, A.Rabinovitch, R.Sharlet. – Bloomington: Indiana Univ Pr, 1980. – 342 p.
- 5.702. Vakar N.P. *The taproot of Soviet society* / N.P. Vakar. – New York: Harper, 1962 – 204 p.
- 5.703. Wortman K. *The new Soviet intelligentsia and russian's past* / K. Wortman. – Chicago, 1968. – 220 p.

6. Дисертації та автореферати дисертацій

- 6.704. Анпілогова Т.Ю. Гуманітарна інтелігенція Донбасу в період нової економічної політики (1921–1928 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Т.Ю. Анпілогова. – Луганськ, 2006. – 19 с.
- 6.705. Балдано С.В. Формирование и развитие художественной интеллигенции Бурятии (1923–1991 гг.): дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02 / С.В. Балдано. – Улан-Удэ, 2004 – 194 с.
- 6.706. Бачинський Д.В. Інтелігенція Української СРР в українізаційних процесах 20-х – початку 30-х років ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Д.В. Бачинський. – Чернівці, 2004. – 20 с.
- 6.707. Візирякіна Н.І. Вплив інтелігенції на державотворчі процеси в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Н.І. Візирякіна. – К., 2000.– 18 с.
- 6.708. Георгиев А.А. Творческие союзы СССР как элементы тоталитарной системы (1932–1941): дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02 / А.А. Георгиев. – СПб, 1999. – 275 с.
- 6.709. Даниш Л.В. Громадсько-політична, державна та культурницька діяльність П.Г. Тичини (1891–1967 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Л.В. Даниш. – К., 2010. – 20 с.
- 6.710. Добровичинська В.А. Інтелігенція в культурному житті Західної Волині (1921–1939): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.А. Добровичинська. – Львів, 2006. – 19 с.
- 6.711. Дудка Р.А. Суспільно-культурна діяльність інтелігенції України в другій половині 50-х – на початку 1960-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Р.А. Дудка. – К., 1996. – 22 с.
- 6.712. Замлинська О.В. Культурне життя в Україні у 1943–1953 роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Історія України» / О.В. Замлинська. – К., 1995. – 21 с.

- 6.713. Ісайкіна О.Д. Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945–1955 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.Д. Ісайкіна. – К., 2006. – 20 с.
- 6.714. Касьянов Г.В. Інтелігенція Радянської України 1920–30-х років: соціально-історичний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Історія України». – К., 1993. – 32 с.
- 6.715. Кононенко В.В. Суспільно-політичні настрої та моральний стан населення України в повоєнний період (1945–1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.В. Кононенко. – К., 2004. – 20 с.
- 6.716. Королёв В.М. Идеино-политическое воспитание молодой творческой интеллигенции в первые послевоенные годы (1945–1950): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «История СССР» / В.М. Королев. – М., 1978. – 20 с.
- 6.717. Красножон Н.Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Н.Г. Красножон. – К., 2002. – 17 с.
- 6.718. Лучаківська І.Л. Інтелігенція західних областей України у суспільно-політичному житті (вересень 1939 – червень 1941 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І.Л. Лучаківська. – Львів, 1999. – 20 с.
- 6.719. Марусик Т.В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: динаміка складу, діяльність, стосунки з владою (друга пол. 40-х – поч. 60-х рр. ХХ ст.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Т.В. Марусик – Чернівці, 2002. – 555 с.
- 6.720. Мозговський М. В. Боротьба тоталітарної системи проти діячів української науки та культури в повоєнний період (1946 – 1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / М.В.Мозговський. – Харків, 2006. – 19 с.
- 6.721. Попп Р.П. Інтелігенція Львова у 1944–1953 роках (історико-соціологічний аспект): автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Р.П. Попп – Львів, 2003. – 18 с.

- 6.722. Прохоренко О.А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.А. Прохоренко. — К., 2008. — 18 с.
- 6.723. Ругаль Л. П. Діяльність мистецької інтелігенції Української РСР у 1943–1945 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Л.П. Ругаль. – К., 2009. – 16 с.
- 6.724. Рякин А.Н. Советская интеллигенция в период постепенного перехода от социализма к коммунизму : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филос. наук: спец. 09.00.01 «Диалектический материализм» / А.Н. Рякин. – Л., 1950. – 16 л.
- 6.725. Сергієнко Г.С. Творча інтелігенція Донбасу в період контрольованого лібералізму (середина 50-х – середина 60-х рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Г.С. Сергієнко. – Луганськ, 2009. – 21 с.
- 6.726. Сизов В.Е. Советская интеллигенция и тенденции ее развития в условиях развитого социализма: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филос. наук: спец. 09.00.01 «Диалектический материализм» / В.Е. Сизов. – Ташкент, 1981. – 25 л.
- 6.727. Сироїд І.В. Громадсько-політична діяльність Олесь Гончара: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І.В. Сироїд. – К., 2009. – 16 с.
- 6.728. Спесивцев В.И. Советская интеллигенция – интеллигенция нового типа: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук: спец. 09.00.01 «Диалектический материализм» / В.И. Спесивцев. – К., 1953. – 15 с.
- 6.729. Стяжкіна О.В. Жінки в історії української культури другої половини ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.В. Стяжкіна. – Донецьк, 2003. — 38 с.
- 6.730. Сушик І.В. Соціально-економічні та культурні процеси на Волині (1944–1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І.В. Сушик. – Львів, 2004. – 13 с.
- 6.731. Тарапон О.А. Становище та діяльність літературно-мистецької інтелігенції України в умовах українізації (1923 р. – початок 1930-х рр.): автореф. дис.

на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.А. Тарапон. – К., 1999. – 20 с.

- 6.732. Теличко А.М. Громадсько-політична та науково-організаційна діяльність Миколи Бажана: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А.М. Теличко. — К., 2009. — 16 с.
- 6.733. Цокур Є.Г. Реабілітація жертв політичних репресій в Україні у 1953–1964 роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Є.Г. Цокур. – Запоріжжя, 2000. — 18 с.
- 6.734. Шипович М.А. Літературно-мистецька інтелігенція України у 1920-і роки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / М.А. Шипович. – Донецьк, 2000. – 20 с.

7. Електронні ресурси

- 7.735. Волков С.В. Интеллектуальный слой в советском обществе / С.В. Волков. – М., 1999. – Режим доступу: <http://swolkov.narod.ru/ins/index.htm>.
- 7.736. Горлач Л. Пишу історію без гриму і декору / Л. Горлач. – Режим доступу: <http://www.litgazeta.com.ua/node/950>.
- 7.737. Гриневич В. Державні гімни СРСР та УРСР: від якої ідеологічної спадщини ми відмовляємося / В. Гриневич, Л. Гриневич // Дзеркало тижня. – № 12 (437). 29 березня – 4 квітня 2003. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3050/38042>.
- 7.738. Дніпропетровська консерваторія ім. М. Глінки. Історія // Офіційний сайт Дніпропетровської консерваторії ім. М. Глінки. – Режим доступу: <http://dk.dp.ua/history.html>.
- 7.739. Дроздовський Д. Три смерті Тичини. Епітафія крізь час про «чорного янгола» / Д. Дроздовський // Дзеркало тижня. – № 37 (666). 6–12 жовтня 2007. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3680/60710/>
- 7.740. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки (ухвалена 30 січня 1937 р.). – Режим доступу: <http://zakoni.com.ua/?q=node/4>

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1 Зміна кількісних показників членів та кандидатів у члени творчих спілок України протягом 1940-1953 рр. (осіб)

Назва організації	1940 р.	1944 р.	1947 р.	1953 р.
СРПУ	250	221	235	306
СРХУ	400	411	553	628
СРКУ	121	108	126	131

Складено за: 84, арк.7–11; 114, арк.1–24; 116, арк. 2-47; 117, арк.2–15; 118, арк.42–54; 128, арк.27; 143, арк.2–35; 147, арк.10; 152, арк.11–19; 163, арк.1–12.

Таблиця А.2 Територіальний розподіл творчої інтелігенції (1951 р.)

Основні місцеві організації	СРПУ		СРКУ		СРХУ	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Київська	187	63	73	58	307	52
Львівська	26	9	16	13	48	8
Одеська	9	3	11	9	53	9
Харківська	39	13	20	16	84	14
Всього*	296	100	125	100	589	100

* Загальний чисельний склад творчих спілок подано з урахуванням усіх їхніх регіональних відділень.

Складено за: 107, арк.16–35; 136, арк.1-17; 159, арк.35.

Додаток Б

Таблиця Б.1 Національна структура творчих спілок станом на 1946 р.

Назва організації	Основні національності			Разом
	Українці	Росіяни	Євреї	
СРПУ	139	16	66	226
СРХУ	191	106	65	411
СРКУ	55	30	37	126

Складено за: 84, арк.7–11; 128, арк.51–53; 152, арк.4.

Таблиця Б.2 Кількість членів і кандидатів СРХУта СРПУ по основних обласних організаціях з урахуванням національної ознаки станом на 1945 р.

Основні місцеві організації	Національний склад СРХУ			Разом по організації	Національний склад СРПУ			Разом по організації
	Українці	Росіяни	Євреї		Українці	Росіяни	Євреї	
Київська	114	46	34	200	81	18	34	133
Харківська	17	16	15	49	32	10	7	49
Одеська	4	33	10	48	3	5	4	12
Львівська	39	3	2	84	3	–	3	14
Всього по спілках*	191	106	65	411*	123	41	49	221*

* Загальний чисельний склад творчих спілок подано з урахуванням усіх їхніх регіональних відділень.

Складено за: 84, арк. 7–11; 118, арк.42–54.

Додаток В

Таблиця В.1 Частка жінок у творчих спілках станом на 1947 р.

Назва організації	Кількість	%	Всього
СРПУ	21	9	235
СРХУ	103	19	553
СРКУ	14	11	126

Складено за: 87, арк.6–7; 128, арк. 20; 152, арк.3

Таблиця В.2 Чисельність жінок у складі СРПУ з урахуванням партійної ознаки станом на 1 липня 1947 р.

Організація	Національність				Члени ВКП (б)	Разом
	українці	росіяни	євреї	поляки		
Київська	8	1	5	1	5	15
Львівська	1			1	2	2
Харківська	3		1		1	4

Складено за: 128, арк.20.

Додаток Г

Освітній рівень членів та кандидатів у члени СРХУ в 1946 та 1951 рр.

Освіта	Рік	
	1946	1951
Вища	306	457
Неповна вища	13	24
Середня	74	85
Неповна середня	4	4
Студійна	18	8
Без спеціальної освіти	6	11
Всього	421	589

Складено за: 107, арк.34

Додаток Д

Професійна структура творчої інтелігенції з урахуванням видових особливостей мистецтва

А. Словесне мистецтво

1. Письменники (поети і прозаїки), драматурги (у тому числі сценаристи), літературні критики, перекладачі.

2. Журналісти, редактори.

Б. Образотворче мистецтво

3. Художники, скульптори, графіки, майстри декоративного мистецтва, мистецтвознавці.

В. Музична творчість

4. Композитори, диригенти, музиканти-виконавці, музичні критики.

Г. Хореографічна творчість

5. Артисти балету, танцювальних ансамблів, балетмейстери.

Д. Акторська і режисерська творчість

6. Артисти і режисери драматичного театру.

7. Артисти і режисери кіно, телебачення.

8. Артисти і режисери музичного театру.

9. Артисти і режисери естради, цирку

Е. Проектування і художнє оздоблення

10. Архітектори

11. Дизайнери

Складено за: 493, с.323–390

Додаток Е

Таблиця Е.1 Соціальна та національна структура абітурієнтів до ВНЗ мистецького профілю (1953 р.)

Група ВНЗ	План прийому (осіб)	К-сть заяв на 1 серпня 1953 р. (осіб)	Українців, %.	Росіян, %.	Євреїв, %.	Інших, %.	Дітей робітників, %	дітей колгоспників, %	дітей службовців, %
Консерваторії, художні та театральні ВНЗ	690	2116	62,8	28,0	6,9	2,3	31,6	35,4	33

Складено за: 50, арк. 30

Таблиця Е.2 Соціальний та національний склад студентів-першокурсників мистецьких вищих навчальних закладів (1953 р.)

Група ВНЗ	План	Зараховано	У тому числі (у %)						
			українців	росіян	євреїв	інших	дітей робітників	дітей колгоспників	дітей службовців
Консерваторії, художні та театральні	690	692	60	33	5	2	29	16	55

Складено за: 50, арк. 35

ДОДАТОК Ж

Таблиця Ж.1 Динаміка зростання жіночого складу вищих навчальних закладів мистецтва (1940–1945 рр.)

Категорії ВНЗ	Осінь 1940	Осінь 1942	Осінь 1945
По всіх ВНЗ	58	77	77
Мистецтва і кінематографії	45	59	84

Складено за : 290, с.86.

Таблиця Ж.2 Результати прийому до мистецьких ВНЗ України станом на 1952/1953 навчальний рік з урахуванням статевої ознаки

Категорії ВНЗ	План прийому	Прийнято заяв від чоловіків		Зараховано чоловіків	
		Кількість	%	Кількість	%
Консерваторії	201	216	48	110	54
Художні інститути	85	225	84	60	81
Разом	296	441	61	170	57

Складено за: 14, арк.10, 174

ДОДАТОК 3

Голови правління творчих спілок у 1945–1953 рр.

1. СРПУ

1. Максим Рильський (1944–1946)
2. Олександр Корнійчук (1946–1953)
3. Микола Бажан (1953–1959)

2. СРХУ

1. Василь Касяян (1944–1949)
2. Олексій Шовкуненко (1949–1951)
3. Михайло Хмелько (1951–1955)

3. СРКУ

1. Левко Ревуцький (1944–1948)
2. Григорій Верьовка (1948–1952)
3. Пилип Козицький (1952–1956)

Складено за: 638, с.553; 585, с.17, 210, 367.